Irodalmi Szemle

ÉBER | NYITOTT | ELEVEN

VÉGSŐ DOLGOK

LVIII. évf.
3. szám
2015. március

Ára: 1,20 € / 600 Ft
Előfizetőknek: 1 € / 500 Ft

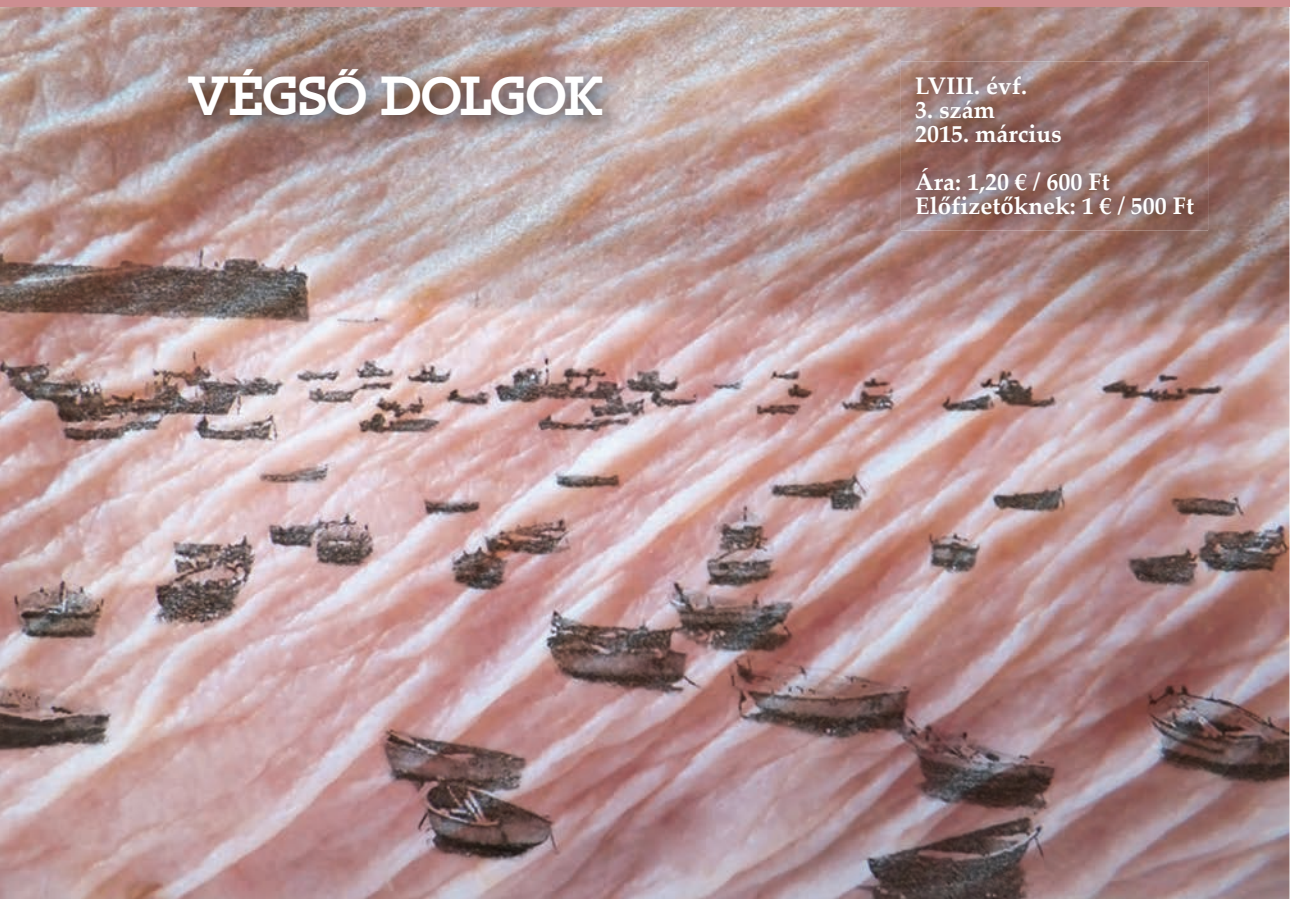

Irodalmi Szemle

Alapítás éve: 1958, LVIII. évfolyam

Alapító főszerkesztő:
DOBOS LÁSZLÓ

Főszerkesztő:
SZALAY ZOLTÁN
(szalzo@gmail.com)

Szerkesztő:
SZÁZ PÁL
(pali.100@freemail.hu)
Lapterv és tördelés:
GYENES GÁBOR,
SZABÓ ZSOLT,
VÁCLAV KINGA
Szerkesztőségi fogadóórák:
szerda 16:00–18:00,
Pozsony, Védcölöp út 54.
(a Pozsonyi Magyar Intézet
székháza, Café Nappali)
Főmunkatársak:
GRENDEL LAJOS,
TŐZSÉR ÁRPÁD
Szerkesztőbizottság:
BALÁZS IMRE JÓZSEF (Kolozsvár),
BÁRCZI ZSÓFIA, CSANDA GÁBOR,
DARVASI FERENC (Budapest),
N. TÓTH ANIKÓ,
ONDREJČÁK ESZTER (Budapest),
PÉCSI GYÖRGYI (Budapest)

Szerkesztőség
Madách Egyesület, P.O.BOX 7
820 11 Bratislava.
ISSN 1336-5088
web: www.irodalmiszemle.sk
facebook.com/irodalmiszemle
skype: irodalmi.szemle

Szőke Erika 1977-ben született, Nagykéren él. 2010-ben a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Képzőművészeti Tanszékén diplomázott, azóta számos egyéni és csoportos kiállításon mutatkozott be Szlovákiában és külföldön egyaránt. Alkotásai általában fotómontázsok, rendkívüli technikai tudással és formai érzékenységgel kivitelezett printek, melyek a hagyományos, valamint a digitális fotográfia és a sokszorosító grafikai eljárások (részint saját fejlesztésű technikák) experimentatív vegyítésével keletkeznek – nem ritkán különféle vendégmotívumok beemelésével. Konceptuális ihletettségű művein visszatérő tematikus egységként szerveződnek látványnyá az öregség, az öregedés és az elmúlás motívumkörei, továbbá a családi múlthoz való viszonyrendszer, a személyes hozzátartozók emléke (illetve mindezek ábrázolhatóságának reflexív kritikája). *Generációk együtt* című fotósorozata tavaly októberben elnyerte a budapesti Mai Manó Ház és az Indafotó által szervezett alkotói pályázat díját, idén januárban pedig őt tüntették ki a Sepsiszentgyörgyben megrendezett III. Székelyföldi Grafikai Biennálé nagydíjával.

www.erikaszoke.com

A CÍMLAPON:
Úton a nagyival, Cádiz, altípia-saját technika, 2011

A HÁTLAPON:
Szuvenír a háborúból, 2011

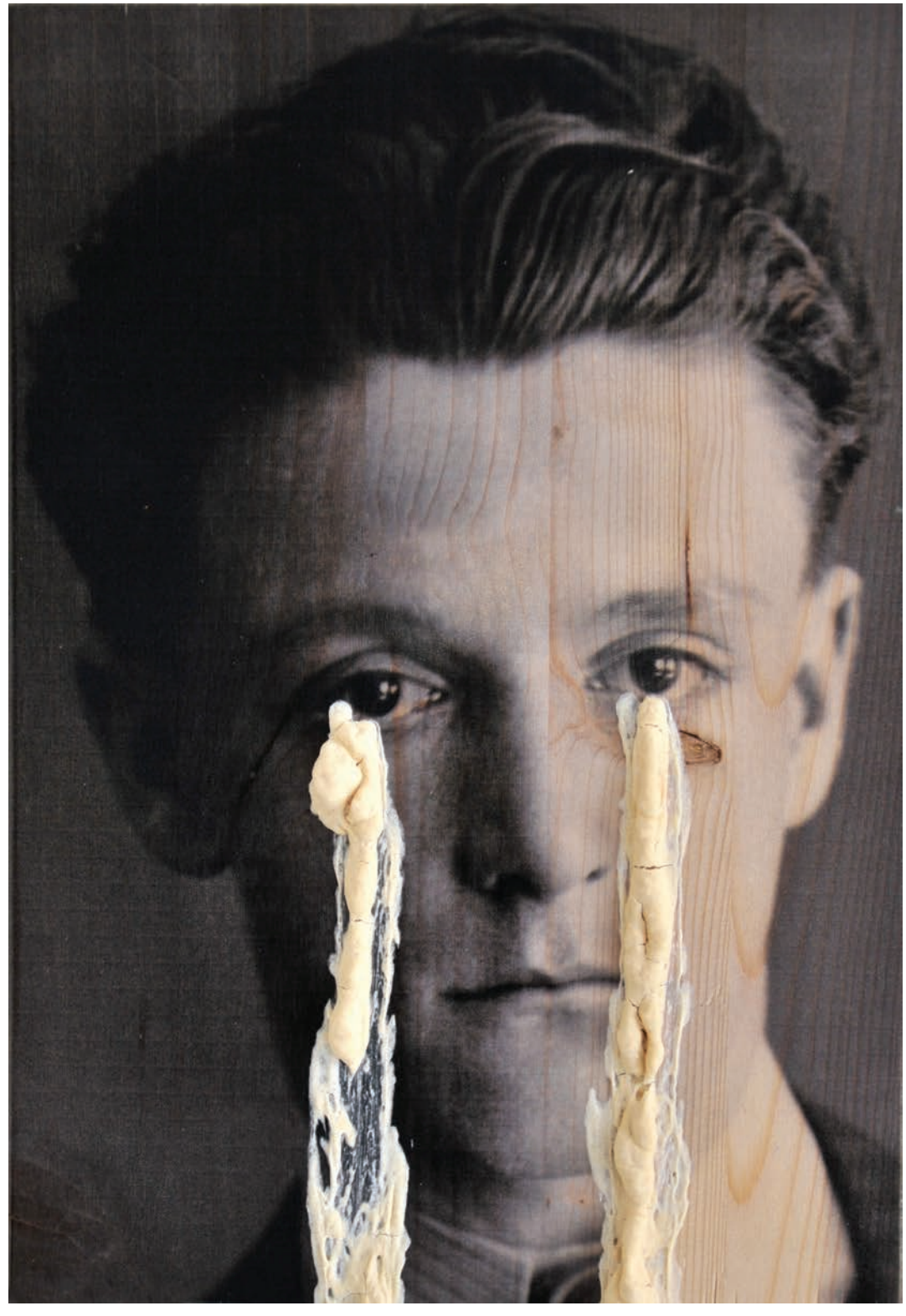

Első emlékek I., 2014

TARTALOM

VÉGSŐ DOLGOK

3 **Koncsol László:**
Forgácsok (versek)

6 **Villányi László:**
Végrendelet (vers)

7 **Bodnár Gyula:**
Űrben bolyongva (vers)

9 **Marno Hanna – Marno János:**
Az Apa, a Halál és a Lányka (levelek)

18 **Csanda Máté:**
Egymásba foltozott időfóliák (esszé)

22 **Liszka József:**
Hintókában és másutt (naplójegyzetek)

34 **Soóky László:**
Piros ász oszt, nem oszt (regényrészlet)

46 **Merva Attila:**
„Fejemben van az egész. Emlékeim után dolgozom" (tanulmány)

53 **Kovács Flóra:**
Emlékezések Vida Gábor prózájában (tanulmány)

62 **Soltész Márton:**
Levél Thimár Attilának Ottlik-ügyben (levél)

64 **Ljudmila Szaraszkina:**
Dosztojevszkij (részlet egy monográfiából, Gyürky Katalin fordítása)

84 **Grendel Lajos:**
Néhány gondolat… Tormay Cécile Emberek a kövek között *és Wass Albert* A funtineli boszorkány *című regényéről* (esszé)

ÍZLÉSEK ÉS POFONOK

90 **Ayhan Gökhan:**
Kelet-európai képek a tragédia láthatárán (Grendel Lajos *Utazás a semmi felé* című kötetéről)

92 **Soóky László:**
A közönségességek meghitt bájai (a Komáromi Jókai Színház *Csirkefej* című előadásáról)

96 Szerzőink

Irodalmi Szemle

ÉBER | NYITOTT | ELEVEN

Számunkat Szőke Erika alkotásaival illusztráltuk.

Kiadja a Spolok MADÁCH – MADÁCH EGYESÜLET (EV 153/08), nyilvántartási szám: 31327818.
A lap megjelenését támogatta a Szlovák Köztársaság Kormányhivatala – a Nemzetiségi Kultúrák 2015 program keretében.

ÚRAD VLÁDY SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Nyomta a Rubiconprint Kft., Somorja.
Terjeszti a kiadó és a Slovenská pošta, a. s. Megrendelhető a szerkesztőségben, ill. a következő címen: Slovenská pošta, a. s. Stredisko predplatného tlače, Uzbecká 4.
P. O. BOX 164, 820 14 Bratislava 214.,
e-mail: zahranicna.tlac@slposta.sk
Megjelenik havonta (évente 10 rendes és egy összevont szám).
Egyes szám ára: 1,20 €. Magyarországon: 600,-Ft.
Előfizetőknek fél évre 6,- € , egy évre 12,- €, Magyarországon fél évre 3000,- Ft, egy évre 6000,- Ft. Szlovákián, ill. Magyarországon kívüli postázás esetén a postaköltséget felszámítjuk.

A lapban megjelent írások tartalmi/eszmei szempontból nem feltétlenül tükrözik a szerkesztőség véleményét.

Vydáva Spolok MADÁCH – MADÁCH EGYESÜLET (EV 153/08).
Šéfredaktor: Zoltán Szalay. Redaktor: Pál Száz.
Grafická úprava a obálka: Gábor Gyenes, Kinga Václavová, Zsolt Szabó.
Adresa redakcie: Madách Egyesület, P.O.BOX 7
820 11 Bratislava.
ISSN 1336-5088.
web: http://www.irodalmiszemle.sk
Adresa vydavateľstva:
Devätinova ul. 54, 821 06 Bratislava.
Realizované s finančnou podporou Úradu vlády Slovenskej republiky – program Kultúra národnostných menšín 2015.
Tlač: Rubiconprint, s.r.o., Šamorín.
Rozširuje vydavateľstvo a Slovenská pošta, a. s. Objednávky na predplatné prijíma redakcia a každá pošta Slovenskej pošty. Objednávky do zahraničia vybavuje Slovenská pošta, a. s. Stredisko predplatného tlače, Uzbecká 4. P. O. BOX 164, 820 14 Bratislava 214.,
e-mail: zahranicna.tlac@slposta.sk.
Vychádza mesačne (10 riadnych a 1 spojené číslo ročne).
Cena jedného čísla: 1,20 €. Predplatné za polrok: 6,- €, na rok: 12,- €.

KONCSOL LÁSZLÓ

FORGÁCSOK

1. (Idill)

Túrós tészta, porcukor,
tejjel teli a csupor.
Szakad a szív, összeforr,
ha meg nem, hát búcsuzol.

2. (Alkony)
Erre robog a vonat,
szétpereg a vakolat.
Rám zuhan az alkonyat,
csontom-húsom szétrohad.

6. (Jóság?)
Sötét égen csillagok,
azt hittem, hogy jó vagyok.
Jó vagyok, ha itt vagyok,
ha meg nem, hát nem vagyok.

10. (Elmenőben)
Mondd csak, kedves, vén pimasz:
honnan ez a vad grimasz?
Ha elmegyek, ne sirass,
majd meglátod, semmi az.

12. (Haladék)
Sziszegnek a csillagok,
sziszegik, hogy meghalok,
elfogyok vagy megfagyok.
– Köszönöm, még megvagyok.

23. (Mégis? Mégis?)
Félelemre semmi ok,
biztatnak a doktorok.
De a hasam mért morog?
De a fejem mért forog?

Önarckép nagyival I., 2008

25. (Párbeszéd)
Alzheimer úr, jó napot!
Rajtakaptam. Mit lopott?
– Két kis vacak kacatot,
holnapot és tegnapot.

27. (Mr. Parkinson)
Agyamba ült Parkinson.
Könyörögtem, ne hízzon.
Válaszában nem bízom.
Reszketek, de kibírom.

29. (Ütős guta)
Gutman öcsém, ide süss!
Szépen kérlek, meg ne üss!
Öreg fejem színezüst,
tiszteld, s szállj el, mint a füst.

30. (Sarjritkítás)
Sarjritkító gyors kapák,
pestisek és kolerák,
új s új tömegnyavalyák.
Vág a Gazda, öl a rák.

35. (Alzheimer II.)
Alzheimer úr, hol az út?
Hova lépjek? Hol a kút?
Hát a házam hova bútt?
Nem találom a kaput!

38. (Vénségek)
Rezeg, rezeg a vén nyárfa,
tágra van a kapu tárva.
Gyertek, gyertek, két vén árva,
dőljetek a sírba, sárba.

40. (Üresjárat)
Üresen is jár a motor,
ahány vesztés, annyi pokol.
Rohan a víz, embert sodor.
Szomorúfűz, puszpángbokor.

42. (Végjáték)
Zajlik, zajlik a végjáték.
Lombja vesztett, sivár tájék.
Kurta napok, nyúló árnyék.
Élet? Csak úgy tessék-lássék.

46. (Madár)
Itt köröz egy nagy madár.
Kapum előtt résen áll,
víg zenéket komponál
s szépítkezik a Halál.

54. (Elmegyek)
Elnyűttetek, emberek!
Termő időm elpereg.
Még pár dolgot megteszek,
aztán szépen elmegyek.

Önarckép nagyival IV., 2008

VILLÁNYI LÁSZLÓ

VÉGRENDELET

A bicikli nem kötelező, a színes öltözet viszont igen, kezdené, ha lenne mersze megírni végrendeletét, idejekorán, még mindenféle fájdalom és önsajnálat nélkül, szinte derűsen, hiszen majd azok sétálnak el temetésére, akiket szeretett, szeretné, ha kedélyesen állnának a folyó partján, ott, ahol gyerekkorában az iszapos vízbe ereszkedett, szólna egy kis vidám improvizáció, mondjuk tenor szaxofon, aztán folytatnák a madarak, rájuk mindig lehet számítani, miként a fákra és a fényekre is, az ég és a levelek színeire, vagyis mindenki ünnepelné a közös létezést itt a földön, hamvait pedig vinné a sodrás, szerencsés részét a tengerig.

Nagyi ékszerei II., 2009

Bodnár Gyula

Űrben bolyongva

Infúziós koktélok intenzív bárjából
kábultan gurulok
a reggeli kórházi forgalomban
haza helyett nem haza
noha ez már karácsony hava

Fel-felsír a kerekes szék
térdemen utazótáskám
kabátom cipőm
egymáson nagy halom
mázsánál is több az úr fogadom
lihegi a madártestű nővérke
háromszor a lányom lehetne
de mit számít ez most
bugyborékoló palackok
lengő ezüstzsinórok közül jövök
karom lilára szurkált bőre alatt erek
után tündérek kutattak
s napokon át az ókori csatornákba
engedték italom kenyerem
vették is vitték is véremet
most véremmel együtt viszik
hatvanötnél több évemet
másik osztályra
vigyáznak mint hímes tojásra
ismerősök köszönnek integetnek
mosolyt játszom kellemetlen

A madártestű nővérke közben
száznyolcvan fokot fordít a keréken
ekkora szégyen gyönge nő nehéz férfin
valamikor ki gondolta volna
magát könnyebb húzni mint tolni
igen valamikor hetvennyolc kiló voltam
tegnap százkettőt mértek
de ez akciós súly a november eleji
száztizenkettőhöz képest
közben vonszol gombot nyom

kettesben emelkedünk a mennybe
megérkezünk a negyedikre
helyre pöccinti szemüvegét
mielőtt elbúcsúznék szól ismét
feküdjön le megnézném
azt a varrást legendák tárgyát
ó valóban mintha cipzár lenne
a hasán annyi a vaskapocs
magát aztán rendesen felnyitották
hallja-e tán a lelkét is kitakarították
egyébként szépen gyógyul
s ha nem haragszik az úr
elrakom még a holmiját

és viszlátot integetett ujjait táncoltatva
a levegő falán
mintha buja éjszaka után búcsúzna
pedig csupán száz-százötven métert
és néhány percet éltünk együtt
távol egymástól
a neve sincs meg – Klaudia Éva Anna
ki tudja emlékeiben több leszek-e én
nagy halom ismeretlennél
a tegnapi és holnapi sok ismeretlen közt

Fülkém ablakában
a kazánház kéménye
repül s vele a kórház
űrállomás a napfény-kék végtelenben
antennáinak ágain türelmetlen varjak
billegnek a fagyos szélben
Hitchcock madarai
kettő elszáll három érkezik
jönnek-mennek
ki tudja honnan ki tudja hova
hol a haza merre az otthon illata
legalább a nővérke jönne vissza
mondana halk jó éjszakát
s rám terítené a holdfény-fekete űr
puha bundáját

Marno Hanna - Marno János

AZ APA, A HALÁL ÉS A LÁNYKA

Drága apuska,

azt mondtad, a halál és az öregedés kapcsán kerestek meg egy laptól, ez ügyben tudakolják a viszonyulásodat, félelmeidet, gondolataidat. Mint tudod, engem ez a téma régóta foglalkoztat, és még mindig nem adtam fel a tervem, hogy egyszer elbeszélgessek róla természettudósokkal, akik a világegyetem működését kutatják, és vélhetően valamiféle elképzeléssel rendelkeznek „az egészről", az élet kialakulásáról és átmenetiségéről, az univerzum roppantságáról, és benne a mi létezésünk feledhetőségéről. Érdekelne, hogy ők ilyesfajta tudás birtokában, mely valószínűsíthetően nap mint nap leköti gondolataik nagy részét, hogyan viszonyulnak a saját elmúlásukhoz, hogyan tapasztalják meg az ehhez fűződő szorongásaikat, és egyáltalán, milyen módon próbálják megoldani az élet-halál paradoxonát. Erősen gyanítom ugyanis, hogy az emberiséget az idők kezdetétől fogva ez a gondolat foglalkoztatja leginkább, vagy mondjuk úgy, ennek a „problémának" a megoldására törekszik szüntelen, mind a különböző vallások gyakorlásával, mind pedig a világegyetem szabályainak megismerésével. Én magam is, ezt jól tudod, az elmúlt években folytonosan tapasztalom, hogyan sokasodnak bennem a szorongató gondolatok, fantáziák, hogyan fixálódom egyre inkább afelé, hogy hajlamos legyek mindent az elmúlás tükrében látni. (Ma éjjel például álmomban valaki megmérte egy csodamasinával jelenlegi állapotom és várható jövőm, ami sajnos nem tűnik túl biztatónak, a masina ugyanis pontosan egynegyedét jósolta egy átlagos élettartamnak.) Viszont miközben saját bőrömön tapasztalom az öregedés folytonos ténykedését, néha mégis elgondolkozom, hogy vajon az elmúlásunkból fakadó félelem tényleg az elmúlásunkból fakad-e, vagy pedig a kapcsolat fordított, és a halál gondolata csupán tökéletes ürügyként szolgál arra, hogy okot adjon annak a szorongásnak, ami az emberi természet sajátja, attól a pillanattól kezdve, hogy reflektív tudatunk kialakult. (Emlékszem, mikor egy konferencián egy japán primatológus, miután kísérletek sorozatával bizonyította, hogy a csimpánzok semmivel sem tudnak kevesebbet az embernél, sőt, bizonyos esetekben még kenterbe is vernek minket, azzal zárta le az előadását, hogy az egyetlen különbség ember és csimpánz között, hogy a csimpánzok sosem aggódnak. Aztán persze, hogy mégis enyhítsen valamennyit ezen a negatív üzeneten, hozzátette: viszont nekünk, embereknek, ott van a remény is.) Úgyhogy most téged kérdezlek erről, te mennyire hiszel szorongás és remény szükségességében? Hogyan tapasztaltad meg ezeket eddigi életed során, és mi volt az, ami elegendő motivációt tudott adni neked arra, hogy ragaszkodj az élethez? Hiszed-e azt, hogy nem csupán leküzdhetetlen ösztönök munkálkodnak bennünk, hanem valóban saját döntésünk élni akarásunk, ami túlmutat a puszta létezés célján?

Várja válaszod,
lányod

*

Édes Hancsikám, elüthetném vagy eltréfálhatnám a kérdést reflexből (amely reflex talán megfelelne a közízlésnek is) avval, hogy számomra például te jelented az élet(em) értelmét, meg a két testvéred, valamint a húgod kislánya, nem beszélve anyátokról és szigorúbban hallgatva azokról a szerelmekről, amelyeknek ti fizettétek és fizetitek alighanem életfogytig az árát. De hülyeség volna részemről még akár viccből is igazodnom egy átlagos hollywoodi thriller forgatókönyvéhez. Nem így viszont egy ugyancsak amerikai tévésorozat megannyi epizódjához – máris tudod, mire utalok, hiszen te is végignézted a sorozatot, végül te is elismerted, hogy zseniális, majdnem végig zseniális, azaz intenzív realizmussal volt szerencsénk találkozni abban a történetben. Mert a *Breaking Bad* teljesen kompatibilis az álmoddal, szorongásaiddal, elemi irtózatoddal, amit a nihil pillanatai gerjesztenek benned, illetve bennünk, valamennyiünkben.

Közbevetem: engem is roppantul érdekelne, mi mindent gondolhatnak a CERN* kiválasztottjai a mindenségről és rólunk, akik firtatjuk a mindenség részleteit, és természetesen elveszünk bennük, ám ahogy TD mondja még az első két kötete egyikében: Aki elveszti egészét, megnyeri részeit; mondja, gondolom, az evangéliumi szöveg parafrázisa gyanánt is: Aki elveszíti az ő életét énérettem, az elnyeri azt. Ó, és TD-nek még az a poénos késeibb könyvcíme is: *A megnyerhető veszteség*. Persze, ezek amolyan poétikai kalkulációk, az én olvasatomban játékok a semmisülés közepette, és igazán azokat az elméket tartom szerencsésnek, akiknek sikerül végig belefeledkezniük ezekbe a játékokba. Nekem ritkán sikerül, ritkán tudok mentesülni magamtól, az énemtől, amely, újabb intuícióm szerint, a semmi vízjele bennünk. Mondjuk amolyan kis örvényecske, amint éppen elnyelné velünk együtt az egész mindenséget. Azonban nem akarlak a szakmádban ilyen durván provokálni, gyanítom, hogy a pszichológiai kutatásban abszurdum az ént a semmi vízjelének, örvényecskéjének nevezni. Minősíteni. A semmivel identifikálni.

Hanem a szerkesztői felkérés, ugye, arra vonatkozott elsősorban, hogy én (sic!) hogyan viszonyulok az öregedés, illetve az elmúlás automatizmusához. Mondd csak, említettem én neked úgy húsz évvel ezelőtt az akkor született JA-parafrázisomat? Valamelyik kötetemben szerepeltettem is később, most nem jut eszembe, melyikben, no de gondold csak meg, most vagyok hatvanöt, tehát negyvenötös énemben bukott fel ez a csaknem viccnek is vehető változat: *És aggódom, hogy öregszem.* (Nem használok idézőjeleket.) A JA-i szöveg így hangzik: És ámulok, hogy elmúlok. JA, lévén egykorúak, nem ismerhette Beckettet, nagyjából mindketten az apámmal voltak egyidősek, Beckett egy évvel fiatalabb, felteszem, hogy a változatom mintha Beckett válasza volna JA nyelvjátékára. Ami inkluzíve annyit is tesz, hogy lennünk már eleve a múlást jelenti, a múlást, a szavaddal szólva, a felejthetőséget, a felejthetőség pedig

* A European Organization for Nuclear Research – Európai Nukleáris Kutatási Szervezet, a részecskefizikai kutatások európai szervezete, a világ legnagyobb részecskefizikai laboratóriuma. Svájcban működő atomfizikai kutatóintézet, elsősorban részecskegyorsítással foglalkozik, 2012-ben azonosítottak egy olyan tömegű bozont, amely a Higgs-bozonnal lehet azonos.

a nihil örvénytermészetét, mondjuk – kölcsönvéve az asztronómiai fogalmat – a lét feketelyukát.

Ma, húsz évvel a parafrázis felbukkanása után, nehezebben viselem a dolgot. Nyűgösödöm, gyakrabban utálkozom magamtól, mint eddig valaha, jóllehet kisfiúként, majd kamaszként és azután is már-már szakadatlanul idegenkedtem a testemtől, természetemtől s ezáltal majdnem az egész nappali világtól. Manapság ez megfordult: ha egyáltalán, akkor a napsütésben sikerül olykor kiengednem, megengesztelődnöm. De azért esténként reflexesen jön a vágy, hogy másnap ne kelljen felébrednem.

*

Édesapa,
valóban elütötted kissé a kérdést, de az is lehet, hogy mást értettünk alatta – mikor az előző levelemben azt firtattam, honnan eredhet a motiváció az életben maradáshoz, azaz mi is az életösztön, és mennyiben ösztön ez a definíció szerint, akkor inkább arra a (számomra) paradox viszonyulásra utaltam, amivel elhelyezzük magunkat a világmindenségben, hogy ne mondjam, annak központjává kinevezve magunkat. Arra, hogy például hiába tapasztaljuk lépten-nyomon az elmúlást, a megsemmisülést a szó legszorosabb értelmében, mégis mennyiszer igyekszünk hinni a végtelen létezésben, a túlvilági életben, hiszen ha az én tudatom a világmindenség központja, akkor képtelenség, hogy ez a központ egyik pillanatról a másikra egyszerűen köddé váljon. És mindeközben persze ott van a buddhista felfogás is, ami ellenpontként pont az én kiiktatását gyakorolja, a létezésbe való belefeledkezést, anélkül, hogy ezt individuumként tapasztalnánk meg (erre utalnak talán az általad említett idézetek is). Mégis, az ember legtöbbször azzal próbál küzdeni az elmúlása ellen, hogy „létrehozzon valamit", maradandót alkosson, és ezzel beleírja magát a kollektív tudatba. De vajon miért rettegünk annyira attól, hogy ha átlagos a létezésünk, akkor kibírhatatlan lesz majd a megszűnésünk? Azaz megint csak ugyanaz a kérdés merül fel: miért keres az ember állandóan értelmet az életében, vagy másképpen fogalmazva, miért keresi célját a létezésének? Amennyire tudom, ez valóban egyedül az emberre jellemző tulajdonság – nincs még a világon olyan faj, mely a létezését igazolni próbálná, hacsak nem a puszta fajfenntartási ösztönt tekintjük ilyesfajta igazolásnak.

Azt mondod, hogy igazán azok az elmék szerencsések, akik a megsemmisülés közepette képesek belefeledkezni játékaikba, poétikai kalkulációikba, de vajon mikor te teszed ugyanezt, és úgy érzed, hogy most valami zseniális dolgot hoztál össze, akkor ez vajon nem azáltal okoz-e éppen eufóriát, hogy, mondjuk így, pillanatnyi értelmét sikerült megtalálnod a létezésednek? Vajon ezekben a pillanatokban mennyire erősödik fel az individuum központisága és az érzés, hogy sikerült győzedelmeskedni mulandóságod felett? Vagy ellenkezőleg, a belefeledkezés az alkotásba inkább csak önmagad terhéről vonja el a figyelmet, ezáltal irrelevánssá téve az elmúlás kérdését? Ha viszont így van, akkor tulajdonképpen mondhatjuk úgy is, hogy mikor valami maradandót alkotunk, azzal magunkat alkotjuk újra folyamatosan?

Leányod

*

Hancsikám, ezt nevezik régóta önmegvalósításnak, azt hiszem, amit a leveled végén szóba hozol, felidézve bennem még a hetvenes évek végét, vagy inkább a nyolcvanasok elejét, amikor még csak ketten, a Dávid meg te voltatok meg, az Ostrom utcában, és talán emlékszel a kis cselédszobámra, ami egyben a konyhánk is volt, és ott a dolgozóasztalom, fölötte könyvespolc, az egyik polcon a rádió, és ha véletlenül benyomtam a Petőfi rádió ifjúsági műsorát, akkor az idegeimet kezdték cincálni az önmegvalósítás hangoztatásával. Ma már ennél gyakoribb a kreativitás használata – persze mind a két fogalmon nagyjából ugyanaz értendő. De te jól ismersz, tehát tudod, mennyire berzenkedem bármi deklarált, pláne intézményesen zászlóra tűzött nemes eszmétől, programtól, stratégiától, amely berzenkedésnek alighanem a ’49-es születésem is az oka, hogy együtt láttam napvilágot a Rákosi-érával, együtt szívtam magamba a kölcsön-anyatejjel a békekölcsön-programot – amit kb. tizenévvel később értettem meg, amikor az anyám éjszaka a rendelőhelyiségben nézegette az újságban, hogy kihúzták-e valamelyik sorszámát, amely számon ő fizette be a békekölcsönhozzájárulását.

Írom ezt most, 2014. december 2-án, amikor harsog a tévé, a rádió Orbán Viktor feleségének a jótékonysági mozgalmától – a szegényeknek rendez és vezet gyűjtést, talán a Parlamentben, mindazon lopásokkal, csalásokkal, sikkasztásokkal és egyéb förtelmes anomáliákkal egyidőben, amiket a férjeura és annak udvara művel az országban, nagyobb volumenben, azt hiszem, mint tették ezt Rákosiék az ő négy évük alatt. Nos, ez a megjegyzésem nem válasz az én elmúlására, azonban a világéra talán igen; így múlik el minden dicsőségünk, dicsértessék ezért a Semmi.

Hát hogyne, hogy a hiúság is motiválna a versírásban, nem tagadhatom, csupán szégyellem. Szégyellem, hogy igénylem az emberek figyelmét, elismerését, simogatását, mi több, rokonszenvét, és ha véletlenül részesülök ilyesmiben, rohanok elújságolni, akinek csak lehet. Tiszta fejjel azonban nem gondolom, hogy a meghalást ez elviselhetőbbé tenné, a rettegést a haláltól, ám azt elismerem, hogy ennek a sunyi kis reménynek szerepe lehet a nagy igyekvésekben.

És most én mondom, hogy a te figyelmed siklott el a múltkori válaszlevelem gondolatai fölött. Mert ott igenis kitértem erre a kérdésre, az én mint világ- vagy létközpont kérdésére, mibenlétének a problematikumára, amikor fölvetettem, hogy ez az emlegetett és igazában soha tetten nem érhető valami esetleg nem egyéb, mint animált ikerpólusa a Semminek. Az életösztön és az önreflektivitás közös képződménye, tehát mindennek a közepe, amíg alanyi pozíciónkban kerül szóba. Ám mihelyst tárgyiasul, pszichológiai komplexusként fejtegethetjük, vizsgálgathatjuk, forgathatjuk afféle varázsgömbként is, élve azonban nem csíphetjük nyakon. Ismered a szlenget biztosan: ő egy nagy arc!, hú, de nagy lett az arca, vagy ellenkezőleg: arcvesztést szenvedett el – azt hiszem, ezek a mondások ide tartoznak. A költészetben Ady hatalmas arc volt, József Attila képtelen (!) volt azzá válni, belebetegedett szegény az arca semmisségébe, nem volt neki kéznél az arckovász, hogy megkelethesse az arcát. Bezzeg, ahogy szétroncsoltatta azt a szegény keletlen arcát, már másnap ott szerepelt a fényesre kisütött arca minden arcpékség kirakatában.

Egyszeriben – ahogy megjósolta – minden pékmester és pékinas rohant szertedübögni az attila-arc rímeit.

Én meg kiszaladgálok a terjedelmi határból. Nem tudok komolyan megfontolt választ adni arra a kérdésedre tehát, hogy a köldöknézés kontra valamely cselekvésbe, munkába, játékba, „teremtésbe" való belefeledkezés ambiquitásában merre húz a szívem. Talán a köldökömhöz, talán a másvalamibe-feledkezés felé, vagy egyidejűleg erre is, amarra is, hadd szakadjon csak meg a szívem. És itt előbb szakítom meg a fonalat, hiszen magában a darázsfészekben vagyunk épp, a te affinitásaidra vagyok most igazán kíváncsi.

*

Édesapa,
nem gyermeki lázadásból mondom, hidd el, de nem kerülte el a figyelmemet múltkor, hogyan nevezted az ént a semmi vízjelének, sőt. Már csak azért sem, mert ez a gondolat, úgy emlékszem, többször is felmerült már korábbi beszélgetéseink során, és én már akkoriban sem voltam benne biztos, hogy pontosan értem, mire célzol. Azt mondod, ha az énre nem mint alanyi megélőre gondolunk, hanem mint vizsgálódásunk tárgyára, akkor szükségszerűen lényegét veszítjük ezzel, kisiklik kezeink közül – azaz ezzel semmivé válik? A pszichológiában régóta ismeretes az ún. „megfigyelő problematikája", ami a tudós törvényszerű szubjektivitásának veszélyére hívja fel a figyelmet, arra a paradoxonra, hogy ismereteink a világról sosem lehetnek objektívek, hiszen maga a megismerés folyamata nem történhet közvetlen módon, csakis elménk szűrőjén keresztül. Így „értelmet" adva mindannak, amit tapasztalunk – és ezzel egyben teret engedve végtelen számú értelmezésnek. Szerintem pedig a probléma itt nem áll meg, mert ha belegondolsz, megoldhatatlan már önmagában az a tény is, hogy agyunkkal, idegsejtjeink hálójának segítségével próbáljuk feldolgozni a világmindenség szabályait – mely szabályok közül feltehetően csupán az egyik vonatkozik arra, hogyan működik az emberi elme. Azaz, amennyiben a megismerő rendszernél bonyolultabb rendszereket is feltételezhetünk, hogy az ördögbe lennénk képesek ezeket megfejteni? És egyáltalán, még ha a komplexitás mértékétől el is tekintünk, hol van akár arra is biztosíték, hogy képesek vagyunk olyan sémákat vagy rendszereket megérteni, melyek működése nem mutat analógiát a mi agyunk működésével? De attól tartok, most azt fogod mondani, túlságosan elkanyarodtam az eredeti témánktól. Pedig ha belegondolsz, a probléma gyakorlatilag ugyanaz, hiszen a halál gondolatával azért nem lehet „eljátszani", mert a rendszeren ez is túlmutat – hogyan is tudná az agyunk elképzelni, milyen lenne, ha megszűnne működni? És akkor most ennek kapcsán szeretnék kérdezni tőled. Sokszor mesélted, hogy éber állapotban mindenféle hallucinogén élményeid voltak, néhányszor még úgy is érezted, kívül kerültél a testeden, és így érzékelted a körülötted lévő dolgokat. De mielőtt még azt gondolnád, ezt most azért hoztam fel, mert a test-lélek kapcsolatát szeretném firtatni, vagy esetleg a véleményedet akarnám kérdezni a sok klinikai halállal kapcsolatos beszámolóról, amiket az ember lépten-nyomon hall – nem, nem erről van szó. Ami ezzel kapcsolatban érdekelne, az inkább az, hogy számodra ezek

az állapotok mennyire relativizálják az énedet, azaz az öntudattal azonosítható identitásodat? Mennyire teszik kérdésessé a tudat monopóliumát? És ezzel, azt hiszem, kicsit vissza is tértem a levél gondolatmenetének indításához, a felvetésedhez, miszerint az én a semmi vízjele lenne…

Lányod

*

Hát, te pedig hízelgésnek ne vedd, elbűvöltél a célratörően pontos, ugyanakkor árnyalt megfogalmazásoddal. Az ént illető észrevételeiddel. Azt hiszem, az ember legtalányosabb kérdése ez, hogy amit az ő biológiai apparátusával felfog és rekonstruál a világból, az is már végtelenül bonyolult rendszer, de vajon nem lehetségesek-e még ennél is bonyolultabb rendszerek? Tudod, mennyire nem vagyok tudós alkat, tehát ötletszintű válaszom sincs, csak ámuldozásra futja. Valamint szorongásra. Gyerekkoromban, és még azután is jó darabig, noha hívőnek nem gondoltam magam, mégis volt bennem valami általános bizalom a kisbetűs gondviselés iránt, mintha belémidegződött volna az amúgy korántsem komfortos családi-baráti-rokoni összetartozás érzése, s így nyugodtan lógathattam a semmi szakadékába a lábamat, bátran lázadozhattam és poénkodhattam a felnőttek komolykodása és komorkodása ellen – de szavamba vágva: hátha ennek a biztonságérzetnek elsősorban nem a hálóérzet adta az anyagát, hanem a biológiai evidencialitás? Hogy fiatal vagyok, s ha netán mégis meghalnék hirtelen, az csak hősi halál lehet, nem pedig szétkorhadás. 23 évesen ért az első durva trauma ez ügyben, amikor nyombélfekélyem lett, s én nyomban megrokkantnak, megnyomorodottnak éreztem magam, arra eszméltem föl, hogy egyáltalán nem vagyok halhatatlan. Az érdekes ebben még az, hogy ez ’72 nyarán történt, s a rákövetkező tavasszal éltem meg első ízben a tavasz gyönyörét, gyönyörűségét, akkor láttam meg először a színeket is, mintha esetemben a fekete-fehér film ekkor váltott volna át szupercolor minőségbe.

De térjek vissza az én kérdéséhez. Merleau-Ponty mond egy ragyogó példát az én szökdösésére, szerintem már meséltem ezt neked. Megfogod mondjuk a jobb kezeddel a bal csuklódat. Értelemszerűen ugye ekkor az én az aktív jobbod lesz, míg a bal csuklód tárgyiasul, a jobb szubjektum tárgyává válik. Ám abban a pillanatban, ahogy ezt reflektálod, máris érvénybe lép egy másutt pozicionálódott én, aki konstatálja a fentebbi relációt, s ezáltal egy kvázi-tárgyi-kvázi szubjektív halmazt reflektál, azaz tárgyiasít és ad infinitum. Az egzisztáló ént sosem csípheted nyakon. Viszont ő téged igen. Például ha ér egy akár fizikai, akár lelki trauma, azt oly erővel szállja meg a libidó energia, hogy abba belesűrősödik az én is, úgyszólván a trauma foglyul ejti az ént, vagy mondjuk másképpen: a trauma hozza létre az ént. Hiszen a trauma értesítő a megsemmisülésről, a létbe feledkezett alanynak csöngettek.

Hadd folytassam hektikusabban. Egy talán szokatlanabb szempontot fölvetve. Nyilvánvaló, ugye, hogy minden élőlény az úgynevezett szervetlen anyag valamely kombinációjának a fejleménye, így már a fehérje is az, a szénmolekulák. De határozottan az az egysejtű, amelyik már saját maga idegsejtje is; potenciálisan benne rejlik a későbbi mutációk valamennyiféle érzékelő szerve, specializálódott világérzékelése, vagyis, kölcsönvéve a computerek hardver és szoftver kettősségét, előállt a világ-

ban egy hardver szerkezet, amely egyidejűleg már nyomja is a szoftver programjait. A hasonlat persze összevissza sántít, a hívő emberek például okkal érvelhetnek itt avval, hogy a teremtőnek nincs szüksége hardverre, ő maga az első szoftverkészítő, tehát a szoftver megelőzte a hardvert. Ha nem tévedek, már ma is léteznek szoftverek, amelyek alkalmasak bizonyos hardverek elkészítésére. Én azonban mindezeknél fontosabb mozzanatnak tekintem azt, hogy a szerves élővilág, az ember reflektív tudatával, önreflektivitásával voltaképpen önmagát kezdi vizsgálgatni, vagyis az élőlény mintegy tükröt tart a szervetlen világ elé – miközben ez a tükör nem győzi megcsodálni a kopár sziklák, hegycsúcsok vagy végtelen puszták kietlen fenségességét. Megkockáztatnám, hogy eszerint minden ráismerés, és minden ráismerésben benne van a déjà vu mozzanata is, legföljebb kevésbé narrálható, kevésbé kerekded mondatokba foglalható történet formájában. Talán a szerelem is ilyen inspirációk eredménye.

Innen nézve a tudomány valóban indiszkrét behatolás a misztérium területére, olyasféle tárgyiasítása a létezésnek magának, amelynek ad absurdum talán több kárát, mint amennyi hasznát látjuk. Azonban ezt is ostobaságnak kell tekintenem, hiszen a tudomány szintén az anyag mutációjának egy komplikáltabb fokozata, azaz az anyag önmagát firtatva hagyja tárgyiasulni magát, egyszersmind kirekesztve is a lét tiszta evidencialitásából. És ez még az eddigieknél is izgalmasabb kérdés: vajon miért éljük meg annyiszor mint a lét reprezentánsai a kirekesztődés élményét, nem az extázisét, hiszen az utóbbiban éppen mintha visszanyernénk az evidenciánkat, míg a mindennapok „munkameneteiben" életre-halálra menő harc folyik a résztvevők között, hogy ki marginalizálódjék, ki hulljon a taigetoszba, ki tapossa fel magát az aktuális piramisjáték csúcsa felé. Amikor például önutálatomról vagy morális bukásaimról referálok, akkor – tetszik vagy sem – bogárként vagy kutyaként vágom hanyatt magam, abban bízva, hogy csak nem lesz olyan kegyetlen az utca népe, hogy reflexből kitapossa a belemet. Evvel azonban már a mimikri területére tévedtem, ezért itt elvágom a fonalat, annál is inkább, mert nagyon szeretném, ha még a meghalásról és a halálról is eszmét cserélnénk.

Sok-sok puszi

*

Drága apuska,
igen, teljesen egyetértek a hasonlatoddal, miszerint a tudomány az anyag mutációjának egy komplikáltabb fokozata, hiszen úgy tűnik, a tudat és az önreflexió megjelenése valóban szükségszerűen maga után vonja a motivációt a rendszer működésének a megismerésére – legyen szó akár a külső, akár a belső világról. Tegnap egy ismerősömmel pont hasonló dolgokról vitáztunk, én, amellett érvelve, hogy habár egyértelmű, miszerint minden tudomány végső célja a bejósolhatóság, hogy imigyen teremtsük meg a biztonság illúzióját, azaz hogy kontrollt vagyunk képesek gyakorolni a világ (és magunk) felett, mégis véleményem szerint az igazi tudás annak a belátásával kezdődik, hogy az égadta világon semmiben sem lehetünk biztosak (például a korábban említett okok miatt sem, hogy minden értelmezés diszpozicionális, és egyben magába foglalja a megismerő rendszer saját korlátait is). Ha pedig ezt alaptételként elfogadom, és azt mondom, így minden reflektív megismerésnek szükségszerűen relativizálódnia

kell, ezzel elvesztve mind súlyát, mind pedig objektivitását, akkor azt gondolom, teret kaphat ismét az a fajta alanyi megismerés, ami nélkülözi az értelmezést, eképpen pedig újfent visszanyerheti hitelességét is. (Valószínűleg sokan mondanák azt, hogy ez a fajta megismerés az intuíció, én ebben viszont nem hiszek, szerintem már az intuíció is tartalmazza korábbi értelmezéseinket, amik lehet, hogy időlegesen éppen nem kerültek a tudat felszínére, de ettől még nem tekinthetők semmivel sem közvetlenebb kapcsolatnak az én és a világ között, mint a tudatos reflexiók.) De visszatérve a párbeszédre, amit az ismerőssel folytattam, őt ez a gondolat cseppet sem töltötte el reménnyel, sőt, kifejezetten amellett érvelt, hogy ha megpróbálnánk a szkepszishez ragaszkodni, akkor legtöbbünket ez egész egyszerűen az őrületbe kergetné, mert ilyen az emberi természet, nem tűri meg a bizonytalanságot, ami minden szorongás alapja.

És itt kanyarodjunk akkor megint vissza az eredeti témához, hiszen attól tartok, kifutottunk már így is a megengedett terjedelemből, úgyhogy illene a beszélgetést azzal zárni, hogy szót ejtünk még a halálról és az öregedésről is, ezúttal csakis a legdurvább félelmeinkre és szorongásaikra koncentrálva, ha egyetértesz.

Ehhez pedig én az álmaimat venném elő, és azokból példázva mesélnék. A különös dolog az, hogy, habár számtalanszor haltam már meg álmomban (kiskoromban például rendszeresen testvérgyilkosság áldozataként, amikor is a bátyám beledobott a kecskeméti Univer áruház végében található feneketlen medencébe, aminek a feneketlensége egyben leküzdhetetlen gravitációs erőt is jelentett, én pedig mint egy kődarab süllyedtem lefelé, több tucatszor halálomat lelve így), ezek az álmok mégis inkább csak érdeklődést váltottak ki belőlem, szorongást viszont sosem. Nem így viszont azok az álmok, mikor hozzám közel álló emberek haltak meg, én pedig jeges rémülettel, leizzadva ébredtem belőlük, hálát adva az égnek, hogy csak álomról volt szó, és nekem még van esélyem, hogy az illetővel javítsak a kapcsolatomon, több odaadást és figyelmet fordítva rá, és nem kell valaminek az elmulasztását örökre bánnom. Ez pedig nincsen másképp azóta sem, valahogy a saját halálom gondolata sosem töltött el nagyobb szorongással, mármint az élet utáni időszak kezdetének eljövetele, ami akár a semmi is lehet. Azonban a halál előttié, az a megtapasztalás, hogyan telik az idő mindenen nyomot hagyva, nem pusztítva, hanem csupán amortizálva, szóval az ilyen jellegű elmúlás mérhetetlen fájdalommal tud eltölteni, és sokszor sírhatnékom támad még attól is, ahogyan azt látom, hogy mások hogyan öregszenek körülöttem. Ugyanakkor pedig, mikor azt nézem, hogy a pici erkélyemre telepített növények hogyan burjánoznak, harsogó zöld színeikkel, húsos leveleikkel, akkor csak örülni tudok. De itt most tényleg abbahagyom, nem szeretném a fecsegésemmel a te leveledet kurtítani, amit már alig várom, hogy olvassak.

Szerető lányod

*

Kincsem, Hanikám,
sajnos zárnunk kell, kérdés egyáltalán, tolerálja-e majd a szerkesztőség relatív parttalanságunkat. Nem csak a terjedelmire, hanem a tartalmira is gondolok.

Ld. kecskeméti feneketlen kútba vettetésed álma. (Ezt számon fogom kérni még a Dávidon, hogy ilyesmiket tett veled álmodban!) De félre a komorsággal. Döglődöm. Egy számomra igen kedves lény írta tegnap, hogy szeretne meglátogatni, mire éjszaka úgy reagáltam, hogy önmagammal is kerülöm a találkozást, nemhogy mással szívesen bámultatnám meg magam. Hozzátettem: tudok a végtelen hiúságomról, ám ezt sem vagyok hajlandó privát bűnömnek tekinteni, tekintettel (szándékos szóismétlés!) arra, hogy esetemben is a természet, vagy mindjárt a puszta anyag kezdett el utálkozni magától. S ezért jobbnak látja (!) eltüntetni magát, visszahúzódni önmagába maradéktalanul, azaz – esetleg – megsemmisülni. Átmenetileg ágy alá bújni. Nem bebújni az ágyba, avval, hogy eltesszük magunkat holnapra, hanem fekhelyünk alá feküdni, ahonnan rémülten pillanthatjuk meg hamarosan a bakancsokat vagy csizmákat. Hanem most már elég legyen! Fogjam vidámabbra. Mióta az eszemet tudom, ösztönösen vonakodtam a tiszta átszellemüléstől (ezt a mondatkezdést menteném a pusztulásból), sejtve, hogy az nem mást jelent, mint a megsemmisülést. Nos tehát, ha az anyag (ami után a barátodék kutakodnak éppen Svájcban) legelemibb részecskéje sem kerül meg, akkor okkal gondolhatjuk, hogy a gondolkodásunk, amely az érzéki benyomásainkat iparkodik értelmezni, rendezni, archiválni stb., szabad idejében önmagával is foglalatoskodik, azaz belógatja figyelmét a tulajdon feneketlen kútjába. És ha ezt a kutat a vertikálisból átfordítjuk a horizontálisba, akkor attól hőkölhetünk vissza, hogy a Mindenségit (!), ennek az alagútnak sehol sincsen vége, sehol az a természetfölötti fénylés, amiről annyi visszatérő klinikai halott beszámolt már. Azonban úgy érzem, még így sem világos, mire szeretnék kilyukadni. Még így sem eshet le az Olvasónknak, hogy a semmi töksötétje került nálam kilátásba. És nincs az a rituálé, ami ezt a horrort humanizálhatná (= konszolidálhatná). És ahogy te visszaborzadsz annak a lehetőségétől is, hogy a szeretteid, akik érzelmileg evidencialitást biztosíthatnak a meglétednek, hol nyugodtabb, hol idegtépő tempóban amortizálódnak, erodálódnak, hogy ne mondjam, el-elszörnyesülnek, úgy én, mint aki ezen a rémfázison már épp túlestem, most frontálisan a saját pofámon látom – kívül-belül – ezt az „ítéletvégrehajtást". És újra meg újra elámulok, hogy fiatalon milyen eszelős gyönyörűséggel lehet énekelni erről az egész pusztulásról, ahogy Pilinszkyvel esett ez meg harmincegy vagy -kétévesen, hogy abban az *Apokrif* meseköltményben micsoda érzéki-tudati gyönyörrel szólalnak meg az apokalipszis belső, mondhatni bio-orgonasípjai. És erre gondolván megértőbben is viseltethetnék a giccsimádók és giccsőrök iránt is. Hiszen ezek mind-mind az *Apokrif*-féle csoda morzsáiért, törmelékdarabkáiért kuncsorognak – éppenséggel magamat is rajtakaphatom némelykor közöttük. Kislányként rajongtál a *Twin Peaks*ért. Most Lynchre gondolván, hajlok arra, hogy a legragyogóbb fogását a szereplői liliputi-gulliveri démonizálásában lássam. Úgy tűnik ő most fel előttem, mint a posztmodernitás boszorkánykonyhájának a séfje. (Ezt hízelkedésből is mondom, hódolatképp akkori ízlésed előtt.) Engem pedig megehet a fene.

Utolsó morzsáimat rághatja éppen.

Édes Lánykám!

Csanda Máté

EGYMÁSBA FOLTOZOTT IDŐFÓLIÁK

SZŐKE ERIKA ALKOTÁSAIHOZ

Egy ideje alaposan belegabalyodtam Szőke Erika képeibe – újra és újra alámerülök bennük, szeretném megfejteni titkukat, varázslatuk rejtett nyelvtanát, de akárhányszor szövegszerűvé élesítenék egy-egy lényeginek vélt mozzanatot, rendre kudarcot vallanak a képekkel folytatott párbeszédkísérleteim. Úgy vagyok ezekkel a munkákkal, mint az a bölcs egyházatya az idő fogalmával: *ha senki nem kérdezi tőlem, akkor tudni vélem (hogy mégis, mi az az erő, ami áthatja őket), ha azonban kérdezőnek kell megmagyaráznom, hirtelen csődöt mond minden tudományom.*

Egy biztos: Szőke Erika munkáinak szinte mindegyike az idő, az elmúlás és az öregedés nagy bölcseleti kérdései mentén szerveződik tematikus egységekké – közben a játékba lendített problémaszálak sohasem könnyen olvasható szimbólumokként vagy szépen felfejthető allegóriák alakjában jelennek meg. Bevezető darabként (no meg, hogy azonnal érzékeltessem, nem holmi romantizáló nosztalgiával átitatott, múltmegörökítő zsánerképekről van szó) Szőke Erika talán legbeszédesebb – és személyes ihletettsége révén – legpoétikusabb alkotását ajánlom. A *Szuvenír a háborúból* című objekt egy felvágott, ám mégis egy testté összeforrni látszó kenyérvekni, melynek vékony szeleteit apró sebtapaszok fogják össze. A munkát a szöveges kommentárban kidomborodó kontextus (a kenyérmotívumot körbelengő privát emlékanyag) teszi igazán értelmezhetővé. Erika nagypapájának, akit a bergen-belseni haláltáborban pékként dolgoztattak, annak idején egy ismeretlen anyagot kellett a tésztába kevernie, ő maga azonban sosem fogyaszthatott a megsütött kenyérből. Azt csak később tudta meg, hogy arzénról volt szó, így (tudtán kívül) ő maga is közreműködött a láger zsidó foglyainak lassú és módszeres mérgezésében. A mű tehát egy szimbolikus múltfeldolgozási folyamat terméke, egy örök fragmentáltságra ítélt, agyonszabdalt test, mely látszat-teljessége révén egy (vélhetőleg) gyilkos dózissal átitatott korpuszt ad ki. Talán nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy egyfajta kegyeleti tárgyról van szó – a *Szuvenír* egy generációkon át cipelt trauma tárggyá érlelt metaforája, mely által az unoka – ha csak szimbolikusan is – megpróbál pontot tenni egy régi konfliktusgóc végére.

A *Generációk együtt* című sorozat darabjaiban ugyancsak egy szimbolikus korrekcióval szembesülünk: a művész saját maga régi képmásait exponálja édesanyja és nagyanyja azonos korú, múltbéli fotográfiái mellé – az egymásra exponált idősíkok révén egy korrektív múltbéli tér létesül, melyben a három hölgy jelene furcsa módon szinkronba kerül (múltak és jelenek egymáshoz képest csúszkálnak). Egyszóval megbicsaklani látszik a hétköznapi idő – a különös

egymásmellettiség által három azonos korú, egymásra zavarbaejtően hasonlító hölgy tekint ránk vissza. A fotók mintha csak afféle fantazmák lennének, amelyek fedőemlékként működnek, egyszerre megkötve és szemléletessé téve a gyermeki fantázia szövetében ilyen-olyan képzetekké összeálló játékos fikciókat és elfojtott félelmeket. A *Mémoire factory* című sorozat alapjául ugyancsak egy talált tárgy, egy viktoriánus korabeli post mortem fotográfia (egy ismeretlen leány halotti portréja) szolgált. A személyazonosság és dokumentált élettörténet nélküli, „meztelen" ábrázatot Szőke Erika mint professzionális fotótechnikus másmás (szintén talált tárgyként beemelt) csoportfelvételek „testébe" foltozza be. A mozdulatlanná fagyott, elárvult arcból (mintha nem is a halál, no meg a kameralencse steril objektivitása, hanem valami Medúza-szerű tekintet változtatta volna egy merev maszkká) egyszer csak egy eleven személy sarjad, hiszen a hölgy különféle szerepeket ölt magára – a fotográfia révén megnyíló imaginárius terekben férjhez mehet, családja lesz, gyermekei születnek stb. Az arc, a leginkább jelként mozgósítható és specifikumként megragadható testfelület ebben a felállásban szinte szó szerint a *persona* hordozójává válik – a *persona* szó eredeti jelentése ugyebár álarc, jungiánus olvasatban a személyiség külső köpenye: felvett pózok, áthagyományozódott magatartásminták, jellembeli idomulások és maszkként felöltött szerepszemélyiségek lecsapódási felülete. A sorozat darabjait szemlélve mintha az válna transzparenssé, hogy az árva, egymagában álló, környezetétől megfosztott és semmire sem referáló jel nem jelöl semmit – csakis egy nyelvbe (nyelvjátékba, nyelvi hagyományba) ágyazva kezd „teljesíteni" – és válik egy nagyobb textus funkcionális elemévé. A talált arcból tehát egy virulens alakzat lesz, egy (hiper)ikonná dermedt keresztrím, amely mint afféle vizuális kötőanyag, valósággal át- és átszövi a képsorozatot, ugyanakkor ő maga is éppen *ezáltal* (az újraíródások és rekontextualizációk sorozata révén) válik eleven, tapintható alakzattá. Minden egyes képfólia egy-egy újabb élményszedimentum, egy textuális foglalat, az olvashatóság garanciáját, valamint a narrativitás hagyományteremtő és értelemképző erejét kínálva. A kölcsönvett leányarcot a művész bevezeti egy szimbolikus rendbe, amely egyben a vágyak és viszonyulások birodalma is. Megmártóztatja különféle élethelyzetekben (alárendeltségekben), tekintetek keresztüzébe és társadalmi hierarchiák hálójába helyezve műveletei tárgyát: valóságos nyelvet költ egy magányos jel köré, felállványozva hozzá a polgári élet stációinak minden fontosabb kulisszáját. Az őskép pedig, ahogy az egymásra rétegződő fikció-szeletek sokasodnak, egyre inkább fakulni látszik, sőt egy idő után mintha el is vesztené jelentőségét – a szubjektum nem az eredeti mag kitüntetett pozíciója vagy megkérdőjelezhetetlen autenticitása által, hanem csakis az ismétlődések és visszatérések aktusában, áttételek és produktív torzulások folytonos játékában létesül (minél inkább megmártózik a maga nyelvében). A generatív mozzanat, ami valójában kontúrokat kölcsönöz az arcnak, sőt eleven entitássá szervezi azt, nem is annyira a jelenetek képi tartalmában vagy tematikus üzenetében – sokkal inkább az egymást érő rétegek szintaxisában, illeszkedések, szinapszisok (és eltolódások) textúrájában keresendő – az elbeszélhetőség birodalma lényegében egy nyomokból, replikációkból, különbség(tétel)ekből és

elkülönböződésekből megképződő, központ nélküli szövetrendszer. Talán picit oly módon *létezik* ez az arc, mint Tsúszó Sándor személye, aki ugye szintén annál valóságosabb (annál inkább szokott egzisztálni), minél inkább belebonyolódik saját maga nyomainak és referenciáinak pókhálószövetébe.

Az *Élő emlékek* című sorozat modelljei szintén anonim alakok, puszta arcokra redukált hiány-lények, a régmúlt fosszilis maradványai, kiollózott és becserkészett motívumok, régen elhunyt, a művész számára is azonosíthatatlan (és valami folytán mégis ismerősnek ható) személyek kép-másai. Az objektek eközben korántsem holmi anyagtalanság határán egyensúlyozó látványfóliák, hanem valódi testek: mélységük, kiterjedésük van, sőt, ezáltal mintha sebezhetőnek is tűnnének. A portréfotók alapjául szolgáló faanyag erezetmintája (a metszési felület révén párhuzamos mintázattá torzuló évgyűrűk) lágyan beleszínez a képtér szürkés tónusaiba, barnás barázdákat hagyva az arc felületén, mintha csak azt nyomatékosítaná, hogy ez a néhány ránk maradt emlék-test sem egy időn kívüli, neutrális felület: csakis az időbeliség horizontjára helyezve létezhetnek, ugyanakkor testbe vettettek, tehát mindig is, és már eleve, puszta egzisztenciájuk révén is ki vannak szolgáltatva az öregedés, elmúlás és sebezhetőség morzsoló erejének. Az odvas képtestek belseje kovásszal van megtöltve: a képlékeny, folyton erjedésben levő (megállás nélkül dolgozó) anyag egészen radikális kontrasztot alkot a fényképként rögzített specifikummal és individualitással szemben. A szempár ebben a felállásban egy nagyon is valós sebhely, egyfajta varratpont a képként, látványként való létezés és testként való létezés tartományai közt. Egy hézagpár, amelyből valami furcsa és idegen(nek ható) massza, egyfajta traumatizáló Mögöttes türemkedik elő. A személyesség szignatúrájával megpecsételt emléktesteket végig ez a szorongató kétosztatúság hatja át – egyrészt a rögzített képfelület anyagtalan minősége, a „megörökített jelen" a maga tiszta olvashatóságával és stiláris finomságaival (az ikonná szűrt specifikum, a transzcendenciával való kapcsolattartás felülete) – másfelől pedig a váladékszerűen előtörő matéria, ami a nyers elevenség jele, ugyanakkor a testi integritás krízisének bizonyítéka is (akárcsak a belső szervek látványa, ez is már-már undort kelt, de legalább is zavarba ejt). A képtestek mindeközben önmaguk fokozatos felemésztésén dolgoznak, mindegyikük az elmúlás felé halad (hiába, aminek belseje egy tésztaszerű anyaggal van teli, előbb-utóbb rothadásnak indul) – a test sorvadása gyakorlatilag előre van programozva. A jelenben – a szemlélődés aktusában, exponátumként kezelve – bármennyire is épnek, mozdulatlannak, időn felülinek tetszik egy-egy arc, az őt „hordozó" test számára az Ittlét csakis halál-felé-való-létként tud manifesztálódni. A sorozatot átható metaforika mindezen túl alighanem arról is beszéltethető, hogy természetét tekintve az emlék is egy eleven, mozgásban levő, ilyenolyan rekonfigurációknak kitett imágó – nem pedig egy rögzített preparátum. Akárcsak a fekete-fehér arcok, melyekbe „belerondít" a lassan túlcsorduló tésztacsík, az emlék is képlékeny figuráció, mely aszerint módosul, hogy a szubjektum éppen hogyan, milyen érzelmi regiszterekhez kapcsolódva vackolja be magát múltbéli élményeinek sűrűjébe.

A tészta, illetve a kovász szimbolikája a *Massza* című sorozat fotóin is visszaköszön. Ezeken három, arcától és végtagjaitól megfosztott meztelen női testet látunk – minden bizonnyal a művész, édesanyja, valamint nagymamája szolgáltak modellként, bár elvileg az a lehetőség is kínálja magát, hogy ugyanazon testet látjuk három öregedési fázisban. A bőrfelülettől alig elkülöníthető tésztaréteg a maga fehéren fodrozódó és ragacsos anyagszerűségével mintha valami levetkőzhetetlen fenyegetettségre utalna: szinte váladékszerűen tapad a bőrre. Ahogy idősödik, ernyed a test, annál inkább túlfut a tészta, amely így az öregedés metaforájaként (is) olvasható. Az *Önarckép nagyival* című széria egy sajátos montázs: az egyik képen Szőke Erika a reklámok világából ismerős pózt felvéve ajkait rúzsozná, keze viszont már egy ráncos, májfoltos asszonykéz – egy nagymamája testéből önmagához foltozott vendégmotívum (illetve egy, a múltból ösztönösen átmentett mozdulatsor). A sorozat talán arról is vall, hogyan bonyolódhat egymásba testkép és énkép, miközben a testek és az ének határai között átfedések létesülnek – azt is szemléltetve, hogy az úgynevezett identitás egy hosszú távú, folyton épülőben-alakulóban levő projekt: vágyak, képzetek, bevésődött szokások, múltbéli rögzülések ütközési felülete. Akárcsak a hibridizált testképek látványa, az Én is egy konstruktum, egy származéktermészetű szint, hosszú évek során beépített habituális minták, kényszerek és igazodások képlékeny terméke. A nagymama szerepe, a hozzá való szoros érzelmi kötődés az *Úton a nagyival* című sorozat darabjain is szemléletessé válik: ezeken a művész pillanatfelvételeit látjuk – külföldi tanulmányutak és nyári üdülések megörökített momentumait. A lefotózott látványosságokat Szőke Erika egytől egyig a nagymama bőréről készített közelképekre exponálja, vagyis a rögzített élményanyag „hátteréül" a nagyi rózsaszínbe játszó, finoman hullámzó, ráncokkal tarkított bőrfelülete szolgál (közben végig eldönthetetlen marad, hogy vajon melyik látványréteg az alap és melyik a rá tapadó fedőréteg). Így az unoka által megköltött imaginárius terekben (emlékszinesztéziákban) lágyan egymásra vetülhet a Cádizi-öböl fodrozódó víztükre és a ráncos bőrfelület redőzöttsége. A nagyié, akinek az utazás élménye – ilyen formában – sosem adatott meg.

Liszka József

HINTÓKÁBAN ÉS MÁSUTT

1.

*Hintóká*nak hívjuk a kertünkben, a mogyoróbokrok árnyékában felállított hintaágyat, kedvelt nyári olvasóhelyemet. Az alábbi jegyzetek részben ottani olvasmányaim kapcsán születtek, de mindenképpen a 2014-es esztendő *hintókás* időszakához kötődnek.

„…würdest gern Brandung sein,
endest als Gischt."

(Konstantin Wecker)

2014. 6. 22. (Keszegfalva)

Heller Ágnes *Olvasónaplójá*t olvasva az embernek olvasni támad kedve. Nem feltétlenül őt (nem mindig rokonszenves), de persze őt is, ám még inkább az általa prezentált és nem prezentált könyveket. Ha nem is bárminek, de mindenképpen valaminek az olvasására sarkall. Ha ez volt a célja, már elérte. Amúgy meg nyilván nem mérce, nem valamiféle kánon ez a könyv (pontosabban: könyvek, hiszen itt van a második kötete is), hanem olykor véletlenszerű, olykor tudatos olvasások szubjektív lenyomata.

Olykor (sokszor!) dicsekszik, noha ezek a dicsekvések lehet, hogy csak nekem, a peremre szorultnak tűnnek (irigység!) annak. Amikor arról beszél, hogy „gyatra nyelvtudásom csak négy nyelvre futja", nekem ez is kérkedésnek tűnik. Holott négy nyelvre még az én (tényleg!) gyatra nyelvtudásom is futja. Mondjuk a szlovákot és csehet lecserélném angolra és franciára, de hát ez van… Közben Thomas Bernhardot magyarul olvassa, állapítom meg nem kis kajánsággal. Pedig én is így olvastam: Icutól kaptam ajándékba az *Önéletrajzi írások*at, s noha először fanyalogtam (amit tudok, valóban eredeti nyelven szeretem olvasni), de aztán el kellett ismernem: nagyon jó a fordítás. Ha nem tudtam volna, ki a szerző, a stílus alapján így is rájöttem volna. No, jó, ennyire nagyképűek azért ne legyünk, s fogalmazzunk inkább így: *rájöhettem volna*. Viszont most megint kedvet kaptam ahhoz, hogy Bernhardot olvassak: németül.

***

Olvasni lenne jó, büntetlenül. No, de most éppen az oberammergaui konferenciára való felkészülés kellene, hogy lekössön… És mindig van valami. Valami fontosabb (van-e az olvasásnál fontosabb?), valami kötelező…

***

Valóban úgy van ez: idegen nyelven az ember nem azt mondja, amit akar, hanem amit tud. Viszont, ha belegondolunk, hasonlóan van ez az anyanyelvvel is.

***

És most nem tudom, honnan, eszembe jutott egy beszélgetésem Dömötör Teklával. Fogalmam sincs, mikor lehetett, talán az államvizsgán (ahol persze nem remekeltem), vagy már utána valamikor. Olykor be szoktam ülni trécselni Tekla nénihez, s lehet, hogy ez valamiféle búcsúlátogatás volt? Mindenesetre tanácsokkal, szakmai tanácsokkal látott el. Nem emlékszem, hogy bármikor máskor mondott volna nekem hasonlóakat. Azzal kezdte, hogy most hazamegyek, s be kell hogy lássuk, szakmailag eléggé el leszek ott zárva a tudomány nemzetközi vérkeringésétől (Istenem, eszemben sem volt akkor a nemzetközi vérkeringés! Magyar tudományt akartam csinálni, magyarul!). Szóval, hogy ne vesszek el teljesen, azt tanácsolja, hogy figyeljem a szovjet néprajz eredményeit (mert, oroszul, ugye, a szlováknak is köszönhetően jól beszél? – nézett rám. Hogyne – válaszoltam nem sok meggyőződéssel). Szóval az oroszok nagyon figyelik a nyugati néprajz legfontosabb eredményeit is, és rajtuk keresztül megtudhatom, mi újság a nagyvilágban… Ezt akkor, abban a pillanatban elfelejtettem. Mondom: az én tervem a szlovákiai magyar néprajz fellendítése volt, magyar nyelvű tudományosság kialakítása Szlovákiában. Mindeközben még csak a szlovák vagy a cseh néprajz eredményeivel sem számoltam, nemhogy az oroszok segítségével informálódjak, mondjuk a dél-amerikai néprajzi irányzatokról.

És most, csaknem harmincöt év elteltével jutnak eszembe Dömötör Tekla szavai. Mennyire igaza volt! Ha már akkor elkezdtem volna tájékozódni legalább a szomszéd népek néprajzi eredményei iránt, Istenem, mennyi fölösleges kínlódástól kímélhettem volna meg magamat! Igen, az okos az, aki más kárán tanul. Vagy meghallgatja mások, a bölcsebbek tanácsait.

2014. 6. 23. (Keszegfalva)

Este, elalvás előtt beleolvastam Bernhard önéletrajzi kötetébe. Mit mondjak? Közhelyes, de alig tudtam letenni. Valóban nagyon jó ez a fordítás, de én azért szívesebben olvasnám eredetiben. A magyar nyelv hajlékony ugyan, sok mindenre alkalmas, de az összetett német mondaszerkezeteket legfeljebb imitálni tudja, pontosan viszszaadni nem. Ott vannak az elváló igekötők: mondjuk az *abschreiben* esetében. Egy szép összetett mondatban, amely, teszem azt, azzal kezdődik, hogy *Der Ich-Erzähler schreibt*… szinte fizikai gyönyört okoz, amikor a végén, tekervényes – gondolatjelek és/vagy vesszők közé szorított – mellékmondatok után, diadalmasan koppan az *ab*. Ezt a magyarban nem lehet visszaadni. Mark Twainnek van egy szatírája, amelyben a szörnyűséges német nyelvről értekezik, és éppen egy ilyen típusú mondatot mutat be. Pedig ez pont, hogy nem *schrecklich*, hanem igenis gyönyörű. Utánakerestem, Twain a következő mondatot idézi:

„Die Koffer waren gepackt, und er reiste, nachdem er seine Mutter und seine Schwestern geküsst und noch ein letztes Mal sein angebetetes Gretchen an sich gedrückt hatte, das, in

schlichten weißen Musselin gekleidet und mit einer einzelnen Nachthyazinthe im üppigen braunen Haar, kraftlos die Treppe herabgetaumelt war, immer noch blass von dem Entsetzen und der Aufregung des vorangegangenen Abends, aber voller Sehnsucht, ihren armen schmerzenden Kopf noch einmal an die Brust des Mannes zu legen, den sie mehr als ihr eigenes Leben liebte, ab."

Twain persze kitűnően beszélt és írt németül, és szerette is Goethe nyelvét!

2014. 6. 24. (Budapest)

Pontosabban a vonatban, Budapest felé zakatolva. Heller könyvét hoztam magammal, nos, ez is az a típus, amit nem lehet letenni. Miközben olyan könyvekkel foglalkozik, amelyeknek a zömét, nota bene: a szerzőjét sem ismerem. Emlékeztet a *Literarisches Quartet* legjobb darabjaiból készült, mintegy ezeroldalas válogatásra. Azt is egy nekifutásra faltam fel. Igaz, hogy az ott tárgyalt művek kilencvenöt százalékát elfelejtettem, de valami azért nyilván megmaradt bennem. Például Murakami neve. Ott olvastam először, aztán könyvesboltokban, itt-ott látom, most Heller is foglalkozik két regényével, de még semmit nem olvastam tőle. Pótolni!

***

Reggel megálltam, hogy a bíróságon erkölcsi bizonyítványt kérjek (kell az oktatói pályázathoz); a kapuban a rendőr megállít, s azt kérdezi, hogy van-e nálam fegyver? Először a kérdést sem értettem. Majd, amikor megismételte, elképedve mondom: fehegyveheer? Náhálaham…?! Látva megbotránkozott arcom, nevetve továbbküld.

***

(OSZK) Az utóbbi időben úgy járok-kelek Magyarországon, mintha valami ellenséges övezetbe merészkedtem volna (kivétel az OSZK, ahol – még mindig – otthon érzem magam). Viszont kellemes meglepetések is érik az embert. Icu már régóta próbálja beszerezni a *Papírhíd* című, Scheiber Sándor 100. születésnapjára kiadott tanulmánykötetet. Már jómagam is kerestem az Atlantiszban, de mondták, hogy kilátástalan. Aztán a könyvheti standjukon Icu ismét rákérdezett, persze ugyanazt a választ kapta. Közben egy másik vásárló (kb. vele egyidős hölgy) megszólalt, hogy neki megvan, már elolvasta, és szívesen odaadja. Megbeszélték, hogy az Atlantiszba ma megyek el érte. A könyv valóban ott volt, pénzt nem kér érte az ismeretlen asszonyság, csupán azt szerette volna megtudni (az eladókon keresztül, merthogy vele személyesen nem találkoztam), miért érdekli Icut ez a kötet. Hát, elmeséltem érdeklődési körét, és hagytam egy névjegykártyát, hátha valamikor, egyszer viszonozni tudjuk a nagyvonalúságát!

***

(Ismét a vonaton, de már hazafelé.) Nem állítom, hogy teljesen fölösleges lett volna az OSZK-ban eltöltött szűk három óra, de hát – lássuk be! – csodákat nem tehettem. A Déliben viszont maradt még egy kevés időm a vonat indulásáig, s felfedeztem egy egész jó (válogatott könyveket kínáló, rendezett) antikváriumot. Sok mindent meg

tudtam volna itt venni, ha már nem lennének meg, vagy lenne helyünk a raktározásra. És időm az olvasásra. Persze. Ördögh Szilveszter *Koponyák hegyé*nek nem tudtam ellenállni. Annak idején húsz forintért vehettem meg (most nyolcszázat taksált), dedikálva is volt, de kölcsönadtam egykori újpalotai házinénimnek, s azóta nem láttam. Sem a könyvet, sem Ili nénit.

Most látom, a rokonszenves antikvárius hölgy egy kártyanaptárt is belehelyezett az egyik könyvbe. Nos, Stúdium antikvárium az intézmény böcsületes neve, az árvízi hajóst ábrázoló kép látható rajta, és egy Széchenyi-idézet: „Akit magyarnak teremtett az Úristen és nem fogja pártját nemzetének – nem derék ember."

Hm. Én nem gondolnám, hogy a magyarokat (vagy szlovákokat, németeket stb.) az Úristen teremtené. Ez beleszületés egyrészt, persze, de egyéni elhatározás, döntés kérdése is. A szerencsés, ha az embernek élete során nem kell máshogy határoznia: az maradhat, aminek született. Viszont az ellenkezője sem feltétlenül tragédia.

***

Aminek még nagyon örülök, Szabó Magda: *Megmaradt Szobotkának* című könyve. Már régóta meg szerettem volna szerezni, ám ne kapkodjunk! Olvassunk olyan bőszen, mint Heller Ágnes, de ne kapkodva. Végezzük ki először is az *Olvasónaplót*! Már nincs sok hátra…

***

(Már itthon). Szóval ez a Heller Ágnes igen meghozta az olvasni való és naplóíró kedvemet. A vonatban végeztem vele, s rögtön neki is estem Szobotkának. Olvasásilag tehát jó nap volt ez a mai.

A vonatban már elraktam a laptopot, s nem volt kedvem ismét előszedni, amikor a következő kép tárult a szemem elé. Valahol Budapest külterületén, a sínek mellett ült egy pofa egy kiszuperált nyugágyban, fölötte a fák között kihúzott ponyva, hogy az esőtől védje, és olvasott. Első ránézésre mintha valamilyen üdülő lenne, de eléggé életszerűtlen, hogy valaki azon a helyen, és esőben *üdülve* olvasson. Hajléktalan volt az istenadta, s elgondoltam: eljön az idő, amikor már csak ők fognak olvasni. Legalábbis könyvből. Ehhez nem kell villanyáram, nem kell semmilyen, mégoly olcsó berendezés sem, csak egy, manapság egyre könnyebben beszerezhető könyv.

Csak egy könyv.

2014. 6. 25. (Thiersee-Kirchdorf)

Kufstein közelében, egy panzióban töltjük a mai éjszakát. Útközben lényegében csak Salzburgban álltunk meg, tán két órára. Rövid séta a városban, könyvesboltok. Bernhardot kerestem, a *Die Autobiographie*t, de nem jártam sikerrel. Egyébként szinte minden műve kapható, úgy látszik, a mai salzburgiak büszkék rá (vagy éppenséggel üzletet látnak benne), arra, aki – írásai szerint – gyűlölte ezt a várost. Nem tudom megítélni (bár Bernhard mindent és mindenkit gyűlölt; attól tartok, emberként nem lopta volna be magát a szívembe, íróként viszont nagyon), szóval nem tudom megítélni Salzburgot (szerethető vagy gyűlölhető?), először meg kellene ismernem.

***

Lefekvés előtt rövid séta a faluban: szép, rendezett, egy alpesi tó partját körbeölelő üdülőtelepülés. Temető: a sírköveken csak német nevek. Nem is emlékszem rá, hogy jártam volna Közép-Európában etnikailag ennyire homogén településen. Semmi Vondracek, semmi Petrocelli. Csak és kizárólag Ritterek és hasonlóak. Pedig egy pofa, akinél korábban érdeklődtem szálláshelyünk után, nagyon bevándorlónak nézett ki. A panzió tulajdonosa viszont a nagybátyja… Aki meg Ritter.

***

Havas Krisztus-kereszt az erdőn… Ez a kép tárulna elénk szobánk ablakából, ha tél és hó is lenne… De így is megkapó.

***

Úti olvasmányul (noha tegnap este már rendesen belemélyedtem Szobotkába) a jóval kisebb és könnyebb Ördögh Szilveszter-kötetet hoztam magammal. Itt az ágyban most azt kezdtem olvasni, ahelyett, hogy a holnaputáni előadásomra készülnék.

2014. 6. 26. (Thiersee-Kirchdorf)
Már semmire nem emlékszem a *Koponyák hegyé*ből, egy fura szóhasználat viszont bevillan: „megmosom a *lábod*". Ez már 1976-ban is zavart, s most is kakukktojásnak tűnik a szövegben. Semmi más.

***

Az ágy rövid (tán 180 cm lehet), éppen csak végigérek rajta, ami alvás közben nem kényelmes. Eszembe jut, hogy a napokban hallottam valahol egy olyan börtönről, amelyben a cellák belmagassága 150 cm. Micsoda kegyetlenség!

***

(Oberammergau) De még az előző szálláshelyhez: a reggelinél a szomszéd asztal német vendégei tojást is kértek (az egyik lágy, a másik tükörtojást), erre én is mondtam, hogy megennék egyet. Mondjuk: keményet. Az egyik későn érkező német vendégnek, aki szintén megkívánta volna, nos, neki viszont már nem jutott. Elfogyott. *Haben die Hühner keine gelegt?* – kérdezte ironikusan, de a tulajdonos asszonyság nemigen díjazta a humort. Egyébként is úgy viselkedett, úgy nézett vendégeire (akikből vélhetően él!), mint valami betolakodó ellenségekre. Végül is nem volt semmi konfliktus, különösebb sérelem sem, de ez volt az első olyan német (osztrák) szálláshelyünk, amire – távozásunk után – nem mondtuk, hogy no, ide is szívesen visszajönnénk. A településre igen, de nem ebbe a panzióba.

***

Útközben az első megállónk Kufstein. Emlékszem, amikor 1993-ban (vagy 94-ben?) szlovák muzeológusokkal utaztunk Párizsba, s autóbuszunk Kufstein mellett is elhúzott, eszembe jutott: a mi Kazinczynk itt raboskodott, mit tudnak erről a szlovákok? Igen büszke voltam akkor, magamban, magyarságomra (aztán Párizsban meg, a Gare de l'Est közelében lévő szállásunkra érve, Adyra gondolva szintén elkapott ez a nemzeti büszkeség). Gondoltam, ha már annyiszor elautóztam a kufsteini vár alatt, nézzük már meg egyszer. Semmi nem lett belőle: a várba csak úgy lehet felmenni (akár gyalog, akár egy vársiklószerűséggel), ha jegyet vásárolunk az összes ott látható kiállításra. Azokra meg nem lett volna időnk, így csak lentről adóztam Kazinczy emlékének. Egyébként ez az itteni Tirol-mánia nagyon hasonló, mintha Bugacon, Kalocsán vagy Mezőkövesden járnánk. Az egykori nép(?)művészet motívumai ott vannak mindenütt, túlhangsúlyozva, a hányingerkeltésig elgiccsesítve. Érvényes ez következő megállónkra, Innsbruckra is. Ide meg azért jöttünk, hogy ismét megnézzük a nagyszerű népművészeti múzeum kiállításait, de egyszerűen nem fért be az időnkbe. Legalább a Cranach-féle Maria-Hilf-képet szerettem volna látni (ismét) eredeti helyén. Istenem, mennyire máshol és másként emlékeztem rá?!

***

Innsbruckban még a legszikrázóbb napsütésben is folyamatosan az az érzésem, hogy nehéz, fekete viharfelhők tornyosulnak az ég alján, s mindjárt kinyílnak az ég csatornái. A várost észak felől szegélyező, hatalmas, égbemeredő sziklák fenyegető látványa okozza bennem ezt az érzést.

***

Szegény Szent György! Mennyi mindennek volt már a példaképe! Most azt hallom az egyik előadásban, hogy a szellemiség, lelkiség (*Geistlichkeit*) nevében győzi le a materiális világot. Hm…

2014. 6. 27. (Oberammergau)
Murnauban az egyik sörfőzde a temető mellett van. Sörüket *Friedhofsbier*nek is mondják (hivatalosan vajon?), ám a helybéli fiatalság szlengjében csak *Leichenwasser*.

– *Aber es schmeckt gut* – mondja Jürgen.

2014. 6. 28. (Oberammergau)
Nem értem Heller Ágnest: kimerítő kirándulások, munkás napok, könyvbemutató körutak során, repülőtéren, vonatban, esténként hogy van még ereje olvasni? S nem egy-két oldalt, hanem néhány nap alatt vaskos könyveket. Én teljesen kipurcanok az efféle sűrű napok után, estére alig látok, jó, ha ezt a néhány sort ide tudom pötyögtetni.

A mai előadásom, azt hiszem, jól sikerült. Húsz percet beszéltem papír nélkül (noha ráadásul oly sok mondanivalóm nem is volt), kérdésekre válaszoltam… Persze óhatatlanul eszembe jut ilyenkor, hogy mi mindent nem említettem, de hát ilyen szűk időkeretben mindent nem is lehet szóba hozni. Rendben volt, no.

Kirándulás, a többi között Wieskirchébe. Harmadszor járok itt, de mindig lenyűgöz ez a rokokó csoda. A pap enyhe bajor beütésű gyönyörű németséggel beszélt. Szívesen hallgattam volna hosszabb ideig is.

2014. 6. 29. (Oberammergau)
Inkább tanuló, mint tanár típus vagyok. B. G., aki az utóbbi, mindenütt, mindenkinek magyaráz. Én meg szívesen hallgatom. Ha járunk valahol, s valamiről van véleményem, netán ismerem a hátteret, el tudom helyezni szélesebb összefüggésekben, ezt általában megtartom magamnak. Még Icu is keveset tapasztal meg belőle(m). Van itt egy nyelves szegedi egyetemi hallgató lány, nem lehet lerázni (pedig szeretek olykor egyedül lenni), s azt veszem észre, hogy nem én, a tanár úr, beszélek neki, hanem ő nekem. Én meg hallgatom.

***

(Regensburg-Leoprechting) Zuhogó esőre ébredtünk, így a mai oberammergaui séta már elmaradt. Rövid konferenciazárás, majd búcsúzkodások, s mi elhúztunk Münchenbe. *Alte und Neue Pinakotek.* Fáradtak voltunk, tele feldolgozatlan élményekkel, így csak a régi kedvenceket futottuk körbe. Nem is azért, hogy lássuk, hanem hogy egyszerűen üdvözöljük őket (korántsem arról van szó tehát, amit Heller Ágnes a Bernhard-könyv kapcsán kigúnyol, tudniillik az útikönyv nyomán az egyik híres festménytől a másikhoz rohangáló, azok látványát elégedetten kipipáló turistákról, noha, kívülről szemlélve, akár ilyesminek is látszódhattunk. De hát teszek rá…)

Stuck: *Die Sünde.* Most is megragad.

Walterék tárt kapuval fogadtak, tényleg úgy jöhetünk ide, mint haza. Kellemes vacsora és kvaterkázás utána. Icu vitte persze a szót: félelmetes, hogy megtanult németül, s amit esetleg nem tud elmondani, előbb-utóbb azt is elmondja.

2014. 6. 30. (Regensburg-Leoprechting)
Délelőtt a Bajor Lajos-kiállítást néztük meg. Három helyszínen, didaktikusan és hitelesen s mindaközben esztétikusan bemutatott tárgyi anyag, amihez egy ismeretterjesztő film is társult. Egy müncheni komikus, Christoph Süß mutatja be a kort, kissé ironikusan, kissé hatásvadász módon, de épp ezért hatásosan. Animációk és élő emberi alakok (különféle szerepekben az előbb említett komikus) vegyesen kerülnek a vászonra. Jó megoldás.

***

Icu sokkal alaposabb, mint én, rosszmájúan persze úgy is lehetne fogalmazni, hogy olykor elveszik a részletekben; én viszont nagyvonalúbb, áttekintőbb típus vagyok, ami viszont felületességként is értelmezhető…

***

Kóválygás a városban, könyvesboltok. Sok mindent meg lehetne venni, de egyelőre csak Bernhard önéletrajzát vásároltam meg. Szokásos napfürdőm a dóm falának támaszkodva. Hét előtt, amikor a napot éppen felhő borította, léptem be a katedrális megszokott, inkább a sötéthez közelítő félhomályába. Beültem egy padba, közben dübörgő s egyre magasabb szférákba röptető orgonamuzsika. Be-behunytam a szemem, élveztem a helyet és a zenét. S ahogy így ott ülök, veszem észre, hogy egyre világosabb van. Ennyire megszokta volna a szemem a sötétet? Nem, biztos lámpákat

Karneválon nagyival és anyával, színezett cianotípia, 2014

gyújtottak. Vagy még azt sem. S akkor kapcsolok, hogy a felhő mögül nyilván előbújt a nap, s a dóm nyugati homlokzatának gyönyörűséges üvegablakain keresztül színes fénybe borította a gótikus csarnokot. Az ezüst oltár csak úgy szikrázott ebben a pompás fénykavalkádban. S közben a szárnyaló orgonamuzsika… Viszont egyszer csak mindennek vége szakadt, mert egy egyenruhás hölgy udvariasan felhívta a figyelmemet, hogy hétkor zárják az épületet. Ez a fénycsoda viszont most is bennem van: akár Kosztolányi *Hajnali részegsége*…

***

„Ludwig der Bayer war ein sehr schöner Mann" – hát ezt is megtanultam a kiállításból, noha egyetlen kép sem maradt fenn róla. Mármint a Lajosról. De hát a kortársak leírásai: magas, erős felépítésű, szúrós tekintetű, szép, szőke hajú férfiú volt – ismerték el, állítólag még ellenfelei is. Egy uralkodónál nyilván ez is fontos…

2014. 7. 1. (Regensburg-Leoprechting)

A népivallásosság-kiállítás nem nagy, de tanulságos. Az ott látható tárgyak jelentős része egy regensburgi szénkereskedő, Hans Herramhof magángyűjteményéből származik. Ahogy Walter elmesélte, gyűjteménye egy jelentős részéhez egyrészt a véletlen, másrészt a szemfülessége segítette. Egy alkalommal megfigyelte, hogy egy Szent Lénárt-kápolna villámhárítójának szerelése közben, amikor a munkások a földelés számára gödröt ástak az építmény tövében, egy csomó rozsdás vas votívtárgy került elő. Ezekből hazavitt néhányat, megtisztította őket, s ez lett a későbbi gyűjtemény alapja. Azonnal körlevet írt az összes német Szent Lénárt-templomot vagy -kápolnát „üzemeltető" plébániára azzal, hogy ha villámhárítót szeretnének felszereltetni, akkor a kapcsolatos földmunkákat díjmentesen vállalja. A földből előkerülő bárminek a felére viszont igényt tart. Egy csomó megrendelést kapott, aminek köszönhetően rövidesen óriási votívtárgygyűjteménye lett. Tudni kell ugyanis, hogy a búcsújáró helyeken mértéktelenül felgyülemlett votívtárgyakkal előbb-utóbb kezdeni kellett valamit. Az ezüst offereket be szokták olvasztani, s gyertyatartók, egyéb oltárdíszek készülnek belőlük, a fatárgyakat idővel elégetik, a viaszofferekből gyertyát öntenek stb. Ezekkel az általában állat alakú, kezdetleges formájú vastárgyakkal is az volt a gond, hogy ha már nagy mennyiségben fölhalmozódtak egy-egy templomban, előfordult, hogy beolvasztották őket, s készítettek belőlük egy hatalmas láncot, amivel a templomot körbefogták (ilyet már többet is láttunk, most hirtelenjében Bad Tölz jut az eszembe). Ha ezt nem tették meg, akkor elásták a templom közelében, szent földbe (hasonló ez, mint amikor a temetőben a kiszolgált sírjelet beleássák a sírba). Nos, erre jött rá Herramhof, s némi furfanggal szert tett a gyűjteményére. *Ügyes!* – mondhatnánk pestiesen…

Nekem a bajor népivallásosság-gyűjteményekben mindig a festett votívképek ragadják meg a leginkább a fantáziámat: életsorsok, tragédiák, örömek vannak itt naiv módon megfestve, kimeríthetetlen kincsesbányái a néprajzosnak. Készülünk hazafelé Altöttingben is megállni (Walter hívta fel a figyelmünket egy ottani új népivallásosság-kiállításra), s már előre örülök a kegykápolna kerengőjében, „élőben" látható rengeteg festett votívképnek! Különben egy-egy nagyobb búcsújáró helyen (amilyen

Altötting is, vagy éppenséggel Wieskirche vagy Maria Taferl) ezrével vannak ilyenek. Nem is vagyok benne biztos, hogy az alapos németek ezeket mind feldolgozták volna.

***

A kiállítás után egy pillanatra bementünk a Booksba (a bolt pontos neve: books in a box), s persze könyvekkel megpakolva jöttünk ki. Olcsón jó kiadványokat lehet itt beszerezni, s az ember csak akkor tud ellenállni, ha valóban egy fillér sincs a zsebében.

***

Újabb fénycsoda: a weltenburgi Szent György-templom (merthogy elzarándokoltunk ide ismét) építészeti megoldása zseniális (persze nem most jöttem rá erre, de talán még nem írtam), gyakorlatilag semmi mesterséges fény, az épületen alig van látható ablak, s mégis fényárban úszik az épület belső tere.

***

Vajon miért hívják a Weltenburgban 1050 óta főzött híres barna sört Barock Dunkelnek?

***

A Donau Einkaufszentrumban, amíg Icu körbeszimatolt, beültem a Café Ledererbe (a legfelső emeleten található elegáns kávéház, kilátással az óvárosra, a dómra), és egy kávé mellett Heinrich Böll-novellákat olvastam. Hát, a koraiak fogyaszthatóak ugyan, de lehet, hogy csak azért olvasom őket, mert tudom, hogy Böll a szerző. Sokszor elgondolkodom azon, hogy vajon egy kéziratban kapott, név nélküli novelláról, regényről, versről meg tudnám-e mondani, hogy értékes vagy talmi? Egy néprajzi tanulmányt meg tudok ítélni, de – tartok tőle – a szépirodalommal bajban lennék. Nem is igen olvasok ismeretlenektől, éppen divatosaktól.

2014. 7. 3. (Keszegfalva)
Már ma, hajnalban érkeztünk meg, össze kéne foglalni, mi minden történt tegnap… Utolsó közös reggeli Hartingerékkel. Aztán útközben arról beszélgettünk Icuval, hogy ezek valóban jó emberek. Vannak rokonaink, vannak barátaink, akiket szeretünk, miközben (illetve: annak ellenére), hogy kevésbé előnyös, mondhatni rossz tulajdonságaik is vannak. Ahogy nekünk is, de azért talán mi is szerethetőek vagyunk, s rokonaink, barátaink is azok. Viszont Hartingeréknél eddig nem tudtunk felfedezni rossz tulajdonságot. Bármennyire is töröm a fejem, gondolok vissza különféle élethelyzetekre (lassan húsz éve ismerjük őket, már családtagnak tekintenek bennünket), de nem sikerül kellemetlen szituációt, ellenszenves reakciót a részükről felidézni. Nem akarok erről tovább nyáladzani, mert csak ömlengésre lennék képes a tisztességes bemutatás helyett; legyen elég annyi, hogy rengeteget lehetne, kellene tőlük (főleg emberséget) tanulni.

Az első megállónk: Bogenberg. Talán harmadszor vagy negyedszer járok itt, de sosem tanulságok nélkül való. A regensburgi népivallásosság-kiállításon megnéztünk néhány dokumentumfilmet is a bogenbergi búcsújárásról, a hatalmas, hat-hét méteres, vörös viaszhurkával végigtekert farudak elkészítéséről, majd a hegyre való felviteléről. Némelyik filmjelenet, a hosszú rúddal egyensúlyozó legénnyel, illetve a körülötte szerencsétlenkedő társaival egy Chaplin-filmben is elmenne. Nos, itt látva a maguk valóságában ezeket a rudakat, már nem is annyira komikus a legénykék küszködése. Az biztos, hogy az egyenesen tartott (vajon tudnám-e egy pillanatig is függőlegesen megtartani?) rúddal két lépést nem tudnék, még egyenes talajon sem, megtenni. A Bogenberg pedig, ahogy neve is mondja, hegyen van. Ahová még rúd nélkül is izzasztó vállalkozás felkapaszkodni…

Egy pillanatra (lényegében kávéra, no, de ide egy beszúrás kívánkozik. Valóban az van, hogy azt mondom németül, amit tudok, nem, amit akarok, s még azt sem biztos, hogy érthetően. A nyelvhelyességről meg már végképp ne beszéljünk. Első este Ursula kérdezte, hogy akkor reggel nekem a szokásos presszókávémat csinálja-e? Mondom, hogyne. Nagyon finom kávét főzöl – erre Walter ironikusan megjegyezte, hogy Ursula végképp nem tud kávét főzni –, majd még, szerencsétlenségemre, hozzáteszem, hogy Oberammergauban nem tudtam presszókávét inni, ott csak normális kávét adtak. Pedig *nekem a presszó a normális*. Nos, ezt elmondtam szépen, érthetően. Szerintem. Ezt követően minden reggel én is a normális, a németeknek normális löttyöt kaptam… Nem szóltam, de nyilván valahol, valahogy félre lettem értve. Így hát az utolsó reggeli is presszókávétlan lett, anélkül vettünk búcsút, s Eggenfelden tájékán már nagyon hiányzott egy jó kis *espresso*), szóval egy pillanatra megálltunk Eggenfeldenben. Esett az eső, sok mindent nem néztem meg, de a templomba azért beszaladtam (egy atipikus Szentháromság-ábrázolás miatt).

A tulajdonképpeni cél Altötting volt. Zuhogó esőben érkeztünk. Először a gótikus plébániatemplomba mentünk be, annak minden zegzugát végigjárva. Közben azon tűnődtem, hogy vajon hol tartják a kegyszobrot? (Megjegyzendő, hogy negyedszer vagy ötödször jártam most Altöttingben.) Biztosan csak a nagyobb Mária-ünnepeken teszik közszemlére – állapítottam meg nagy bölcsen. Aztán kilépve a plébániatemplomból szembe találom magamat a kegytemplommal (félórával korábban mellette mentem el), azzal a kegytemplommal, amelynek a kerengőjében található több száz festett votívképre már Regensburgban fentem a fogamat… Hát hogy lehetek ennyire hülye, ennyire elvarázsolt? Hol máshol lenne a kegyszobor, mint a kegytemplomban? Hányszor álltam már ebben a keletiesen misztikus félhomályban, imádkozók, sorsuk jobbra fordulását remélők között, a káprázatosan csillogó (részben aranyozott) ezüst oltáron elhelyezett Fekete Madonna előtt? Körülötte százszámra szépséges ezüst offerek (nyilván az egész oltár is ilyen beolvasztott votívtárgyakból készült), a kerengőben meg az említett, akár olvasókönyvnek is tekinthető festett votívképek tömege. Most kevés búcsújáró imádkozott a padokban (néhány perc várakozás után, akár közvetlen a kegyszobor elé is térdelhettem volna), s így a kápolna belseje számomra még nyomasztóbb volt. Nagy templomokban el tudok üldögélni, meg tudok nyu-

godni, át tudom gondolni, ha kell, az életemet; itt viszont inkább szorongok (minden alkalommal), és sietek kifele…

No de a búcsújárás-kiállítás miatt jöttünk elsősorban. Hol lehet vajon? Én persze *népivallásosság-kiállításra* emlékeztem, s ez iránt is érdeklődtem, *Frömmigkeitsausstellung* vagy *Volksfrömmigkeitsausstellung*… A kegytárgyárus, akit kérdőre vontam, nemigen értette ezt a *Frömmigkeit* dolgot, hát kisegítő kérdéssel múzeumot is kezdtem emlegetni. El is küldött egy helyre, amiről, miután odaértünk, kiderült, hogy a városi galéria. Ott is előadtam óhajomat, hogy mit szeretnénk látni, de ez a *Frömmigkeit*-kérdés itt is megválaszolhatatlannak látszott (most sem tudom felfogni, egy ilyen frekventált búcsújáró helyen, ráadásul szakemberek, nem értik, hogy mi az a *Frömmigkeit*?), a hölgy elküldött valahová. Elindultunk, bizonytalanul, nem oda, ahová küldött, mert az biztos nem az volt, amit kerestünk. Hanem csak úgy… Aztán téblábolunk ott a kegykápolna környékén, s nézem: egy hatalmas épület velünk szemben (lényegében azzal a kegytárgyárussal is szemben, aki korábban a galériába küldött), a bejárat mellett öles betűkkel: *Neue Schatzkammer und Wallfahrtsmuseum*. Igen, ez az, amit keresünk! A belépés ingyenes. Ami lenyűgözött, az a szebbnél szebb kis szentképek, festett votívképek, offerek, rózsafüzérek, szenteltvíztartók óriási gyűjteménye volt. A sok arany és ezüst főpapi encsenbencsen mellett inkább közönyösen vonultam el. Szépek, szépek – de vajon hogyan tudták megideologizálni e pompázatos környezetben, hogy Jézus a szegénységet, az egyszerűséget hirdette, s ők is azt forszírozták a híveiknek, miközben ők… Nem csoda, hogy jött a reformáció. Ami mára szintén reformálásra szorul… De nem biztos. Azt azonban nem tudom, hogy Ferenc pápa mit szólna mindehhez?

A hazaút (Altöttingből ez még több mint 500 kilométer volt), Thomas Bernhard gyerekkora színtere, Traunstein érintésével. Gondoltam akkor. Aztán itthon nézem, Bernhard – a könyve szerint 36 kilométerre fekvő – Salzburgba akart elkerekezni. No, de az általunk érintett, bajor Traunstein azért jóval messzebb van! Tovább nyomoztam, a net szerint 46 kilométer. Más Traunstein viszont nincs a környéken, tehát mégiscsak Bernhard gyerekkorának színterét érintettük. Ha máskor nem, hát odafelé menet, Salzburgban megállva, mindenképpen. Egyébként az út, esőben, autók vakító fényében, útépítésekkel tarkítva istentelenül szörnyű, már-már szürreális volt (utólagos megjegyzés, július 4-én: nem és nem tudtam rálelni a hazautat érzékletesen kifejező, megfelelő jelzőre. Ott volt a nyelvem végén, de egyszerűen nem jutott az eszembe. Egész éjjel, mint mikor szülési fájdalmaktól szenved a nő – hogy a profánabb hasonlatoktól most eltekintsek –, ha akartam, ha nem, folyamatosan ezen agyaltam. Aztán hajnalban villant be a „szürreális" kifejezés, ami még mindig nem az, ami a nyelvem hegyén volt/van, de megteszi… Ha abbahagyom a görcsölést, lehet, hogy eszembe jut az igazi jelző is). Szóval: Bécs környékén már alig láttam, kisebb csoda, hogy épségben hazaértünk. De ez maradjon köztünk.

Soóky László

PIROS ÁSZ OSZT, NEM OSZT*

(RÉSZLET)

A háborút követő időkben nagy volt a házasodási kedv otthon is, meg a környező falvakban is. Vőlegény is lett volna, meg mennyasszony is, csak éppen zenekar nem volt. A lakodalom pedig mit sem ér muzsikaszó nélkül. Ezt gondolta át apám, amikor levette a szekrény tetejéről a hegedűt, és fülhallás után az e-húron megtanulta élete első nótáját, a *Haragszik az édesanyám*at. Amikor már öt-hat nótát majdnem hiba nélkül elmuzsikált, azon morfondírozott, hogy elszegődik Pepes Sándor perbetei prímás cigányzenekarába, de másként alakultak a dolgok. Pepesékkel viszont egy későbbi lakodalomban mégiscsak találkoztunk. Valamelyik Soóky gyerek nősült Kamocsán, apámat tisztelték meg a násznagysággal, mert nem tudták, hogy mit cselekszenek. Kamocsán a lakodalom péntektől vasárnapig tartott, a násznép alkalomszerűen hazament állatot etetni, kertet öntözni, az asszony gyors ledöntésére, hogy mosolyogva járja a menyasszonytáncot. Szombat éjfélig nem is volt baj, apám méltósággal tette a dolgát, ha kellett, fizetett, ha kellett, intézkedett, ha kellett, pohárköszöntőt mondott. Szombaton este aztán egyre több lett a pohárköszöntő, Pepesék muzsikáltak, porzott a föld a szederfa alatt a táncolók pergésétől, s apám, mint aki nótát rendel, odament a brácsáshoz. Föl a fára, mondta mosolyogva.

A brácsás nem értette, miről van szó, megkérdezte Pepes Sándor prímást, hogy tudjuk-e azt a nótát, hogy *Föl a fára*? A prímás kezében megállt a vonó, mozdonyszín bőre penészszürkévé halványult.

– Én tudom, Dezső, nagyon is tudom – mondta.

– Létrát! – adta ki az instrukciót apám.

A vőfélyek a szederfa alsó ágának támasztották a létrát, a zenekar muzsikálva elhelyezkedett a fa vastagabb ágain, csak a cimbalmos maradt a lombok alatt. Azt kellett húzniuk, hogy *Falu végén sátoroznak az oláh cigányok*, amikor a vőfélyek odaillesztették a kárászfűrészt a szederfa törzséhez. A tiszteletes úr ebben a döntő pillanatban nézett ki a töltöttkáposztahegy mögül, s bölcsen így szólt:

– Násznagy uram, ha kidől a fa, hol táncol majd a násznép?

Apám körülnézett, tekintete találkozott anyáméval – mit tettél, Sándor? –, aztán lassan felmászott a fára, leült a prímás mellé, elvette tőle a hegedűt, és a bénult csendű kamocsai éjszakában az e-húron felsírt a nóta: *Valahol esküszik egy szép barna lány*… És elkezdett a násznép énekelni, először halkan, szemérmesen, aztán egyöntetűn, csodálatosan. Szerencsére az örömanyának eszébe jutott a menyasszonytánc, s folytatódhatott a lakodalom a maga szertartásos rendjében.

---

* Soóky László regényéből 2014. novemberi számunkban közöltük az első részletet. – *A szerk.*

Apám minden idejét lekötötte a zenekar megszervezése. Háztól házig átgondolta a falut, számba vette mindazokat, akiknek hangszerük lehetett: Noszkay József pékmester: hegedű, Bielokosztolszky László bognármester: tangóharmonika, Kalocsay Sulák József magánzó: nagybőgő, Gatyás Imre temetőgondnok: dob, Kara Vilmos gyüttment csabai: trombita, Madócsai Imre útkaparó: szaxofon. Egyikük sem tudta, hogy tagja az alakuló zenekarnak, aminek apámnál már neve is volt: BÚCSI JAZZ, amit később elvetett, s így lett Gatyás Imre temetőgondnok nagydobjára ráírva: BÚCSI KOMBINÁT.

Később, amikor már komolyra fordult a dolog, kiderült, hogy Kalocsaynak nincs nagybőgője, mert zálogba adta egy Sztruhár (később Struhár) nevű párkányi hangszerkereskedő zenetanárnak. A bőgőért negyven koronát kapott, amit az utolsó fillérig vaníliás fagylaltra költött. Vitkó Pali, a cukrász triciklivel járta a környékbeli falvakat, zöld tornacipőben, kék színű klottgatyában, végig kigombolt fehér köpenyben és piros barettsapkában. Kalocsay Sulák, mint az árnyéka, úgy követte a cukrászt, s amint lenyelte az egérhúgyszagú ostya utolsó morzsáját is, nyomban a fagylaltos elé került, keresztbe tette az úton a biciklijét, s rendelt egy gombócot. Vitkó Pali őrjöngött, Kalocsay pedig negyvenszer nyomatékkal szólt: kérek szépen egy gombóc vaníliás fagylaltot. Majd, hogy elfogyott a pénze, a köbölkúti vasúti sorompónál szájon vágta a cukrászt, és bicskájával kiszúrta a tricikli összes kerekét.

– Remélem, ért a szóból, Vitkó uram, azt mégsem gondolhatta komolyan, hogy következmények nélkül alávághat az én drága Mártikámnak – mondta, aztán lehajolt, hogy megigazítsa nadrágja hajtókáján a ruhacsipeszt.

– Az nem úgy volt, Kalocsay, hanem úgy, hogy, amikor sorban álltunk a tejcsarnok félhomályában, egyszer csak éreztem, hogy Márta asszony elmarkolt, én meg nem mertem semmit se csinálni, se mondani, mert mögöttem meg a Perseiné állt. Márta asszony markolt, így haladtunk a sorban. Aztán Márta asszony elindult Kövecses felé, én meg tudtam, hogy nem arra laknak. Utána mentem, hogy megmondjam neki, hogy merre van a házuk, ő meg a gát mellett lehajolt, mintha csigabigát keresne. Így volt.

– Aztán hányszor volt így, Vitkó uram?

– Arra jártam, vittem egy kis fagylaltot, megint arra jártam, megint vittem fagylaltot. Aztán megint arra jártam, vittem a fagylaltot, de ott volt a Gatyás, éppen gombolta az ellenzőjét. Így aztán nem vittem több fagylaltot.

*

Kalocsay Sulák József 1949. január 31-én este, a tatabányai bányászok díszegyenruhájában állt meg először a Barsi-féle kocsma söntése előtt, hátán a viaszosvászonba bújtatott nagybőgőjével. Barsi János hentesmester és kocsmáros sunyi mosolyából elővillant az összes aranyfoga.

– Adhatok?

– Kommendáljon nekem egy hozzám való özvegyasszonyt, kis házzal, beköltöznék hozzá.

– Özvegyasszony van elég, gyászában egyik jobban koslat, mint a másik, hatvankét ember maradt a fronton. Jókor jött… Honnan is?

– Spicliknek nem szívesen beszélek a múltamról, mert, ha jól látom, akkor maga spicli. Annyit azért elárulok magának – maradjon köztünk –, hogy a Tatabányai Bányász kapusa voltam.

– Portás a bányában? Hihetetlen.

– Futballkapus voltam, kérem: Kalocsay, a kétszázegy centis mágus. És persze nagybőgős egy szalonzenekarban.

– Biztos, hogy ide akart jönni?

– Nem biztos. Mondhatna egy asszonyt, hogy elindulhassak, mert nehéz a bőgő.

– Ha nem túlságosan igényes, nézze meg a Dobai Mártát. Egy kicsit eloperálták a nyúlszáját, de amúgy megteszi. A haranglábbal szemben, zöld kapu.

Kalocsay Sulák József, a kétszázegy centis mágus bekopogott Dobai Márta ajtaján, elmondta, hogyan és mint gondolta a dolgokat, aztán leült néhai Dobai Mihály helyére a konyhaasztalhoz.

*

– Jól van, Vitkó uram, most bosszút álltam a Mártán esett sérelemért – mondta Kalocsay –, kvittek vagyunk, magának nincs fagylaltja, nekem pedig nincs nagybőgőm.

*

Abban mindannyian egyetértettek, hogy nagybőgő nélkül a zenekar nem zenekar. Összeadták a pénzt, apám és Kara Vili vállalták a Párkányba való bebiciklizést, mert apám tudott verekedni meg kupeckedni, Kara Vili pedig tudott szlovákul, ha a Sztruhár nem akart volna tudni magyarul. A Négyes útnál apám leszállt a biciklirő́l.

– Te Vili, menj vissza a Kalocsayért.

– Aztán minek mennék, te Sándor?

– Ha hazacipeled a bőgőt, akkor ne menj vissza.

– Cipeli a rossebegyemeg, te Sándor.

Sztruhár tanár úr a kerítésen könyökölve meggyfa szipkából cigarettázott.

– Elvinnénk a nagybőgőt – mondta Kalocsay.

– Eladtam – mondta Sztruhár, és messzire fújta a füstöt.

– Eladta? Hiszen egy hónapban voltunk megegyezve, meg húsz korona kamatban.

– Nézze, Kalocsay, magának kellett a pénz, nekem meg nem kellett a bőgő, mégis adtam érte pénzt.

Mondott volna még valamit, de ekkor a talpa alatt már levegő volt, apám fogta a torkát, és megemelte.

– Aztán kinek adta el Sztruhár úr? – kérdezte apám, szája csücskében füstölgött a Bystrica, s csak annyit engedett a szorításon, hogy a tanár úr megszólalhasson.

– A Paprikának.

– A Paprikána-ak? – kérdezte Kara Vili. – Dejszen a Paprika klarinétos…

– Igen, de azt mondta, hogy ha megszületik az unokája, és véletlenül nagybőgős szeretne lenni, akkor jobb, ha kéznél van egy százkoronás nagybőgő.

– Jól van, tanár úr – mondta apám –, akkor most elmegy a Paprikához, megmondja neki, hogy itt van Gál Sándor Búcsról, s arra kéri, hogy hozza el neki a Kalocsay nagybőgőjét, mert zenekart alapított. A Paprika majd tudni fogja, hogy ki mentette meg az életét, amikor Kéméndnél beállt a front. Mi itt leszünk a restiben, tanár úr, ott várunk a bőgőre, s fogyasztunk ezt-azt a maga kontójára. Ezt csak azért mondom, hogy siessen, mert lehet, hogy nem lesz elég a negyven korona.

Leültek a Zahovay kocsmában a sarokasztalhoz, szilvapálinkát ittak kissörrel, apám kávét is, mert szerinte az úriemberek kávét is isznak. Ezt még akkor megtanulta, amikor a Mátra alján Horthy Miklós medvéit etette. Kisvártatva megjelent Paprika, rendes nevén Patkoló Dezső, s beszólt az ajtóból: Sándor, Sándor, de örülök, hogy látlak. Bemennék, de kitiltottak a parasztok, csak akkor mehetek, amikor muzsikálok. Majd máskor, Sándor, majd máskor, a bőgőt már viszik a muzslai cigányok. Lovas kocsin viszik szénaágyon.

– No, üljön le, tanár úr – mondta apám –, igyon valamit, ha már fizet. A zenekar vizsgáját kellene megbeszélnünk, mert, ugye, a zenekar csak akkor muzsikálhat, ha már hivatalos állami papírja van róla. Úgy gondoltuk, hogy a BÚCSI KOMBINÁT zenekar nevére kiállított bizonyítványt elhozhatná nekünk, s mi nem lennénk hálátlanok.

– Megoldhatjuk – mondta Sztruhár Oszkár. – Ki a prímás?

– Noszkay József, búcsi pékség.

*

Noszkay József a háború idején, míg Munkács mellett feküdt a lövészárokban, úgy tervezte, hogy az apjától Érsekújvárban örökölt pékségét eladja, Búcsra költözik mátkájához, Pinke Irénhez, s átveszi a Pinke-féle pékséget. Aztán, hogy megsebesült s idejekorán hazamehetett, a dolgok másként alakultak. Az újvári pékséget államosították, kárpótlásul utcára tették a családot, egy traktor pótkocsijára felfért a generációkon keresztül összerakott holmi. Idősb Noszkay József a kemence kilincsére felakasztotta magát, Noszkayné Gyűrűs Veronika pedig a nyitrai elmegyógyintézetbe került, haláláig ott is maradt.

Noszkay József állt a vasútállomáson, nem tudta eldönteni, hogy melyik vonatra szálljon fel. Aztán elindult toronyiránt, arra gondolva, hogy legalább elbúcsúzik Pinke Iréntől, de a Mindenható másként vélekedett. Leültek Pinke Gézával a lugas alá, meghányták-vetették a dolgokat, s másnap Noszkay József hajnali négy órakor befűtötte a kemencét. Esténként a lugas alatt hegedült a maga gyönyörűségére, Pinke Irén pedig ült a fonott székben, és simogatta egyre gömbölyödő hasát. Ott bent az a Noszkay Márta várakozott, akivel én egy napon születtem, de ez már egy másik történet.

*

A zenekar megalakulásával szinte egy időben számos más egyesület is megalakult. Létrejött a nőszövetség, az önkényes tűzoltók, a Csehszlovák–Szovjet Baráti Társaság, a Sokol futballcsapat, a Rokkantak Szövetsége, valamint a mezőgazdasági szövetkezet, köznyelven jéerdé. Az egyesületek vezetősége szeme előtt két cél lebegett,

tételesen a színdarab és a bál. Nem véletlenül, hiszen mindegyik csoportosulás vezetősége szinte ugyanazokból a személyekből tevődött össze, s hiába voltak tűzoltók vagy rokkantak, kulturális szervezetnek tekintették magukat. A Csehszlovák–Szovjet Baráti Társaságnak végül anyám is tagja lett, mi több, pénztárosa, mert, mint Grajszky bácsi mondta, Vilma, te úgyis bufetos vagy, tudsz számolni.

Az alapvető konfliktushelyzetet az teremtette, hogy az oroszok szétlőtték a mozit (apám szerint: muzit), nem volt se próba-, se bálterem. Az iskola alkalmas lett volna mindkettőre, de a szlovák igazgató, Jozef Drotár azt mondta, hogy magyarul se ezt, se azt. Aztán, amikor Erke és Tyuki kikötötték őt a tóparti jegenyefához, s fázni kezdett, úgy érezte, hogy változtatni kell a merev álláspontján.

– Lehet, hogy lehetne – mondta Drotár.

– Majd, ha biztos lesz, akkor szóljon – mondta Erke. – Éjfél körül jövünk haza a pincétől, addigra átgondolhatja.

A próbaterem dolga még azon az éjszakán megoldódott, s az iskolában is fellélegezhettek, mert Drotár másnap kérte az áthelyezését. A fél falu segített neki

Orgonák közt nagyival és anyával, színezett cianotípia, 2014

a rakodásnál, s páran a Négyes útig követték a teherautót, amely meg sem állt Nagysurányig. Onnan aztán feljelentette az Erkét meg a Tyukit, de Marcsa Lajcsi, a komisszár írásban adta, hogy mindkét nevezett a megjelölt időben a tyúkfarmon tartott éjjeli őrjáratot, s ha ott voltak, semmiképp sem lehettek a tóparti jegenye környékén. Az igazolásra zöld körpecsétet nyomott, majd meggyújtott egy szál gyufát, s az elszenesedett csonkkal aláírta az okmányt. A Csifáry nevű új igazgató, azonkívül, hogy ragaszkodott egy sakkszakkör megalakításához, nem szólt bele a dolgok alakulásába, s később, aláírás ellenében, kulcsot is adott az osztálytermektől. A sakkszakkör létrejött, azzal a pikantériával, hogy Vasas József az első szakköri délutánon négyszer verte ronggyá Csifáryt, aki nem tudhatta, hogy Vasas Józsi hosszú évekig hivatalból sakkozott hol a váci, hol az illavai fegyházban.

A számos vezetőség úgy döntött, hogy az l949–50-es évadban a *Cigány*t és a *Mágnás Miskát* mutatják be a falu lakosságának, s terveik szerint ellátogattak volna azokba a környékbeli falvakba is, ahol a felszabadító szovjet katonák nem lőtték szét a kultúrházat. Szereposztáskor viszont áthidalhatatlannak tetsző akadályok sokasága bukkant elő, mint például a primadonnahiány. Összesen egy valaki, Marcsa Juliska tűnt megfelelőnek, aki fiatal is volt, meg szép is, meg énekelni is tudott, de a szülei, különösen Büszke Marcsa István, rátartiak voltak, féltették a lányukat.

– Elmegyünk hozzá küldöttséggel, és megmondjuk Istvánnak, hogy ez a Párt akarata – mondta Grajszky bácsi.

– Hülye vagy te, Grajszky – mondta Kis-Kiss János, önkényes tűzoltó parancsnok –, az esperes úrnak is pártfeladatul adod a színdarabok megrendezését?

– Majd én megmondom a Marcsának szlovákul, úgy a hivatalos – mondta Kochňák Ludovit, a helybéli rokkantak elnöke.

– Te fogd be a pofád, Kochňák – mondta szinte egyhangúan az egész vezetőség –, ugattál volna Kesztölcön a vityillód előtt. Most, hogy kitúrtad a házából a Baranyait, s mi koporsós nélkül maradtunk, itt lehetsz, de bele nem szólhatsz semmibe.

– Mér'?! – tette fel élete utolsó kérdését Búcson Kochňák Ludovit, mert a következő pillanatban szinte az egész vezetőség úgy vágta szájon a kesztölcit, hogy a nyitott ajtón keresztül egészen a lépcső korlátjáig repült. Másnap orvosi látleletet vétetett, de Dr. Soós megállapította, hogy a beteg alkoholos állapotban lefejelte a kútgémet. Amikor pedig panaszt tett Talapka Jozef helybéli csendőrnél, Talapka azt mondta neki, hogy jobb, ha elköltözik innét, és nem rontja tovább a betelepült tótok böcsületét.

Kochňák faluból való távozásának az ideje is hamarosan bekövetkezett. Mint a párt aktív harcosát, kinevezték őt pallérnak a községi építészcsoport élére, mert hiába fejezte be iskoláit a negyedik eleminél, járási papírja volt arról, hogy távúton leérettségizett. Bal lábát térdtől lefelé fából faragták, ezt szúrták ki a pernahajder ácsok, s amint a lábával megtámasztotta a zsaludeszkát, Tárnok Lajos ácsmester odaszegezte a pallért. Kochňák hamarosan jegyet váltott az autóbuszra, amelyet Hosszú Kovács Sándor vezetett, s meg sem állt Kurtakesziig, mert úgy hallotta, hogy ott többségben vannak a magafajtái.

A vezetőség folyamatosan ülésezett, de semmiben nem egyeztek meg. A végén már abban sem, hogy kinek a legjobb a bora. Kóstolták rendületlen elszántsággal, majd énekeltek, aztán, hogy minden üveg kiürült, úgy döntöttek, hogy a friss job-

ban kiadja az ízét, testületileg kivonultak a Pincék útjára. Ez az elhatározásuk később döntő szerepet játszott a helybéli mezőgazdasági szövetkezet megalakulása szempontjából. A második pince előtt Kis-Kiss János rázendített: „Ki tanyájaaa eeza nyárfáás?” A domboldalból visszaszólt egy fátyolos hang.

– Mi van komám, má’ le se baszod a szegény embert?

– Dehogynem, komám – válaszolta illedelmesen Kis-Kiss János.

– Nahát gyere föl, ha többedmagaddal vagy, akkor is.

Joszka kihozott két padot, az asztalon gyertyát gyújtott, öntött a hulló rizlingből, beszélgettek erről-arról, már éppen azon voltak, hogy elénekeljék a *Gyere, Bodri kutyám*at, amikor az aljból felhangzott Marcsa Lajcsi komisszár rikácsolása.

– No Joszka, no! Oszt ott van-e a Grajszky bácsi? Mer’ hogy itten meg itten vannak a járási elvtársak, oszt alakítani akarnak valamit.

– Megmondom úgy, ahogy van, Lajcsi, hogy nem látlak szívesen se tégedet, se a te elvtársaidat, de mert a Grajszky itt van, s őt keresitek, hát gyertek fel, öntök egy pohárral.

Az elvtársak felmentek, a két járási elvtárson barna bőrkabát volt, a homlokukon hegesztőszemüveg, mert motorbiciklin érkeztek agitálni. Joszka kiöntötte a bort, a járásiak hol magyarul, hol szlovákul szabódtak, hogy a Párt nekik ezt tiltja, de hamarosan megfeledkeztek a pártfegyelemről. Mielőtt végérvényesen becsúsztak volna az asztal alá, az egyikük, kicsit összefüggéstelenül, de elmondta azt, amiért a fizetését kapta:

– Elvtársak – mondta.

– No itt álljon meg, amíg szépen szólok – emelte fel a mutatóujját Kis-Kiss János –, mert itt magának esetleg egy elvtársa lehet, a Marcsa Lajcsi, de ő meg nem közülünk való.

A járási elvtárs kötötte az ebet a karóhoz: – Elvtársak, a napokban – ugye, Krsko elvtárs? – Tőrén szovjet mintára megalakult az ország első mezőgazdasági szövetkezete.

A folytatást már az aljban mondta volna el, de a tízméteres gurulás után elakadt a szava.

Marcsa Lajcsi magába roskadt: – Tettleg bántalmaztatok egy járási elvtársat, és ha a járás kiszáll, és se elvtárs, se megalakult szövetkezet, én meg a falu feje lennék…

– Lennél, de nem vagy az – mondta Grajszky bácsi. – Ész nélkül nem lehet könnyű a te sorsod sem, ezt aláírom. Amúgy meg nem tudom, miért kellett lelöknöd a saját elvtársadat? Mert mi mind láttuk, hogy váratlanul nekiugrottál és lelökted.

– Méghogy én?! – sikoltotta Lajcsi. – Még hogy…

– Ha iszol, nem tudsz uralkodni magadon, ezt mindenki tudja – mondta Kis-Kiss János. – A lelökéssel egyetértek, de azért hasba rúgnod mégsem kellett volna.

– Abban biztos lehetsz, Lajcsi, hogy ha arra kerülne a sor, mi nem fogunk ellened tanúskodni, csak azt mondjuk majd, amit láttunk – mondta Joszka –, meg az igazat, hiszen reformátusok vagyunk mindannyian. A keresztyén meg nem árt a keresztyénnek, de te nem vagy keresztyén – tette hozzá. – No Isten Isten…

Koccintottak, énekelgettek, Marcsa Lajcsi csendesen őrjöngött, a Zsellér agacsos felől hamiskás nótaszó hallatszott: „ A köbölkúti-hi vahasuhutt tállomáson…”

– Te koma! Ezek ugyanazt danolják, mint mi… a Soóky Lajkó hangja, meg a Vesznás – morfondírozott Grajszky bácsi.

– Meg a Gula meg a Velmovszky – hallgatózott Kis-Kiss János.

– A kurva életbe! – kiáltotta Marcsa Lajcsi. – Akkor nekünk oda kellett volna menni a Cúték pincéjéhez, ott alakul a szövetkezet! Én marha!

*

Soóky Lajos, anyám testvéröccse 1921-ben született, kőművesnek tanult, s közvetlenül a háború előtt egy nő miatt kapcsolatba került a kommunistákkal, így aztán életre szólóan letette a fandlit s a vízmértéket. Előbb Benešék ellen agitált, harmincnyolc után pedig Horthyékkal fordult szembe, hol Illaván ült, hol meg Vácott, összesen négy évet, s ez alatt az idő alatt kiolvasta mindkét börtön könyvtárát. Amikor Magyarország hadat üzent a Szovjetuniónak, a politikai foglyokat kiengedték, őt is. Szabadulása után egy héttel besorozták, kurta kiképzés után kikerült imádott elvtársai földjére, azzal a pikantériával, hogy az elvtársai felé kellett lőnie. Mielőtt uniformisba bújt volna, az utolsó otthon töltött éjszakán sikeres és eredményes harcot vívott Pataky Erzsébettel, aki este tizenegykor még szűz volt, negyed tizenkettőkor pedig már várandós.

*

Nagyapám, Soóky József nyolcvanhét évet élt, de soha senkit nem szeretett. Amikor elsőszülött fiát, ifjú Soóky Józsefet a farsangi bál hajnalán vasvillával hátba szúrták egy lányért, el kellett volna adnia a bikaborjút, hogy legyen pénz a kórházra. Nem tette. Ifjú Soóky József még két hétig szenvedett, öregapám, hogy ne kelljen megvendégelnie a komákat, maga ásta ki a sírt. Nagyanyám, Szép-Szabó Vilma, amikor karkosárban kivitte az ebédet a temetőbe, csak annyit mondott: megver az Isten téged, Soóky József, de meg is érdemled.

*

Soóky Lajost a szanitécekhez osztották be, apám is ott szolgált, de nem tudtak egymásról. A jól szervezett visszavonuláskor, amikor a Kárpátokban egy időre beállt a front, s lövészárkokból diskuráltak egymással a küzdő felek, nagybátyám társát kilőtték, s kicsi a világ alapon apám mellé került. Az együtt eltöltött idő alatt egyetlen szót sem váltottak egymással, egymást gyűlölve kötözték a sebesült katonákat, bőrüket mentve loholtak a hordággyal, ettek, cigarettáztak. A harag oka Soóky részéről az volt, hogy apám megejtette anyámat, Soóky Vilmát. Az anyai ági rokonság sem az esküvőre, sem a lakodalomba nem ment el, majd, hogy 1937-ben megszületett Sándor bátyám, nagyapám kitagadta a lányát.

*

A haragvás szinte napra pontosan harminc évig tartott, én oldottam fel, kényszerült helyzetemben. Nővérem, aki akkor éppen Tőketerebesen lakott, Búcstól több mint háromszáz kilométerre, s míg unokahúgom megszülésére készülődött, anyámékhoz adta kétéves fiát, Jánost, őriznék meg a gyermekágyas idő alatt. Egy márciusi délutánon, amikor hazaértem az iskolából, a szomszéd Irmus várt az utcán, kézen fogva a kis Jánost.

– Mindkettőjüket bevitték a kórházba, valami mérgezéssel – mondta.

Ösztönösen cselekedtem, összecsomagoltam a gyerek holmiját, őt a nyakamba vettem, s elindultam végig a Sikándrián Soóky Lajos – akkor épp madari szövetkezeti elnök – háza felé. Odaértünk, épp kiszállt a szolgálati Volgából, soha életünkben nem szóltunk egymáshoz, ő mégis úgy üdvözölt, mintha csak az előbb váltunk volna el.

– No mi van, gyerek? Ez a kis Vilma fia? No, gyertek beljebb…

Elhallgatott, egy ideig a kert felé nézett, zsebre dugott kézzel állt.

– Anyád kórházban van? Hallom, apád is… Egyszer történni kellett valaminek… – Elcsuklott a hangja, nagyot sóhajtott, mintha a világ minden súlya szakadt volna le a mellkasáról.

– Akkor telefonálok a Rékay főorvosnak, hogy úgy bánjon a nővéremmel, meg a sógorommal, mintha én feküdnék ott. A gyerek meg itt marad, ameddig kell, még tovább is, Ilonka ángyodnak úgysincs más dolga.

*

Akkor még nem tudtam, hogy az asszony, aki a konyhaasztalnál ült, az Ilonka ángyom. Otthon apám csak a büdös kurva, anyám pedig a Kurcz Ilona névvel illette. Jóságosan mosolygott, engem drága Lacikámnak szólított, túrós lepénnyel kínált, amit elfogadtam, nem tudtam, hogy otthon találok-e valamit a spájzban. A ház bútorzata a szocialista realizmus fényűző változatát mutatta, figyelemre méltó ízléstelenséggel.

Kurcz Ilona a nagybátyámat öreglányként csábította el Soókyné Pataky Erzsébettől, aki a harmadik gyerek megszülése után már korántsem volt az a kívánatos fehérnép, mint akit Lajos bátyám hadba vonulása éjszakáján a pajtába vezetett. Ángyika (később az egész família így nevezte Kurcz Ilonát) a tyúkfarmon, a darás zsákok tetején fogadta magába az elnök elvtárs sudrimankóját, a szüzességét viszont nem akkor veszítette el, igaz, nem is sokkal korábban. Egy januári zimankós reggelen idősb Szabó Lajos éjjeliőr forralt borral fogadta a tyúkfarmfőnök asszonyt, majd elindultak rendes körútjukra, meggyőződni arról, hogy a baromfiak épen, egészségesen vészelték-e át a rideg éjszakát. Nézelődtek a hodályokban, ezernyi tyúk várt a reggelire, s a kakasok kötelességüket teljesítve oda-odavágtak valamely arra kiszemelt tyúknak. A látványtól s képzelete erejétől Kurcz Ilona egész testét átjárta valami furcsa érzés, amit olyan rég ismert, s amelynek tompítására szinte minden este magával

vitte az ágyba a melegvízzel felöntött hosszú, zöld samponos tubust. Amikor a fenekén megérezte idősb Szabó Lajos tenyerének matatását, remegő térdekkel elindult az iroda felé, ahol a heverőn kis női segítséggel megtörtént, aminek meg kellett történnie. Idősb Szabó Lajos jóravaló parasztember volt, nagybátyám a halála napjáig nem tudta meg azt, hogy az öreg szomszédnak közös borozgatásaik alkalmával sokszor az eszébe jutott, hogy nem is olyan rossz érzés az elnök elvtárs lyuksógorának lenni. Arról már nem is szólva, hogy ha úgy hozná a szükség, a megfelelő helyen és időben adu ászként mesélhetné el azt a kellemes emlékű hajnali történetet.

*

Apám és Soóky Lajos ugyanattól a géppuskasorozattól sebesült meg, miközben egy haldokló zászlóst cipeltek a hordágyon. Mindkettőjüknek a jobb karját érték a lövedékek, elejtették a zászlóst, s indultak, ki-ki a maga útján: apám hazafelé, nagybátyám pedig egy vöröskeresztes zászlót lobogtatva a szovjetekhez. Egy karpaszományos hosszasan célozta nagybátyám hátát, aztán ő is megfordult, s loholt apám után. Soóky Lajost elfogták, kihallgatta a szovjet elhárítás, de másnap már a zászlóalj-parancsnokság irodájában jelentkezett kiképzésre, tíz nap múlva pedig a Kassához közeli Dargó erdőségben ért földet másik három elvtársával együtt, szívük fölött a szovjet hadvezetés terveivel, amit el kellett juttatniuk a partizánokhoz. Másnap Kassán, a Kovács utcai bordélyházban elfogta őt a magyar titkosrendőrség, mert a madámnak feltűnt a bekötözött karja, s az is, hogy a kopottas ruhában érkező fiatalember német márkával fizetett. A kalandból annyi hozadéka volt csupán, hogy megfürdött és egy kurtát élvezett az örömlány ölelésében.

Megkínozták, de nem került rögtönítélő bíróság elé, mert időközben megtörtént a duklai átkelés, és Kassa szovjet fennhatóság alá került. A halálraítéltek melankóliájával nézett a rácsokon túlra, amikor a pufajkások kinyitották a cella ajtaját. Viszszament a Kovács utcába, hogy a lánnyal ledolgoztassa az előre kifizetett jóságot, de addigra a dicső szovjet hadsereg katonái ondófolyamot fakasztottak a lányok ágyékában, számosan közülük még holtukban is osztották a gyönyört.

A látványtól Soóky Lajosnak a szovjet embertípusról képzett illúziói vesztettek ugyan meghatározó erejükből, azt viszont határozottan érezte, hogy a hatalomnak még ez a gusztustalan formája is, kicsit árnyaltabban ugyan, de a kedvére való. Elvegyült a szovjet parancsnokságon, hol tolmácskodott, hol agitált, de folyamatosan – és tiszti katonai járműveken – araszolt hazafelé. 1945. január 3-án látta meg romokban álló házukat, amelyet az első Búcsra érkező szovjet tank legelső lövedékével tett egyenlővé az anyaföldd el.

*

Zapletaj Vince, Bátorkeszi tanácselnöke már elvtársként látta meg a napvilágot is, Tótkomlóson, 1918. október 6-án, s negyvennyolc karácsonyára költözött be Gál Kor-

nél egykori köztiszteletben álló fuvaros házába, akit a csehországi Klatovyba deportáltak. Zapletaj állt a gangon, szerzett portáját szemlélte, s úgy vélte, legjobb lesz, ha őt nevezik ki a falu tanácselnökévé, mert azt aztán senki se mondhatja, hogy ő nem tett sokat a pártért.

– Eltársak – mondta Zapletaj Vince 1950 áprilisában, a körzeti május elsejei ünnepséget megszervezni hivatott környékbeli tanácselnökök gyűlésén. – Eltársak, megmondom nektek az igazat, idén is lesz május elseje, a nemzetközi munkásmozgalom nagy ünnepe. Lesz, de baj van.

A környékbeli tanácselnökök egyöntetűen lehajtották a fejüket, gondolataikba mélyedtek, nem szerették, ha baj van.

– Az a baj, eltársak, hogy idén a május elseje, eltársak, hétfői napra esik. Most mondjátok meg, eltársak, hogy néz az ki, hogy ez a nagy ünnep, ez a május elseje egy ilyen szélső napra essen?!

A környékbeli tanácselnökök megkönnyebbülten néztek körül, mert igaz, hogy nagy baj az, ha a nemzetközi munkásmozgalom legjelesebb ünnepe egy ilyen szélső napra esik, de talán mégsem akkora baj, mint amikor hajnalban megáll egy fekete Pobjeda a ház előtt, amelyből kiszállnak a bőrkabátos elvtársak, és be kell ülni a hátsó ülésre, két elvtárs közé.

– Én csak aszondom erre, Zapletaj elvtárs, hogy… – törte meg a csendet Borsányi Béla, madari tanácselnök.

– Mér' mondod, Béla? Mér' gondolod, hogy érdekel valakit, amit mondasz, Béla?! – kérdezte szeretetteljes hangon Zapletaj Vince.

A környékbeli tanácselnökök viccesnek fogták fel Zapletaj elvtárs szavait, arcukra mosoly ült ki, mi több, Ján Kozák, Marcelháza tanácselnöke hahotázni kezdett.

– Csak aztat akartam mondani, Zapletaj elvtárs, hogy… – mondta Borsányi Béla.

Borsányi Béla bikaerős ember volt, elvégezte a négy osztályt, s elszegődött Szuri Vince tehetős gazdához. Előbb a jószágot etette, később kocsis lett. A háború idején, borforráskor egy kicsit lerészegedett, s a rajta ezt számon kérő két kakastollas csendőrt alaposan helybenhagyta. Később, az őrsön őt hagyták alaposan helyben, tizenöt nap fogházat is kapott, s ezt az éber párt úgy értékelte, hogy Borsányi Béla részt vett az ellenállási mozgalomban. Az 1948-as fordulat után kiemelt káder lett, delegálták őt a marxista-leninista esti egyetemre, ahol fél disznóért vásárolt meg egy-egy szemesztert. Nem ő volt az egyetlen, aki alapiskola és érettségi nélkül lett diplomás ember. Tenni a faluért nem sokat tudott, ült hát az irodájában, mert ott szeretett üldögélni. Az iratszekrény tetején egy tízliteres demizsont tartott, amelyből piros slag vezetett a szájába, s ha megelégelte a bort, csak elharapta a slagot. Számos gyújtó hangú beszédet mondott, melyek közül kiemelkedik az, amit a nemzetközi nőnap alkalmából így kezdett: „ Mi, nők…"

– Csak aztat akartam mondani, elvtársak, hogy ha tényleg ilyen nagy a baj, akkor kérdezzük meg a pártot. Az majd megmondja, mi legyen ezzel a hétfővel…

– Én azt mondom, elvtársak – mondta Marcsa Lajcsi búcsi tanácselnök –, hogy tavaly a Lajos nap is hétfőre esett, oszt mégsem lett belőle semmi baj. Ezért azt javas-

lom, hogy május elsejét május elsején tartsuk meg. Ha a jéerdé-elnökök morognak, hogy vetni kell, hát morogjanak, meg vessenek kedden.

– Nem szívesen mondom, mert nem szeretem a búcsiakat – mondta Asboth József dunamocsi tanácselnök –, de van abban valami, amit a Lajcsi mond.

– Van, persze hogy van. Nem az a baj, hanem az, hogy akkor vasárnap kell leölni a sok disznókat, fölmetélni a lacipecsenyének valókat, megtölteni a sok hurkákat, meg a sok kolbászokat, no! Most szóljon a Marcsa Lajcsi – emelte fel a hangját Zapletaj Vince –, álljon oda a plébános elé a Marcsa Lajcsi, oszt mondja meg neki, hogy no, plébános úr, akkor vasárnap ölünk.

– Azért van ez, Zapletaj elvtárs, mert a maguk plébánosa katolikus. A mienk református, és úgy töltené vasárnap délután a kolbászt, mint a rossebegyemeg.

Megették a csülökpörköltet, megitták a bort, nótáztak s megszavazták, hogy 1950-ben május elsején lesz május elseje, amiről Klucska elvtársnő jegyzőkönyvet vett fel.

Április 30-án levágtak harminc hízót, elosztva a falvak lakosságának aránya szerint, megtöltötték a májas hurkát, a kolbászt, aztán május elsejére megérkezett az aranyat érő májusi eső, s a nagyszabású felvonulás elmaradt. A bátorkeszi kultúrház közepén az összetolt asztalokra felhalmozott húshegyeket a környékbeli tanácselnökök a lakosság aránya szerint elosztották egymás között, a kipalackozott bort visszaöntötték a demizsonokba, és elosztották a lakosság aránya szerint, csak a sörrel nem tudtak mit kezdeni, de azt nem is nagyon kedvelték. Amikor a párt telefonon bejelentette, hogy május elseje az időjárás viszontagságai miatt hivatalosan és végleg elmarad, a környékbeli tanácselnökök leültek az asztalokhoz, és másnap hajnalig máriásoztak. A rosszindulatú szóbeszéd szerint Zapletaj elvtársnak a kártyaparti végére mindösszesen fél szál kolbásza maradt. Ekkor jelentette be Kozák Ján, Marcelháza tanácselnöke, hogy: piros ász oszt, nem oszt!

Élő emlékek, fa és kovász, 2014

Merva Attila

„Fejemben van az egész. Emlékeim után dolgozom"

A helyszín és az emlékezet az idős Jókai utolsó regényében

Jókai regényeinek napjainkig számos olvasata él, nem beszélve a kritika és az értelmezések sokszor ellentmondó eredményeiről. „A Jókai-befogadás – akár Petőfié – szélsőséges nézetek kifejtésétől sem mentes, hiszen az irodalomközpontú hatástörténet szüntelen módosulását a politikai jellegű kisajátító törekvések árnyékolják be. A kései Jókai-művek szinte provokálják értelmezőiket, nem egyszer megtévesztik, csapdába csalják olvasóikat. Rajongás és elmarasztalás szélsőségei között halad a Jókai-kritika útja. Ennek a kritikának teljesebb föltárulása a magyar gondolkodástörténet számára még tartogathat meglepetéseket."[1] Fried István gondolatai híven tükrözik a Jókai-befogadás körüli ellentmondásokat, amelyek egyre inkább az újabb feltárások irányait körvonalazzák. A kései Jókai-regények értelmezése több irányból közelítve is tartalmazza a fentebb említett meglepetéseket. Egyrészt a narráció vizsgálatának (egy-egy elbeszélői forma, megoldás mintha ötvözné a romantika elbeszélői hagyományait és a modernség irodalmi nyelvezetét), másrészt a retrospektív módszer alkalmazásának szempontjából, ami esetünkben a '48-as eseményekre való visszatekintésben, illetve ezen események újragondolásában nyilvánul meg. Bár köztudott, hogy a Jókai-regények kiemelt témái közé tartozik a szabadságharc, ám a XIX. század 70-es és 80-as éveinek (realista?) nagyregényei (*Fekete gyémántok*, *A szerelem bolondjai*, *Az élet komédiásai* stb.) némileg árnyalják e meghatározást. Rövid tanulmányunkban Jókai utolsó regényének (*Börtön virága*, 1904)

[1] Fried István: *A Jókai-befogadás állomásai és dichotómiái*. In uő: *Öreg Jókai nem vén Jókai: Egy másik Jókai meg nem történt kalandjai az irodalomtörténetben*. Budapest, 2003, Ister. 191.

egyes fentebb említett értelmezői provokációit és olvasócsapdáit szeretnénk szemügyre venni. A szerkezeti vizsgálaton túl számunkra egyaránt fontos szempont a felvidéki helyszín, illetve az idős Jókai szlovákábrázolásainak bemutatása, hiszen egyik korábbi tanulmányunkban már írtunk a Felvidéken játszódó regények nyelvezetének változásáról, ami nagyrészt a szerző Beniczky Lajoshoz fűződő barátságával, illetve az 1879-től induló többszörös felvidéki utazásaival magyarázható.[2]

Az 1880-as évek felvidéki, pontosabban liptói és árvai utazásaiból táplálkozik utolsóként megírt regénye, a *Börtön virága* is. A regény Jókai halálának évében jelenik meg és tulajdonképpen az „agyonhallgatott" regények közé sorolható, azaz nem kötődik szorosan a Jókai-magkánonhoz, inkább a kisebb epikai művei sorát gazdagítja. Szerkezetét tekintve egyfajta retrospektív visszatekintés a forradalomra és az azt követő zűrzavaros időszakra, másrészt viszont mindez akár mellékszálnak is tűnhet, ugyanis az asszonyi hősiességnek állít márványszobrot a szerz: „A *Börtön virága* egyenes vonalú cselekménye tagolt világot beszél el, amelynek átlátása azonban egyáltalában nem problémátlan."[3]

Maradjunk azonban a főhős(nő) cseppet sem könnyen meghatározható alakjánál. Maga a szerző, aki részint a narrátor is, már az előszóként írt *Tájékozás* című fejezetben leszögezi: „Ennél a történetnél aztán több olyan alaknak is kell előfordulni, akinek a létezése kétkedést költ, akinek tettei megcáfolják az adott helyzetet, akinek lelki világa ellenkezik a hivatásával, de akiket mégis a valóság teljes világításába kell helyeznem, hogy a történet végén a pokol fekete lángjai helyett a szivárvány fényköre sugározza körül a mese alakjait. Ami különben nem mese. Fejemben van az egész. Emlékeim után dolgozom."[4] A főhős alakját Madocsányi Pál liptói és árvai kormánybiztos, főispán alakjáról mintázta, aki Beniczky Lajoshoz hasonlóan a felvidéki bányavárosok és északi megyék egyik kormánybiztosa volt a szabadságharc alatt. Az ő, de leginkább a felesége viszontagságait beszéli el a szerző-narrátor. A regénybeli Markóczy Dezső és felesége, Viola a szabadságharc hajnalán kötnek házasságot, majd Dezső egy nem-

[2] Erről bővebben Merva Attila: *Jókai és a Felvidék: Jókai felvidéki témájú regényeinek hátteréhez*. Tempevölgy, 2014/2. 72–81.

[3] Fried István: *Kései Jókai-regények narrációs kérdései*. In uő: i. m. 102.

[4] Jókai Mór: *Börtön virága*. S. a. r. Oltványi Ambrus. Budapest, 1974, Akadémiai. 5.

zetőrcsapat élén a csatába megy, illetve főszerepet vállal a körmöcbányai pénzverde és az ott található értékek lefoglalásában és Debrecenbe juttatásában. Felesége önfeláldozó módon követi, vándorszínészekből és béresekből szervezett betegápoló egységével, vállalva az összes veszélyt, ami rá és férjére leselkedik. Mielőtt még véget érne a szabadságharc, az ifjú férj (sejtve az ügy kimenetelét) a feleségére ruházza birtokait és vagyonát a felföldön. Világos után Dezsőt halálra ítélik, de Viola megszerzi a kegyelmet számára, ami tizenöt év várfogságot jelent. Dezső unokaöccse, eszmetársa és hadnagya, Zentai Amadé elkerüli a fogságot egy menlevéllel, majd beáll uradalmi vadásznak a markóczfalvi birtokra, ahol a regénybeli negatív alak, Csacsina Flórián (aki egy reakciós és konzervatív nézeteket valló jószágigazgató) gonosz módon az asszony elcsábításával vádolja őt. Viola titokban bejut férjéhez a börtönbe, és a jószívű (!) börtönfelügyelő révén egy éjszakát tölthet együtt férjével, aminek később következményei lesznek egy pici „börtönvirág" alakjában. Viola az apján kívül senkinek sem vallhatja meg az igazat, és ezért vállalnia kell környezete megvetését. Csupán pár ember áll mellé, többek között Dezsőnek a Flórián által elüldözött anyja, illetve Amadé úrfi. Dezső amnesztia útján korábban szabadul, tudomást szerez Csacsina gonoszkodó ármányairól, és hazatérve párbajban kivégzi őt, vállalva egy esetleges újabb fogság veszélyét. Itt záródik a történet, viszonylag nyitott módon, teret adva az olvasónak, hogy a szerző utóhangját elolvasva saját elképzelése alapján gondolja tovább. „A félreismert, félreértett asszonynak és gyermekének története lényegében befejezetlen marad, az »igazság« nem képes áttörni a társasági előítéleteken; az asszony ártatlanságának és a »világ« álságának napfényre kerülése sem hozhat minden tekintetben megnyugtató megoldást, a sokak által igényelt kiegyenlítődés elmarad: »Hasztalan minden védelem, minden igazság. Uralkodók adhatnak az elítéltnek amnesztiát, a világ nem ad kegyelmet soha.« Ami úgy is értelmezhető, hogy a korai Jókai-regényekben megszokott költői igazságtételre nincsen mód, a történések logikája

erősebbnek mutatkozik a szerző-elbeszélői beavatkozásnál."[5]

Témánk felől közelítve, a szlovákság csak egy-egy epizódszerepben tűnik fel, leginkább a szabadságharchoz köthető eseményekkel kapcsolatban. A kép hasonlít az *Akik kétszer halnak meg* lapjain megjelenített szlovákábrázolásokhoz: az ellenséges tót lázadók (pánszlávok) kontra hűséges (magyar érzelmű) tót lakosokból toborzott, kormánybiztos vezette csapat. Bár Jókai elbeszéléséből és személyes úti élményeiből tudjuk, hogy Markóczy Dezső alakja Madocsányi Pálról volt mintázva, a történet során mégis több Beniczky-párhuzammal találkozhatunk. Érdekes módon Beniczky alakját (kormánybiztosi szerepben) nem örökítette meg Jókai, azonban Madocsányi Pál regénybeli hadműveleteit, cselekedeteit olvasva több átfedést találhatunk Beniczky Lajos valós cselekedeteivel: műszaki és katonai múlt, egy felvidéki vármegye közigazgatásánál betöltött (alispáni) munkakör, majd a reformkor során tanúsított ellenzéki, liberális politikai szerepvállalás. Egy ponton teljesen érintkezik a történet Beniczkyével. „Markóczy Dezső fölment Budapestre, mint az új választókerület képviselője, egyhangúlag megválasztva az új honpolgárok által, s visszatért néhány hónap múlva, mint a minisztérium által kinevezett tejhatalmú kormánybiztos. Már akkor szükség volt a felvidéken egy erőskezű, megbízható férfiúra. Ott már a reakció dolgozott a pánszlávizmus jelszavai mellett."[6] Természetesen, Madocsányi Pál ugyanúgy kormánybiztos volt, ahogy Beniczky, ám előtte nem rendelkezett katonai előélettel, sem mérnöki végzettséggel, jogász volt és Liptó vármegye alispánja. A szabadságharc alatti pontos tevékenységéről nem áll rendelkezésünkre részletes forrásanyag, csak töredékek, míg Beniczky emlékiratai és ezeken belül a Stier Lajos által összegyűjtött jelentések a regényben taglalt cselekedeteket teljes mértékben Beniczkynek tulajdonítják. „Jelentőséget működésének mindenekelőtt az ád, hogy mint a szláv mozgalmak ismerője, tejhatalommal felruházott kormánybiztosi munkakörét teljes sikerrel látta el. Rajta kívül volt még néhány ilyen kormánybiztos, így: Jeszenák

[5] Fried: *Kései Jókai-regények narrációs kérdései*. 100.
[6] Jókai: i.m. 17.

[7] Vö. *Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és tót mozgalomról*. Szerk. Steier Lajos, Budapest, 1924, Magyar Történelmi Társulat. 5.

[8] Erről bővebben Fried: *Kései Jókai-regények narrációs kérdései.* 96–113.

János br. nyitrai, Marczibányi Antal trencséni, Balogh János trencséni, Madocsányi Pál árvai, Justh József turóci, Irányi Dániel sárosi, Csáky László gróf szepesi kormánybiztos stb. stb. El nem vitatható e tevékeny férfiak nagy érdeme a népfelkelés szervezése, a hadseregellátás, a rend fenntartása, a kormány állandó informálása terén, – azonban mikor a fegyveres ellenállást ténylegesen meg kellett csinálni, többnyire tehetségük csütörtököt mondott az egyetlen Beniczky kivételével, és pedig azért, mert ő volt az egyetlen kormánybiztos, kiben veleszületett és akkor érvényesülő katonai tehetség lakozott, ki tudott nemcsak szervezni, de vezetni is odakint a harctéren."[7] Nos, nem feladatunk Madocsányi Pál katonai és egyéb érdemeinek magasztalása vagy elvitatása, csupán a *Börtön virága* lapjain megjelenített felvidéki események háttereit szeretnénk pontosítani, illetve ezzel is alátámasztani a Beniczky Lajos alakjával kapcsolatos hipotézisünket.

A szlovákság tehát a fentebb említett kettősség jegyében vesz részt a történésekben, a lázadók (Hurbanék csapatai) egyértelműen pánszlávként vannak ábrázolva, Jókai – velük kapcsolatban – sosem válik meg ettől a terminustól, még utolsó regénye lapjain is ezzel a kifejezéssel illetve őket, míg a magyar ügyhöz hű szlovákságot (akárcsak korábban) többször is magasztalja. A regény narrációs sajátossága, hogy Jókai többször is kiszól a szövegből,[8] a szlovákság kapcsán például így: „A magyar felföld is adott harcosokat e hazaromboló zendüléshez. S egy csapat már elindult fegyverrel, fáklyával az öldöklés, gyújtogatás munkáját megkezdeni azon derék, becsületes tót lakosság között, mely századokon át leghívebb fegyvertársa volt a magyarnak, melynek fiaiból alakult zászlóaljak ott harcoltak a magyar Alföldön a betörő lázadók ellen, s mindvégig megmaradtak a szabadság védelmezőinek. Ezt a veszedelmes lázadást kellett támadásában elfojtani. Sikerült. Markóczy Dezsőnek nagy része volt benne. A lázadók támadásának célja egyenesen Markózcy mezővárosának megrohanása volt. Ez szolgált volna alapul haditervüknek. Az a hosszú völgy volt a kulcsa a felvidéknek. S annak lakossága fajrokon volt. Az

volt a kérdés, hogy hívek maradnak-e a hazához, alkotmányhoz, vagy elcsábíthatók a pánszláv izgatók által?"[9] Érdekes a gondolat végi kérdőjel a narrátor részéről. Mintha az idős Jókai (mint narrátor) hangnemében megjelenne némi kétkedés, a regényben több ilyen kérdőjellel is találkozni. Nos, a regénybeli Markóczy Dezső az említett csatára megfelelő fegyverzet és kiképzett legénység nélkül, csak egy lelkes (tót) nemzetőr csapattal készült. „Markóczy Dezső az ellenség közeledtére összedoboltatá önkéntes nemzetőri csapatait, s fölállítá a piac közepén. S tartott nekik egy lelkesítő beszédet – tótul. Természetesen a takarodó verse is tótul volt: »Trumtti, trumtti tári, velke puski, patrontári«."[10]A takarodó versének a „velke puski" (nagy puskák) szókapcsolaton kívül nincs értelme, valószínűleg egy fonetikus átirata lehet valamely korabeli katonai indulónak. Az említett csata és hadmozdulatok azonban megtalálhatóak Beniczky emlékirataiban, ugyanis róla köztudott volt, hogy beszélte a nép nyelvét, illetve részt vett a nemzetőrség megszervezésében, és az említett stureci és breznóbányai áttörést egyaránt katonailag megakadályozta. Jókai a regényben megemlíti, hogy „a magyar kormány Markóczyt küldte ki a zendülés megakadályozására, mint kormánybiztost és nemzetőri őrnagyot".[11] Erre vonatkozólag Madocsányi Pál őrnagyi kinevezéséről nem találtunk forrásokat, ellenben Beniczky kinevezését maga Kossuth Lajos erősítette meg. „*Beniczky Lajos kormánybiztos úrnak!* Folyó hó 2-ikán 317. sz. a. kelt hivatalos tudósítására hivatkozólag, Önnek a pánszláv mozgalmak elfojtására intézett célszerű rendelkezései helyeseltetvén, miszerint kiküldetését annál sikeresebben teljesíthesse, s dícséretes buzgalmát annál inkább folytathassa, Ön ezennel tiszteleti Őrnaggyá neveztetik ki, egyszersmind felhatalmaztatik: miszerint a csend, rend és belbéke biztosítása végett haditörvényszéket állíthasson – odautasíttatván: hogy e részben a szokott formákat szorosan megtartva s a nép lecsendesítésére – hol jónak látja – a megtérőknek, a vezéreket kivéve, bűnbocsánatot hirdessen."[12] Mindezek fényében úgy gondoljuk, hogy Jókai a regény főhősében ötvözte Madocsányi Pál és Beniczky Lajos

[9] Jókai: i. m. 28.
[10] Uo. 29.
[11] Uo. 27.

egyéni sorsát, mindkettejük életútjából gazdagon merítve. A kormánybiztosi és katonai szerepvállalásaik miatt többévi várfogságot kaptak mindketten, majd kiszabadulva Madocsányi még 1875-ben bekövetkezett haláláig aktív szereplője maradt a megyei közigazgatásnak Liptó és Trencsén vármegyékben, míg Beniczky kénytelen volt elviselni még egy fogságot, majd fiatalon valószínűleg gyilkosság áldozata lett Budapesten. A *Börtön virága* retrospektív szerkezete voltaképp Markóczy Viola megpróbáltatásait írja le, de keretként szolgálnak az 1848–49-es felvidéki hadi események is, melyekre a szerző-narrátor már a nosztalgia fátylán keresztül emlékezik. A szlovákság ábrázolása a „szokásos" módon ambivalens, a magyar oldalon állók egyértelműen a becsületes tót lakosságként vannak feltüntetve, a többiek pedig pánszlávokként, ám a narrátor részéről itt (is) felbukkan egy kérdőjel, amivel eddig egyetlen korábbi regényben sem találkozhattunk. Az 1848–49-es hadi eseményeken kívül nem találkozunk a szlováksággal, szlovák szereplőkkel, ettől kezdve már csak Markóczy Viola és Dezső személye körül forog a cselekmény, viszonylag kevesebb szövevénnyel, mint amit egy Jókai-regénytől megszokhattunk, ám ezzel (és a narráció hangnemével) egyfajta személyesebb, intimebb viszonyt alakítva ki az olvasóval. „Évtizedekkel később írt regényeiben is ott lappang a személyesség emléke a hirtelen senkivé-semmivé lett 1848-as férfiak belső meghasonlottságának rajzában. *A kőszívű ember fiai*ban a Baradlay Ödön teljes sorsfordulását megörökítő fejezet foglalkozik ezzel (Nadír), de találunk ilyet a *Politikai divatok*, az *Enyim, tied, övé*, az *Akik kétszer halnak meg*, *A mi lengyelünk* s a *Börtön virága* történetében is. E hősök többségének (akárcsak teremtőjüknek, Jókainak) éppúgy át kellett élnie a meghasonlás és kétely kínjait, mint a másokra szorulás keserves pillanatait, s – ha a hübrisz valaha is megkísértette valamelyiket – leckét kellett kapnia alázatból is."[13]

[12] Bővebben *Beniczky...* i. m. 559.
[13] Fábri Anna: *Az értelmezés változatai és nehézségei*. In Szegedy-Maszák Mihály és Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története II.: 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 2007, Gondolat. 331.

Kovács Flóra

Emlékezések Vida Gábor prózájában[1]

„…kezdődik egy történet."

Vida Gábor: *Egy tavaszi történet eleje*[2]

„Egy virágot a pamlagon hagyott,
Megölelem az ócska pamlagot,
Megölelem az ócska pamlagot"

Ady Endre: *Egyedül a tengerrel*[3]

A jelen tanulmány kérdésköreinek társítása, amit Vida Gábor prózájában mutatok be, fontos pont Jacques Derrida fejtegetésénél is: „[i]gazoltuk a jelentés, az idealitás, az objektivitás, az igazság, a szemlélet, az észlelés, a kifejezés fogalmainak szisztematikus összetartozását".[4] Az intencionalitás és a(z igaz) történet elmondásának, így az emlékezésnek a fentiekhez való kötései elkerülhetetlenek. Vidánál az emlékezés technikája és tematikája egész munkásságát átjárja: kollektív és egyéni emlékezet elválaszthatatlansága, „összenövései" mutatkoznak meg, miközben a szerző az egyéni emlékezetnek olyasféle típusát is „megírja", amely a nyomnak a tárgyról való letörölhetetlenségét is magában foglalja.[5]

I. Észlelés és emlékezés

Az észlelés és az emlékezés összekapcsolása maga az észlelés megelőlegezettnek vélt szerepe miatt jelenhet meg. A Maurice Halbwachsra támaszkodó, majd annak tételeit finomító Jan Assmann is ehhez közelit fogalmaz meg. Halbwachs − az assmanni értelmezés szerint − erősen a kollektívum szempontjából fordul az emlékezéshez. Ezt tompítja valamelyest Assmann, amikor az észlelés egyénhez kötöttségét említi. Ettől függetlenül azonban az utóbbi szerző az emlékezés kommunikációhoz pá-

[1] A jelen tanulmány az NKA alkotói támogatásának keretében valósult meg.

Nemzeti Kulturális Alap

[2] Vida Gábor: *Egy tavaszi történet eleje*. In uő: *Nem szabad és nem királyi*. Budapest, 2007, Magvető. 188–209. 208.

[3] Ady Endre: *Egyedül a tengerrel*. In uő: *Összes versei.* Összegyűjt. és a szöveget gondozta Láng József és Schweitzer Pál. Budapest, 1982, Szépirodalmi. 127.

[4] Derrida, Jacques: *A hang és a fenomén: A jel problémája Husserl fenomenológiájában*. Seregi Tamás ford. Budapest, 2013, Kijárat Kiadó. 126.

[5] Ez utóbbi esetben alatt a szokatlan *Szabadság a Weiszmolnár-kanyarban* című novella értendő. Vö. Vida Gábor: *Szabadság a Weiszmolnár-kanyarban*. In uő: *A kétely meg a hiába*. Budapest, 2012, Magvető. 110–124.

rosulásának hangsúlyozásával a kollektivitás felé irányítja a problematikát, s megvonásának esetében rögtön a felejtést húzza alá.[6] E kérdéssor tisztázásához visszább kell lépni, hiszen a kommunikáció sajátosságai merülnek fel. Assmann a „dolgok képeitől"[7] rugaszkodik el az emlékezést taglalva, jóllehet az egyénre tartozó emlékezés viszonylatában. Nem vonhatja ki magát azonban az egyén észlelésének tárgyalása alól – mint az előbbiekben megmutatkozott – a kollektívum kommunikációtól való elszakíthatatlansága okán. Bár Assmann kérdésfelvetésében ez nem fókuszált (vagy legalábbis nem eléggé), az emlék *re-prezentáció* voltát nem veti fel. Márpedig, ha ez a megfontolás felsejlene, akkor az emlékek átírását segítségül tudná hívni, akár a reális közösség fogalmának[8] applikálásával. Derrida az emlék képhez való közeliségét és ezek reprezentációhoz sorolhatóságát jó érzékkel konstatálja: „azt az általános fogalmat, amely alá a kép az emlékkel együtt besorolásra kerül: egy jelenlét »re-prezentációja« (*Vergegenwärtigung*), vagyis reprodukciója, még ha annak előállítottja tisztán fiktív tárgy is. Ebből az következik, hogy a képzelet nem puszta »neutralizált modifikáció«, még akkor sem, ha neutralizál […]; és hogy az általa végrehajtott neutralizáló művelet egy tételező re-prezentációt (*Vergegenwärtigung*), tudniillik egy emléket módosít […]. Következésképpen, ha a kép a fenomenológiai neutralizálás jó segédeszköze is, maga akkor sem tiszta neutralizálás. Szükségszerűen referenciát őriz ugyanis magában egy eredendő megjelenésre, vagyis egy észlelésre és egy léttételezésre, egy hitre általában."[9] A kép és az emlék közös jegye tehát a referencia akár egy észlelésre, illetve mindkettő reprezentáció volta. Az észleléshez ellenben még kifejezéselőtti réteget kell rendelnünk,[10] ezt egy külsővé tétel („*ki*fejezés") fogja követni, annak brutalitásával. A belső észlelés számára szükséges a kifejezéseket rendeznünk, ugyanis amint létrejön a kilépés, „amely a jelzésből száműzi az önmagánál való jelenlét életét, megbizonyosodhatunk róla, hogy az utalás, amely eddig a nyelv majdnem teljes felületét lefedte, a haldoklás folyamatává válik a jelekben".[11] Az utalástól való megmenthetőség a cél, s éppen az utalástól való sza-

[6] Vö. kiemelten Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Hidas Zoltán ford. Budapest, 2013, Atlantisz Könyvkiadó. 36–38.
Assmann *felejté*shez való vonzódása nem függetleníthető attól, hogy Nietzsche nyomán ő sokkal fontosabbnak tartja e problémát az *emlékezé*séhez képest: „Abból indulok ki – mellesleg egészen Nietzsche szellemében –, hogy az ember természetes alaptulajdonságai inkább a felejtés, mintsem az emlékezés jegyeit mutatják." Uo. 69.
[7] Assmann itt Cicero *De oratoré*jéből idéz. Uo. 29.
[8] Vö. „A reális közösség mindig szabad emberek társulása — a jelenben, a gyakorlatban, az érintkezésben felismert közös érdekek és célok, ügyek és eszmék vagy egyszerűen a szeretet alapján." Lásd Cs. Gyímesi Éva: *Vázlatok egy szellemi kórképhez*. In uő: *Colloquium Transsylvanicum*. Marosvásárhely, 1998, Mentor Kiadó. 32–67., 45., 5. lábjegyzet.
[9] Derrida: *A hang és a fenomén…* i. m. 70.
[10] Uo. 26.
[11] Uo. 51.

badulást írja meg Vida a *Mint akinek hedwig…* című novellában[12] a történet „szétírásával" oly módon, hogy minden kapaszkodót leépít, az ellenőrizhetőség legkisebb darabját sem engedi létezni. A cserepek össze-nem-rakhatósága egész bögrévé, vagy legalábbis egy nem hibátlan bögre létrejötte a történetbe furakodó átírásokra, pótlásokra rímel: „[a]z első napokban arra gondol, hogy valamilyen ragasztót fog venni hamarosan, és helyreállítja a csuprot, gipsszel vagy valamilyen más anyaggal pótolja ki a hiányzó részeket, mint a múzeumban, de amint egyre könnyebben és egyre gyorsabban sikerül minden darabkát a képzelt helyére illeszteni, már nem a csupor eredeti alakja, nem is a rekonstrukció kezdi foglalkoztatni, hanem a darabkák között levő hézag, a rések, repedések szövevénye […]"[13] Az emlékezés átíró aktusa, a Hans-Georg Gadamernél elemzett sokféleség[14] törhet itt be, továbbá a történetek gazdagsága, elegye magából az emlékezésből adódóan az első passzusok párafoltba karcolt jegyeivel és azok kiolvashatatlanságával, gyors elillanásával.[15] Megjelenhet egy olyan kérés, amely a történet, történetek átformálására, a bögre „átrendezhetőségére" való vágyat sugallja („[m]égse szeretném, ha benne hagynál egy ilyen történetben […]"[16]), s egy olyan is, amely a történetektől való szabadulás óhaját összegzi a lejegyző, átalakító esetében („megtagadom, elfelejtem, kiirtom az emlékezetemből […] visszavonom a róla szóló történeteket […]"[17]).

A *Mint akinek hedwig…* című novella a történetek elmesélhetetlenségét, az igaz, elrejtetlenséget bíró történet kétségét, legalábbis annak utalásteliségtől való irtózását hordozza.[18] A *Szabadság a Weiszmolnár-kanyarban* című novellában a tulajdonnévtől való menekülésben, vagyis a narrátor birtoklásának nem-jelölésében lelhető fel az utalás gesztusának kerülése. Ily módon teremtődik meg a rámutatás lehetőségének teljes mellőzése. A rámutatás a derridai elgondolásban azért sem foglalhat el központi helyet, mert Derridánál ideális tárgyakról van szó.

II. Átírások

Nem jelenthető ki, különösen a legutóbbi Vida-regény[19] óta, hogy a rámutatás aktusa nem tűnik ki

[12] Vida: *Mint akinek hedwig*. In uő: *A kétely meg a hiába…* 5–21.
[13] Uo. 9–10.
[14] Vö. Gadamer, Hans-Georg: *Költeni és gondolkodni Hölderlin Emlékezés című verse tükrében.* Orosz Magdolna ford. In uő: *A szép aktualitása*. Budapest, 1994, T-Twins Kiadó – Athenæum-könyvek. 202–227.
[15] Vö. Vida: *Mint akinek hedwig*. In uő: *A kétely meg a hiába…* 7.
[16] Uo. 11.
[17] Uo. 15.
[18] Vö. ehhez a kérdéshez Gadamer: *Az „eminens" szöveg és igazsága*. Tallár Ferenc ford. In uő: *A szép aktualitása…* I. m. 188–202., 197. A történész szempontjainak különbsége húzható itt alá. Vö. még Gadamer: *A szó igazságáról*. Poprády Judit ford. In uő: *A szép aktualitása…* 111–142., 134–135.
[19] Vida Gábor: *Ahol az ő lelke*. Budapest, 2013, Magvető.

a szerzőnél, amikor az első világháború előtti s a közvetlenül utána tapasztalható állapotokat ábrázolja. Assmann a mítoszainkhoz és a történettudományhoz való viszonyulást írja le pontosan az em-

Mémoire factory, fényinstalláció, 2013

lékezés sajátosságait taglalva: „Csak a *jelentőségteli* múltra emlékezünk, és csak az *emlékezetben tartott* múlt telik el jelentőséggel. Az emlékezés a jelentéssel felruházás, a szemiotizálás aktusa. […] Mindössze annyit kell a magunk számára tisztáznunk, hogy az emlékezésnek semmi köze a történettudományhoz. Egy történészprofesszortól nem azt várjuk, hogy »megtöltse az emlékezetet, fogalmakat alakítson át és értelmezze a múltat«(64). Ez azonban mit sem változtat azon a tényen, hogy ez a folyamat szüntelenül zajlik. Csakhogy erre nem a történész, hanem a társadalmi emlékezet hivatott(65). Ez utóbbi pedig a történész működésével ellentétben alapvető antropológiai tény. A múlt alaptörténetekre, vagyis mítoszokra fordításáról van szó."[20] Vida a mítoszok, így a hagyomány újraértelmezésében érdekelt. Ezt teszi az *Ahol az ő lelké*ben és a *Fakusz három magányosságá*ban.[21] Az előbbiben az átírás élesebb a megidézett periódus miatt, továbbá szembeötlő ennél a regénynél, hogy a szerző az átírás technikájának felfedéséhez képek, festmények, térképek átrajzolásának módszerét is segítségül hívja. E sajátosságok feltárása mögött maga az emlékezés, illetve az elmesélhetetlenség húzódik.

Az *Ahol az ő lelke* Werner Sándora nem egyszer hangsúlyozza, hogy térképre csak annak van szüksége, aki nem tudja az irányt. A nehézséget azonban az okozza, hogy a térképek elszenvedik az átírást („de van olyan térkép, amelyen itt ered a Nílus egyik ága", „és berajzolt pár tavat a térképre"[22]), sőt egy szélsőséges eset is létezik: felvetődik, hogy a térképeket használó egyik tudomány ugyancsak megváltozhat elemi egységeiben („aztán majd egyszer elindul haza, át a Nílus forrásvidékén, át a Szaharán egészen a Földközi-tengerig, hacsak meg nem változott azóta a földrajz egészen"[23]). A térképek átrajzolásának felmérhetetlen következménye, hogy már a segítségükkel sem lehet megállapítani az egyén térbeli elhelyezkedését. A Vida-regény finoman, de nyilvánvaló módon a határátrajzolások individuumban való lecsapódásait érzékelteti („Most itt mindenki menekül, mert nem tudja, hova, ez a legrosszabb fajta menekülés, amikor nincs előre meg nincs hátra, de úgy van, fiam, hogy én ezt a Magyarországot kiterített térképnek látom, ha csak a szeme-

[20] Assmann: *A kulturális emlékezet…* I. m. 78–79. A 64. beliidézet jelölés Assmann-nál: „M. Stürmer, vö. H. U. Wehler 1989."
[21] Vida Gábor: *Fakusz három magányossága.* Budapest, 2005, Magvető.
[22] Vida Gábor: *Ahol az ő lelke…* I. m. 107., 110.
[23] Uo. 123.

met lehunyom, nem jó a látvány most, meg semmi nem ott van, ahol látszik, ezt nevezik a térképészek beláthatatlan föld effektusnak, de ha elindulsz, és azt mondod, hogy tíz lépés erre meg egymillió arra, akkor éppen ott vagy, ahol gondolod"[24]). Lukács Kolozsvár átrajzolásaihoz tér vissza állandóan, hiszen ennek a városnak a nyomai erősen íródtak az emlékezetébe („A Szent Mihály-templom tornya nem látszik, de tudja, hol van"[25]), ezt a várost oly nehéz elhagynia (az indulás pillanatában elfogja a szédülés, így mintegy a teretlenítés elszenvedésének képe lelhető fel), továbbá ennek a városnak a legismertebb szobrát és terét kísérli meg újra és újra sikertelenül átrajzolni barátja, Bartha. A sikertelen szoborátformálások szembesülnek a szobor tanúsító létével, vagyis a szobor emlékezést előidéző, azaz emlékeztető funkciójával. Bartha Klaudiát akarja befesteni a szoborcsoportba és a térbe, ezt viszont nem képes megvalósítani. A szoborhoz túl sok mítosz és rituálé kötődik, így mintha Bartha sem óhajtaná igazán a szobrot átformálni, hiszen ez esetben a mítoszt és a rituálékat írná át, sőt talán meg is szüntetné.[26] A szobor mellesleg a hozzá kapcsolt mítosz révén olyan erővel rendelkezik, amelyre a válasz Lukács számára az apja mozdulata, ugyanis a fiút álmában a szobor úgy ragadja meg, mint később az apja: „mégiscsak igaz lehet, amiről annyit beszéltek, hogy időnként leszáll a szobor, nem csak Jókai találta ki az egészet, nagy nehezen oldalt pillant, egy vaslemezes kesztyűbe bújtatott hatalmas kéz fogja a vállát, az olyan nehéz, össze is roppanthatná a csontjait, semmi se maradna belőle, jobb is volna talán, próbál jobban hátrafordulni, de a kéz nem engedi…", „Van valami félelmetes ebben a szorításban, rosszabb, mint az álomban ránehezedő vaskéz, mert ez nem nagy, de csontos, nem hideg és fémes, de erős, és valahonnan egész ismerős […] egyetlen embernek van ilyen keze, és most azt fogja kérdezni, hogy: miért jöttél vissza, Lukács fiam? […] Werner Sándor leül vele szembe."[27]

Az emlékeztetés az átírással, átrajzolással összekapcsolva feltűnik a fényképeknél is. A legmeglepőbb az, ahogyan Lukácsot az anya, Mária a róla

[24] Uo. 199.
[25] Uo. 23.
[26] Ezek majd be is következhetnek, ám a szereplők időt-nemismerése vezethet olyan értelmezéshez, amely arra irányul, hogy a regény alakjai az idő átírásait és ezek működési módját nem vezetik le.
[27] Vida Gábor: *Ahol az ő lelke…* I. m. 188., 192–193.

való fényképre emlékezteti, amelyet pedig az apa nézegetett a fiú gyerekkorában. Itt tehát az alak emlékeztet a fényképre, s nem fordítva: „csak egy fényképre emlékezik, amitől apa állandóan sóhajtozott, és ami olyan titokzatosnak hatott a hosszú, végtelennek tűnő ratosnyai éjszakákon."[28] A kétértelműség meghúzódik e részletben, az viszont megállapítható, hogy a fiú mindenképpen csak a fényképre emlékezik. Ezt a fényképet vitte egy alkalommal festő barátjához, hogy fesse meg róla az anyát, ugyanis azt hallotta, hogy a festmény többet árul el mindig, mint egy fénykép. Bartha azonban csak Klaudiát tudja ábrázolni, s ezt elfogadják mindketten, még alakítanak is a képen Klaudiához viszonyítva, ha már így sikerült. A Steiner Izabelláról készített fotó ellenben már egyértelműen az emlékeztetés és a tanúsítás funkcióját látja el, megállapítható belőle, hogy létezett a lány (a könyv adott passzusa szerint remélhetőleg létezik is[29]). Ezt a jegyet az képes tompítani, hogy egy álmában Lukács a szemcsézettséget, vagyis az elmosódottságot társítja a fényképhez;[30] emellett az apjával való egyik beszélgetés alkalmával a fényképek perspektívát kihasználó játékát, így az átírást húzza alá.[31] A hibás és helytelen átírást az *Ahol az ő lelke* éppen csak említve a Chopin-etűdök rossz eljátszásánál is felidézi.[32]

Az átírás/átrajzolás megjelenítése a regényben az elmesélhetetlenség, a megírhatatlanság kérdéskörére csatlakozik, amely az adott történelmi periódusra, a szeretett másik személyre, a családot érintőkre és a felejtés lehetetlenségére vonatkozik. Nem hagyható figyelmen kívül ellenben, hogy e regényen végighúzódik az irónia (a humortól nem elválasztható módon). A „mi" nagyobb taglétszámú megképzése nehezen jöhet így létre.[33] Ez Vida írásainak esetében talán az úgynevezett reális közösséghez való vonzódás miatt tapasztalható, amely esetben a kollektív emlékezet ragaszkodása a kulturális egységekhez, azok felelevenítése közösségmegtartó erőként is működhet. Elsősorban irodalmi művek fel-feltűnése, illetve Chopin szerzeményeinek obskúrus applikálása vehető újra és újra észre. A *Fakusz három magányossága* a Robinson-történet említésével talán túl

[28] Uo. 78.
[29] Uo. 142.
[30] Uo. 113.
[31] Uo. 13.
[32] A regényről írt recenziómat (részleteit itt beemeltem) lásd a Székelyföldben [megjelenés előtt].
[33] Vö. „A kultúra konnektív struktúrája egyúttal a tegnapot is hozzákapcsolja a mához, mégpedig olyanformán, hogy meghatározó élményeket és emlékeket formál és őriz meg, a tovahaladó jelen horizontján egy másik idő képeit és történeteit is magába zárja, így kelt reményeket és alapít emlékeket. A kultúrának ez az aspektusa a mitikus és a történeti elbeszélések alapja. Mind a normatív, mind a narratív aspektus, mind az utasítás, mind az elbeszélés aspektusa hovatartozást, vagyis identitást szerez, lehetővé teszi az egyén számára, hogy »mi«-t mondjon. Ami az egyes individuumokat »mi«-vé kovácsolja, nem más, mint a közös tudás és önelképzelés konnektív struktúrája, amely egyfelől közös szabályokra és értékekre, másfelől a közösen lakott múlt emlékeire támaszkodik." In Assmann: *A kulturális emlékezet…* I. m. 16–17.

didaktikusan hajtja végre az emlékeztetést, amelyet első egységében, a *Fakusz és Angelika*-történetben sokkal differenciáltabban képes működésbe hozni például a sír emlékeztető funkciójának[34] köszönhetően: „[m]egnyugtatónak érezte, hogy nem csak egy poros újságköteg létezik valahol, mert egy sír az egy sír, mondogatta magában, amíg a kő el nem porlik, van legalább valami, azután meg úgyis mindegy."[35]

A *Fakusz három magányossága* mind a három nagyobb egységében (*Fakusz és Angelika*, *Fakusz és az almásderes*, *Fakusz és a hegy*) nagyon jól mutatja a történethez való ragaszkodást, illetve a mítosz képzését. A már-megtörténtség, az újrajátszás („Ezekben a régi épületekben minden fontos, jelentős dolog megtörtént már, nem végeztetett el, ezt a szót túl erősnek érezte, de egyszer valamilyen formában megtörtént, a többi csak újrajátszás."[36]), a történet meg- és fennmaradása („Amit el kell vagy el lehet felejteni, az hulljon ki, amit viszont nem lehet, arra úgyis emlékezni fog valaki a világ végezetéig."; „így hagyjuk örökül aztán ismerős-ismeretleneknek lényünk fontos részeit is, hiteket, ígéreteket, csalódásokat, emlékeket, hogy őrizze valaki, amíg tudja, azután meg felejtse el, ha már nem tudja használni vagy fölösnek érzi."[37]), az elmesélhetőség („[v]agy elég csak összecsomagolni és szótlanul, titokban ki a pályaudvarra, és egy időre elfelejteni mindent, azután meg elmesélni, úgy ahogy volt, vagy ahogy mesélni lehet […]"[38]) foglalkoztatja a narrátort, miközben az emlék sajátosságait is próbálja megfejteni („tényleg saját magára emlékezteti, pedig ilyen még nem is volt, de hát az emlékek csak a képzeletünk fogyatkozása miatt jelentik egyértelműen a múltat […] de amire emlékezünk, egy kicsit mindig több magunknál, nem tárgy, nem szó, nem fogalom, több, vagy csak egyszerűen más."[39]). Ez utóbbi az újrajátszás jegyével együtt az átírást és a sokféleséget – melyek a gadameri elgondolás sarkalatos pontjai[40] – magában hordozza. A Robinson-átirat ennek az ismétlésnek, így mitikus megteremtődésének (lehet) a mutatványa.

A történet ismétlődései jellemzők Vidának a novelláira is: az *Egy tavaszi történet eleje* a kezdet hangsúlyait („[…] mindenki arra gondol, hogy kezdődik

[34] Vö. Orbán Gyöngyi: *(Ne) „felejtsd el arcom romló földi mását"*. Keresztény Szó, 7. szám (2008. július), http://www.keresztenyszo.katolikhos.ro/archivum/old/old.html, elérés: 2014. január 3.
[35] Vida Gábor: *Fakusz három magányossága…* 41.
[36] Uo. 17.
[37] Uo. 210., 309.
[38] Uo. 113.
[39] Uo. 319–320.
[40] Vö. Gadamer: *Költeni és gondolkodni…*

egy történet, mindig kezdet van, mindig a történet eleje, mert az ebben a fontos, hogy megint lehet, megint megtörténhet, nincs még vége semminek, újra és újra előfordul, élünk tehát, még létezünk, egy kicsit"[41]), a *Vivát, összes pezsgő!*[42] magának a történet egészének az újbóli beemelését viszi színre, *Az ereklye* pedig mintha a Martin Buber *Haszid történetek*jében[43] feltűnő történetkezelésre való rájátszást mutatná az emlékezés és a történet sajátosságait szem előtt tartva („nincs már azóta se papunk, se ereklyénk, csak egy történetünk […]"[44]), míg a *Jelenetek egy erdélyi filmből*[45] az ismétléssel az elmesélhetetlenség kérdéskörét applikálja.[46]

Az ismétlést Assmann a konnektív struktúrák lényegi mozzanatának tartja, s az általa teremtett felismerhetőséget hangsúlyozza.[47] Derrida Husserl-értelmezésében az ismétlés kapcsán markáns a már említett idealitás, jobban mondva a „jelenlét formájának idealitása".[48] A jelen írás számára a reflexió ezzel való összekötése[49] bír érvénnyel különösképpen a meglepőnek minősíthető *Szabadság a Weiszmolnár-kanyarban* című novellára fókuszálva. E novella szokatlansága és ereje abban rejlik, hogy az alakok az „emlékező szék" okán gondolnak a múltra, illetve e szék okán gondolnak arra, hogy valaki ülhetett benne. A narrátor ily módon majd a biciklinek a székből való elemei miatt gondol a nőre, aki már távol van tőle. A nő emléke a bicikli miatt a rágondolással emelődik be, vagyis a kerékpár így a szék átírása. Az emlékező szék anyaga tehát az emlékezés átíró aktusát hordozza magában. Valószínűsíthetőleg a folyamat nem zárul le, amíg csak létezik a „legapróbb szemcséje" a „széknek" és a „biciklinek". Vida az átírást tehát prózája lényegi elemévé tette az emlékezés kérdéskörének játékba hozásával.

[41] Vida: *Egy tavaszi történet eleje…* 207–208.
[42] Vida Gábor: *Vivát, összes pezsgő!* In uő: *Nem szabad és nem királyi…* 75–97.
[43] Buber, Martin: *Haszid történetek*. Rácz Péter ford. Budapest, 2006, Atlantisz Könyvkiadó.
[44] Vida Gábor: *Az ereklye*. In uő: *Nem szabad és nem királyi…* 120–146., 145.
[45] Vida Gábor: *Jelenetek egy erdélyi filmből*. In uő: *A kétely meg a hiába…* 124–148.
[46] Vidánál az ismétlés problematikájának beemelése a teológiai diskurzus jegyei felé is mutat.
[47] „Minden konnektív struktúra alapelve az ismétlés. Ez biztosítja, hogy a cselekedetek láncolatai ne a végtelenbe fussanak, hanem felismerhető mintákba rendeződjenek, egy közös »kultúra« azonosítható mozzanataiként." Assmann: *A kulturális emlékezet…* 17.
[48] „[v]alójában a jelenlét formájának (*Form*) idealitása maga implikálja, hogy az végtelenül ismételhető, hogy vissza-térése, mint ugyannak [sic] vissza-térése végtelenül szükségszerű, és beleíródik a jelenbe mint olyanba". Derrida: *A hang és a fenomén…* 86. Vö. továbbá: uo. 15.
[49] Uo. 86–87.

Soltész Márton

LEVÉL THIMÁR ATTILÁNAK OTTLIK-ÜGYBEN

Drága Barátom!

Ha nehezedre esik is, azért mégiscsak hidd el: őszintén szerettem volna írni valamit az Ottlik Emléknapokra, miként a rendezvénysorozatot megelőző írószövetségi ankétra is, kivált pedig a Kortárs ez alkalomból megjelent különszámába, amely – mi tagadás? – megdobogtatta a szívemet, noha kurta szerénységével el is facsarította rögvest, amint kézbe vettem. Most hát – sűrű *mea culpá*k közepette – csupán annyit hangsúlyoznék: volt is, van is mondanivalóm Ottlikról – s ha egyszer végre megszabadulok Nagy Péter minden tekintetben lebilincselő hagyatékától, ígérem, meg is írom Neked böcsülettel.

*

Mert ötletben persze nincs hiány. Sokadszorra olvasom újra például a *Budá*t, és egyszerűen nem tudok szabadulni attól a makacs víziómtól, hogy az Ottlik-próza decentralizálódásának, végzetes (poszt)modernizálódásának hátterében valamiféle természetellenes (és mint ilyen, nyilván negatív előjelű) esztétikai visszahatás álland.

Ma már bizonnyal nem számít szentségtörésnek, sőt talán meglepőnek sem, ha azt mondom: a Péter-nemzedék – eme deklaráltan Ottlik-követő csapat – prózája éppen az *Iskola a határon* nyomán (vagy legalábbis arra – s a vele rokon világirodalmi anyagra – hivatkozva) indult el azon az úton, amely egyfelől – lásd példának okáért a jó öreg *Termelési*t – a középpont radikális eltörléséhez (szétszórásához), másfelől – gondolj csupán az *Emlékiratok könyvé*re – az idéző és idézett szövegek hajmeresztő műfaji transzmutációjához vezetett. Megtalálni, beidézni, folytatni, befejezni vagy egyszerűen nekiülni és elejétől a végéig megírni valaki másnak az emlékiratait, a memoárját, majd pedig a Regény olvasztótégelyében fikcióvá oldani ezeket a (narratív módszerekkel) teremtett műfaji valóságokat: bizony, ez az Ottlik-követő próza poétikai tendenciája, s ez a hetvenes évek „fiatal irodalmáé" is.

Mókás, de szinte látom s hallom, amint lelkesülten mormogod magadban zagyván kígyózó mondataim, s közben ellenérzésektől fűtve ráncolod homlokod e vétlen papírlapokra. Lehet, hogy mégiscsak blaszfémia volna, amit fejtegetek? Meglehet! De kérlek, nyisd ki bárhol a Magyar Napló 1990-es búcsúzó összeállítását, böngészd végig a Mozgó Világ '82-es Ottlik-számát vagy a Mester életművét érintő monográfiakísérletek bármelyikét, s mindenütt ugyanazt találod majd: a hetvenes évek közepén-végén szárnyait bontogató új próza létre lobbantó szikrája kétségkívül „az elbeszélés nehézségei"-t nyitányába emelő, az egyéni és kollektív szabadság

egzisztenciál-ontológiai kérdéskörét a „másik” sorsának, valamint e sors narratívájának szűrőjén át szemlélő *Iskola* poétikája volt.

Esterházy vetette papírra a sokat idézett vélekedést, mely szerint „az *Iskola* egyrészt botrányosan modern, másrészt pedig teljesen épeszű könyv”. Így van ez szerintem is. Újítás, korszerű lényeglátás és a legjobb (már-már lírai – mert *ontológiai*) értelemben vett mondanivaló szoros kapcsolata, eklektikus egyensúlya valósul meg itt. Egyfelől az egyszeri lét és a megismételhetetlen sorsesemény elbeszélhetetlenségének mégis-megfogalmazására tétetik kísérlet, másfelől a szabadság kimondhatatlan lényegének önmagában is felszabadító kimondani akarása nyilvánul meg. Csakhogy vigyázat! A modernség az *Iskolá*ban még csupán jelzés; nem a „botrányosan”, nem is az „épeszű”, hanem az *eklektikus egyensúly* az, ami a föntiekből aláhúzandó: a műfajok egymásra hatása, a fiktív és valóságsíkok játékba hozása az ’59-es remekmű hasábjain már jelen van ugyan, ám egyelőre még nem válik dominánssá. S talán éppen ennek köszönhető, hogy az *Iskolá*nak (szemben a *Budá*val) még van egyfajta klasszikus íve. Vagy tévednék?

Mindenesetre, amikor Zsávolya Zoli – kinek e kérdés, mint tudjuk, visszatérő tarkamacskája – időnként mellemnek szegezi: „Vajon miért nem fejezte be és adta ki a kezéből soha Ottlik az *Iskola* folytatását?”, általában azt szoktam felelni: „Azért, mert a férfikor telébe lépő Mester egyszerre törekedett a saját követőinek prózaművészetéhez mért korszerűségre, s egyszerre igyekezett folytatni a magnum opust (*folytatni* – azaz hű maradni az ’59-es regény modernistán őszinte, ugyanakkor klasszikusan visszafogott poétikájához) – mely kettős igazodás végül szükségszerűen vezetett e befejezhetetlen és kiadhatatlan formához.” Bizonyára Neked is eszedbe jutott minderről Szegedy-Maszák Ottlik-könyve, s benne a *Budá*t tárgyazó rész első alfejezetének címe: *A regény, amint megszünteti önmagát*. Jól hangzik, ugye? – Kétségtelenül! Ám ha közelebbről szemléljük a szóban forgó szövegtorzót, ha az œuvre szerveződésének tágabb összefüggéseiben gondolkozunk, szeretett professzorunk képlete máris egy kissé elnagyoltnak tűnik. Hiszen nem pusztán a *Buda* sajátossága az „önfelszámoló” jelleg; ugyanúgy sajátja az – hogy most csak egyet említsek – Esterházy Ottlik-objektjének is, amely a szó szoros értelmében *megszüntetve őrizte meg* az „átírt”, „újraírt” *Iskolá*t, amennyiben jelezte: „minden megvan”, s tán *épp ezért* nincs tovább…

Mindent egybevetve: nekem olybá tűnik: nem más, mint az *Iskola* saját hatástörténete tette lehetetlenné, hogy a *Buda* valaha is szerves folytatása lehessen. Így ez utóbbi „csupán” előbbi jelképes önmegszüntetése lehetett – ha tetszik: folytathatatlanság és befejezhetetlenség kettős metaforája.

*

Belemerültem a körmölésbe, Drága Barátom. Most azonban tényleg be kell fejezzem, mert vége az ebédszünetnek (ami itt, az Akadémia Kézirattárában alig egy félóra). De újfent ígérem: amint időm, no meg az „Égi és ninivei hatalmak” engedik, megírom még Neked mindezt – egy kissé összeszedettebben is.

bajtársi öleléssel,
m.
Budapest, 2014. január 9.

Ljudmila Szaraszkina

DOSZTOJEVSZKIJ*

Játék- és munkastratégia

Az Epoha agóniája – Adósságteher – Uzsoraszerződés – A Korvin-Krukovszkij nővérek – A wiesbadeni csapda – A játékos*hoz vezető utak – Manőver a Russzkij Vesztnyikkel – Vrangelnél Koppenhágában – Pétervári bódulatban*

A. P. Szuszlova párizsi ismerőse, Ny. I. Utyin (a Föld és Szabadság-féle irányzat forradalmára, az 1860-as évek elején zajló egyetemista zavargások során „Csernisevszkij jobbkeze", a „fiatal emigráció" vezetője) 1865 februárja elején egyszer azt kérdezte Szuszlovától, hogy ír-e Dosztojevszkijnek, és hogy miért nem megy hozzá feleségül: *szükséges* volna, hogy „megkaparintsa magának őt is és az Epohát is". Utyin, miközben azzal a lánnyal csúfolódott, akivel – úgy tűnik, viszonzatlanul – nagyon is szimpatizált, ironikusan megjegyezte, hogy lehet, hogy Dosztojevszkij *maga se kívánja Polinát feleségül venni.* „Megkaparintani az Epohát! Még hogy én valamiféle Iphigéniát játsszak!" – jegyezte fel Apollinarija a naplójába, miközben teljesen tisztában volt vele, hogy egyáltalán nem készül a görög tragédia hősnőjéhez hasonlóan, önmagát egy társadalmi ügy érdekében feláldozni.

Az „Epoháért saját magát feláldozni"-ból egyedül Dosztojevszkijnek jutott. A bátyja halála számára nemcsak fojtogató szomorúságot okozott, hanem annak előjelévé is vált, hogy élete végéig dolgoznia kell ahhoz, hogy a hatalmas adósságot törlessze – mindössze azzal a különbséggel, hogy korábban a végzetes helyzetekből Mich-Mich mindig kisegítette, most viszont csak magára számíthatott. „A bátyám után mindösszesze háromszáz rubel maradt – írta F. M. Vrangelnek kilenc hónap múlva –, és ebből a pénzből el is temettük. Azon kívül egy huszonötezres adósság, amelyből tízezer annyira régi volt, hogy amiatt a család már nem aggódott, tizenötezer viszont, váltókban, azonnali visszafizetést követelt… Jelentős mértékű hitele is volt, ráadásul, nagyon tudott kölcsönkérni, így már folyamatban is volt kölcsöne. De meghalt, és a folyóirat egész hitele bedőlt. Egyetlen kopejka sincs arra, hogy kiadjuk, és hat számra még pótlólag rá kellett fizetni, ami minimum tizennyolcezer rubelbe került, ezen felül ki kellett elégíteni a hitelezőket, erre kellett tizenötezer, azaz összesen kellett harmincháromezer, hogy befejezzük az évet, és hogy új előfizetőket szerezzünk. Mihail családja szó szerint egyetlen kopejka nélkül maradt, akár világgá is mehet. Én maradtam számukra az egyetlen remény, és mindannyian – az özvegy is, és a gyerekek is – körém gyülekeztek, és tőlem várták, hogy megmentsem őket. A bátyámat végtelenül szerettem, hát hogy hagyhattam volna magukra őket?"

Azok, akik tőle várták, hogy megmenti őket, öten voltak: a bátyja negyvenkét éves özvegye, Emilija Fjodorovna és négy gyerek (a kis Kátya mindössze tízéves volt). Dosztojevszkij két lehetőséget látott arra, hogy ne hagyja magára a bátyja

* Eredeti megjelenés: Molodaja Gvargyija Kiadó, Moszkva, 2013. A magyar fordítást a Kairosz Kiadó jelenteti meg 2015-ben. – *A szerk.*

családját. *Az első* az volt, hogy beszünteti a folyóirat kiadását, és felajánlja a hitelezőknek a szerkesztőség vagyonát a bútorral együtt, magához veszi a családot, és értük dolgozik, amíg csak él. *A második* pedig, hogy pénzt szerez, és folytatja az Epoha kiadását, színvonalasabbá teszi, és folyamatosan törleszti az adósságot. „Mennyire sajnálom, hogy nem az első mellett döntöttem!… Ha lemond az örökségről, a családnak a törvény szerint semmit se lett volna köteles fizetni… De a másodikat részesítettem előnyben, azaz a folyóirat kiadásának folytatását…"

1864 augusztusában Dosztojevszkij A. F. Kumanyinához fordult. „Kikönyörögtem… az idős és gazdag nénikémtől tízezret, amelyet a végrendeletében az én részemként állapított meg, és amikor visszatértem Pétervárra, elkezdtem pénzt ölni a folyóiratba. De ekkorra ez már veszett ügy volt: a cenzúrától kellett kikönyörögni az engedélyt a folyóirat kiadására." Mindenképp hivatalos szerkesztőt kellett találni, hisz Dosztojevszkij, a korábbi politikai bűnelkövető, aki titkos megfigyelés alatt állt, a nevét sem szerkesztőként, sem pedig kiadóként nem adhatta a folyóirathoz. A szerkesztői szerepre A. U. Poreckijt, a Vremja állandó munkatársát kérte fel; a kiadó szerepére pedig a bátyja özvegye vállalkozott.

„Ahhoz, hogy kiadvány ugyanúgy el tudja tartani a mostanra árvává vált családot, mint korábban, hogy a kiadások, amelyeket ráfordítottunk, ne tűnjenek hiábavalónak, és hogy a kötelezettségeinket teljesítsük, én, mint a gyermekeim gyámja, és ezzel együtt mint a férjem jogainak és kötelezettségeinek társörököse, azzal a kéréssel fordulok a Szentpétervári Cenzúrabizottsághoz, hogy kieszközöljem annak jóváhagyását, hogy a családomnak és nekem jogomban álljon folytatni az Epoha folyóirat kiadását, azzal, hogy a folyóirat szerkesztését az államtanácsos Alekszandr Usztyinovics Poreckij vállalja magára, amennyiben a Bizottság nem látja akadályát annak, hogy őt helyezzük a folyóirat hivatalának élére."

E. F. Dosztojevszkaja kérvényét (amit a sógora írt), ahogy A. U. Poreckij kérvényét is, aki a Cenzurális Bizottsághoz „az Epoha folyóirat elhunyt szerkesztője örököseinek beleegyezésével" fordult, jóindulatúan fogadták; a Harmadik Ügyosztály részéről – mivel „nem látták akadályát" – engedélyezték a nyugalmazott főhadnagy, M. M. Dosztojevszkij özvegye számára a folyóirat kiadásának folytatását.

Azonban a szerkesztő is, és a kiadó is csak a nevüket adták: minden munkát – a gazdaságit, a pénzügyit és a szerkesztőit is – Dosztojevszkij vállalt magára. „Egyszerre három nyomdánál kezdtem a nyomtatást, pénzt, egészségemet és erőmet nem kímélve. A szerkesztő egyedül én voltam, olvastam a korrektúrákat, bajlódtam a szerzőkkel, a cenzúrával, javítottam a cikkeket, pénzt szereztem, hajnali hatig ott ültem, öt órát aludtam naponta, és bár rendben vezettem a folyóiratot, már késő volt. Hinné-e, hogy november 28-án megjelent a szeptemberi szám, február 13-án pedig az 1865. januári szám, tehát tizenhat naponként jött ki egy szám, és mindegyik harmincöt ívből állt. Hogy mibe került ez nekem! De ami a lényeg, hogy mindemellett a katorgára jellemző napszámos munka mellett én magam a folyóiratban egyetlen saját sort se tudtam írni és publikálni. A közönség nem találkozott a nevemmel, és nemcsak vidéken, de még Pétervárott se tudták, hogy én szerkesztem a lapot."

Arról a napszámos munkáról, amelyet F. M. az Epoha és vele Mihail elárvult családjának a megmentése érdekében végzett, Nyikolaj Dosztojevszkij ezt írta a húgának, Verának: „A bátyám teljesen átadta

magát a családnak, éjszakánként is dolgozik, soha nem fekszik le hajnali ötnél korábban, nappal pedig folyamatosan ott ül, és intézi az ügyeket a folyóirat szerkesztőségében. Meg kellett ahhoz éljünk sok mindent, hogy megtudjuk, milyen tisztességes és jószívű ez az ember; ezzel együtt egyáltalán nem szeretnék a helyében lenni, mert szerintem a földi halandók közül nincs nála szerencsétlenebb. Az egész élete ilyen volt. Soha nem panaszkodik, és nem mondja ki, ami a szívét nyomja."

Azonban F. M. minden erőfeszítése hiábavalónak, az áldozathozatala pedig feleslegesnek bizonyult. A folyóirat késett; az előfizetők, „akikkel senki se törődött", elégedetlenkedtek; az 1864-es év mérlegének megvonása teljes és végérvényes tönkremenetelhez vezetett: a bevétel huszonkétezer rubel, a kiadás

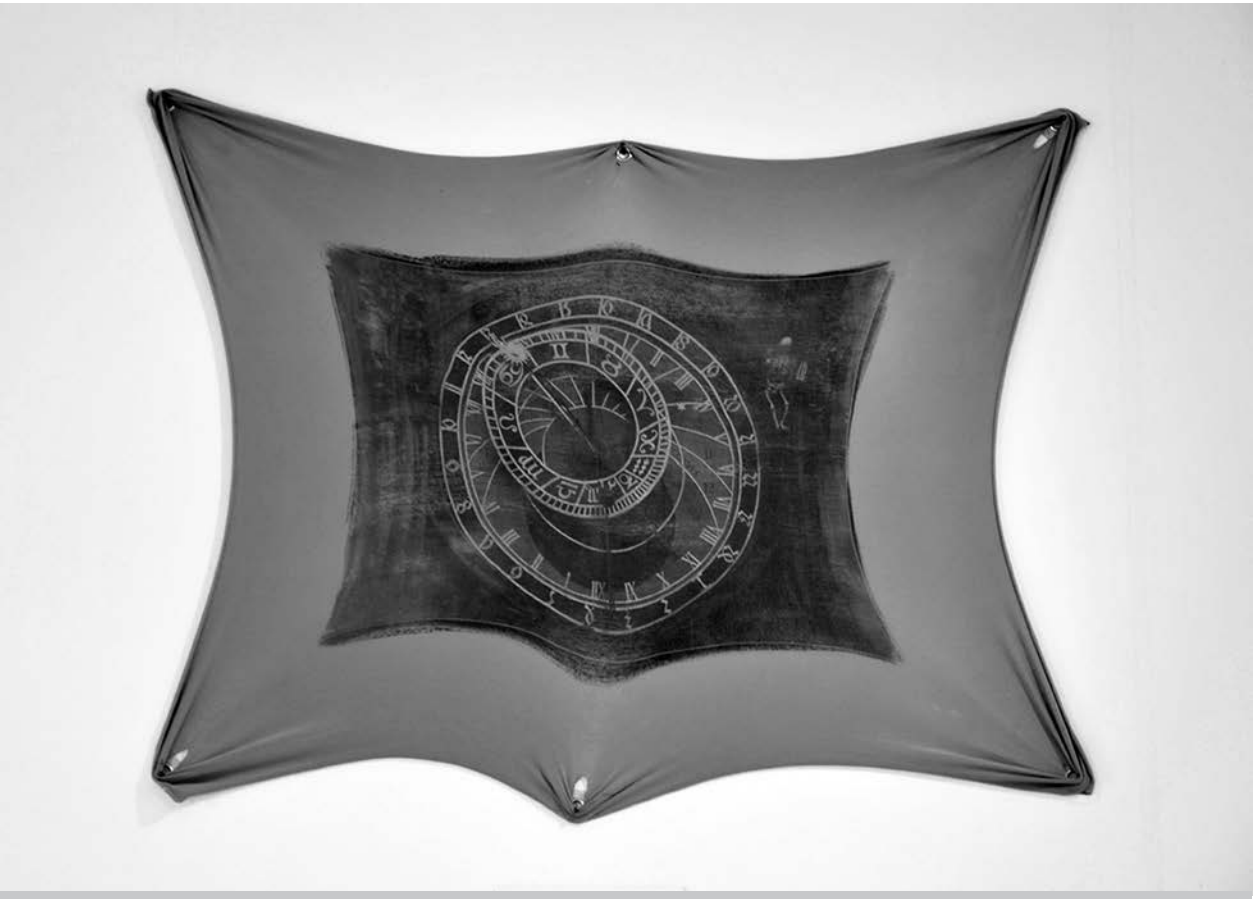

Időhúzás, fotóemulzió elasztikus anyagon, 2011

pedig huszonkilencezer rubel volt készpénzben és kilencezerötszáz váltókban. Katasztrofálisan visszaesett az előfizetés, amit Dosztojevszkij a folyóiratokat sújtó általános krízissel magyarázott: „Hirtelen minden folyóiratnál elmaradt az előfizetés. A Szovremennyik, amely folyamatosan ötezer előfizetővel rendelkezett, kétezerháromszáznál találta magát. Minden további folyóirat csökkenést mutat. Nálunk mindössze ezerháromszáz előfizető maradt… Amióta van nálunk újságírás, azaz a harmincas évektől kezdve soha nem történt még meg, hogy az előfizetők száma egy év alatt több mint huszonöt százalékkal csökkenjen. Erre hirtelen majdnem minden folyóiratnál a felére, nálunk pedig hetvenöt százalékra csökkent."

1865 márciusában következett be az a pillanat, amikor semmi remény se maradt a folyóirat folytatására: az előfizetés megszűnt, a kassza üres volt, a hitelezők a váltók kifizetését követelték. A folyóirat agóniája nem tartott sokáig. „Már a kölcsönjegyzés kezdetekor, amely még az elhunyt bátyám privilégiuma volt, követelték a törlesztést. Az előfizetésekből befolyó pénzekből fizettünk, úgy számoltunk, hogy a törlesztés után mégis marad valamennyi, hogy ki tudjuk adni a folyóiratot, de az előfizetések abbamaradtak, és miután kiadtunk két számot, semmink sem maradt… Moszkvába utaztam, hogy pénzt szerezzek, a legkedvezőbb feltételekkel kerestem üzlettársat a folyóirathoz, de az újságírás krízise mellett nálunk Oroszországban pénzügyi krízis is van. Ezért most, pénz hiányában, nem tudjuk tovább kiadni a folyóiratot, és átmeneti csődöt kell jelentenünk."

Az Epohának befellegzett. A februári szám után a szerkesztőségben egy árva garas sem maradt, nem volt miből fizetni a munkatársakat, a szerzőket, a papírt, a nyomdát. Az utolsó számok, ahogy Sztrahov később fogalmazott, „a kimagasló tartalom hiányától" szenvedtek: F. M. nem tudott írni, és „jelentős műveket" nem volt honnan beszerezni. 1864 szeptemberében meghalt az az Apollón Grigorjev,[1] akinek a cikkei a folyóiratot fajsúlyossá és színessé tették.

Az Epoha februári száma, benne Dosztojevszkij *Krokodil* című elbeszélésével (amelyet helytelenül Csernisevszkij tragikus sorsán gúnyolódó allegóriaként értelmeztek, ezért egy évvel később Dosztojevszkijnek vissza kellett utasítania azt a vádat, mely szerint ő, a korábbi száműzött és kényszermunkás, egy másik „szerencsétlen" emberről írt volna gonosz gúnyiratot), tűnt az utolsónak. „Sok kedvezőtlen körülmény… arra kényszerít bennünket, hogy jelenleg felfüggesszük

[1] „Kétségtelen – írta Dosztojevszkij A. A. Grigorjevről –, hogy minden irodalomkritikusnak egyidejűleg költőnek is kell lennie, úgy tűnik, hogy ez az egyik mindenképp szükséges feltétele annak, hogy valaki igazi kritikus legyen. Grigorjev vitathatatlanul szenvedélyes költő is volt, de mint ilyen, szeszélyes és lobbanékony volt… Grigorjev, bár igazi Hamlet is volt, azonban Shakespeare Hamletjával kezdte, és a mi oroszainkkal fejezte be, a kortárs Hamlettekkel és hamletocskákkal, olyan Hamlet volt, „akinek a többiekhez képest kevésbé volt tudathasadása, és másoknál kevesebbet reflektált. Közvetlen ember volt, és sok mindenben még magát sem ismerte – talajos, megingathatatlan. Lehetséges, hogy az összes kortárs közül a jellemét tekintve ő volt a legoroszabb… »Kritikus vagyok, és nem publicista« – mondta nekem jó néhányszor, még nem sokkal a halála előtt is, amikor néhány észrevételemre válaszolt. De minden kritikus publicista kell legyen abban az értelemben, hogy minden egyes kritikus kötelessége nem pusztán az, hogy komoly meggyőződései legyenek, hanem az is, hogy *el tudja* fogadtatni a meggyőződéseit. És a meggyőződései elfogadtatásának képessége minden publicista legfőbb lényege."

a folyóiratunkat, de ezzel együtt folytassuk az előfizetését. Megállapodtunk a Bibliotyeka Dlja Cstenyija kiadójával, aki magára vállalta, hogy minden, abba beleegyező előfizetőnknek – az összes mellékletével együtt, egészen ez év végéig – a mi folyóiratunk helyett a sajátját küldi el" – szerepelt az Epoha kiadói közleményében (tíz évvel később P. D. Boborikin fog visszaemlékezni arra az estére, amikor Dosztojevszkij szűkös lakásában a megállapodásról tárgyaltak, és F. M. „nagyon világosan beszélt az üzleti ügyről, csöndes, semleges, kissé megerőltetettnek tűnő hangján"). De a Bibliotyeka Dlja Cstenyija nem tudta betartani az egyezséget: épp akkor szűnt meg, amikor az Epoha közleménye nyomtatásban megjelent.

Az Epoha életének meghosszabbítására tett hosszú, de eredménytelen kísérletek után, a hitelezők hatalmas összegű váltói és a feltétlenül szükséges kiadások kifizetése után, amelyekre rám ent az összes, előfizetésből származó pénz, Dosztojevszkij feladta: az újságírás krízise idején, amikor az előfizetés alighanem mindenütt a felére csökkent, üzlettársra lelni még a legkedvezőbb feltételek mellett is lehetetlennek bizonyult. „Azt hallottam – írta E. V. Salias de Turnemir a közeli barátnőjének, A. P. Szuszlovának 1865. május 16-án –, hogy Dosztojevszkij Epohája jobblétre szenderült, hogy a Szovremennoje Szlovo, az Otyecsesztvennije Zapiszki és a Bibliotyeka Dlja Cstenyija a halálukon vannak… Azt mondják, hogy Dosztojevszkij összehívta a munkatársait, és amint az egy tisztességes emberhez illik, minden adósságát kifizette, amely már negyvenezer ezüstrubelre rúgott, és berekesztette a folyóiratot. Mindez nagyon szomorú."

De ez még mindig nem az összes szomorúság volt. „Tízezer rubel adósságom van váltóban, ötezer pedig becsületszavamra" – ez volt a helyzet 1865 tavaszán, és F. M. azt írta Vrangelnek, hogy szívesen menne ismét katorgára, épp annyi évre, hogy visszafizethesse az adósságait, és hogy ismét szabadnak érezhesse magát. Rég elzálogosította már az összes művére vonatkozó jogot: a kiváltásához kétezer rubelre lett volna szükség, így, amikor ismét az Irodalmi Alaphoz fordult, hogy hatszáz rubelt kérjen, a kölcsön fedezetéül a becsületszaván kívül mást nem tudott felajánlani.

„A híres regényírónak, Dosztojevszkijnek hatszáz rubelt adtunk kölcsön azon sürgős adósságai törlesztésére, amelyeket a Vremja és az Epoha folyóirat kiadójának és szerkesztőjének a halála után vállalt magára, és amelyek miatt köteles börtönbe menni, hogyha a betegség megfosztaná annak lehetőségétől, hogy folytassa az írói munkáját, és elszámolhasson az adósságaival" – az Irodalmi Alap az 1865. június 7-én keltezett beszámolójában ezzel a bejegyzéssel vonta meg a szomorú mérlegét Dosztojevszkij másodszori írói hivatásba lépése rövid, szerencsés korszakának. „Most újra hozzákezdek a regényíráshoz, kényszer alatt, azaz szükségből, sebbel-lobbal. Hatásos lesz, de hát mi szükségem van erre? A szegénység és a pénz miatt végzett munka megfojtott, felőrölt" – Dosztojevszkij a Vrangelhez írt levele ezen szavaival kezdte meg a *Bűn és bűnhődés*hez vezető útját.

A helyzet azonban még annál is roszszabb és megalázóbb volt, mint ahogy azt F. M. feltételezte. A kényszerből végzett munkát, amelyet már előre gyűlölt, még meg is kellett kapja: miután majdnem öt éven keresztül a saját folyóira-

tában publikált, elszokott attól, hogy más szerkesztőségeknek tegyen ajánlatot, és tőlük függjön. Most harmadszor is elölről kellett kezdenie mindent: az írói hírnevén kívül nem volt semmilyen háttországa, csak a gigantikus méretű adósságai, a tönkrement vállalkozása miatt magával cipelt problémái pedig azt követelték, hogy sürgősen találjon valakit, aki munkát ad neki, annál is inkább, mert senki se zaklatta egy regény vagy egy elbeszélés megrendelésével.

Amint megkapta a pénzt az Irodalmi Alaptól, Dosztojevszkij azonnal találkozott az Otyecsesztvennyije Zapiszki szerkesztőjével, és egy rövid megbeszélés után írásban is megfogalmazta a kérvényét: pontosan így nevezte az arra vonatkozó ajánlatát, hogy megír egy regényt a folyóirat számára.

„1. Háromezer rubelt kérek most előre azért a regényért, amelyet köteles vagyok az Otyecsesztvennije Zapiszki szerkesztőségébe ez év október elsejénél nem később *a forma szerint* benyújtani.

2. Halálom esetén vagy abban az esetben, ha az Otyecsesztvennije Zapiszki szerkesztőségébe a kéziratot nem nyújtom be határidőre, zálogba teszem az *összes* alkotásom kiadására vonatkozó minden és mindenkori jogomat, és azok eladásának és az elzálogosításának jogát is, egyszóval, úgy bánhatnak vele, mint a saját tulajdonukkal."

Dosztojevszkij a legelőnytelenebb feltételek mellett adta el előre magát: százötven rubelt kért ívenként (azt követően, hogy a *Holtak házá*ért a más tulajdonában lévő Russzkij Mirtől és a saját Vremjájától ívenként kétszázötven rubelt kapott), a regény megjelenésének elutasítása esetén a szerkesztőségnek jogában állt a zálogot fenntartani addig, amíg Dosztojevszkij nem adja vissza a háromezer rubelt kamatostul, és elvehette tőle a máshol publikált alkotásai után járó összes honoráriumát. Dosztojevszkij rábeszélte Krajevszkijt, hogy lépjen vele alkura a kiadó számára előnyös módon, de ez egyáltalán nem meggyőző: „Az összes alkotásom kiadásának jogáért két könyvkereskedő (Sztyellovszkij és Voganov) *mindössze egyetlen alkalommal* adott már kétezer rubelt, készpénzben (*tudván, hogy nyomorgok*). Tehát nekem úgy tűnik, hogy a műveim elegendő fedezetet nyújtanak." Három nap múlva Krajevszkij, aki tudott az Epoha csődjéről és minden bizonnyal Dosztojevszkij Irodalmi Alapnak írt leveléről is („…egyedül rám hárult minden kiadói és szerkesztői munka, ezen kívül ezek miatt a munkák miatt én magam szinte egy sort se tudtam írni"), udvariasan válaszolt ugyan, de határozottan elutasította: „A szerkesztőség… nincs abban az anyagi helyzetben, hogy egy cikkért előre jelentős kiadásokba bocsátkozzon, annál is inkább, mert erre az évre már teljesen el van látva olyan szépirodalmi cikkekkel, amelyekért már előre fizetett."

Ugyanezekben a napokban Dosztojevszkij a Szankt-Petyerburgszkije Vedomosztyihoz is felvételét kérte, egy, még szintén nem létező regényével, amelyre V. F. Kors először egy óvatos beleegyezéssel reagált („csak ha a regény meg fog felelni az újság igényeinek, amelyek nem mindig esnek egybe a havonta megjelenő folyóiratok igényeivel"), és ígéretet tett az ívenkénti százötven rubel kifizetésére, de aztán nem sokkal később megijedt a „felesleges kiadásoktól", és kétségei támadtak: „Olyanok a körülményeim, hogy egyszerűen *nem tehetem,* annak ellenére, hogy nagyon szeretném Önt támogatni valahogy."

Dosztojevszkij előleget kért a Bibliotyeka Dlja Cstyenyija szerkesztőségétől

is a jövőben megírandó alkotásaira, vagy legalább a *Levelek külföldről* című művére, de a számára hiányzó összeget ott is visszautasították.

Minden arra irányuló próbálkozása, hogy megússza Sztyellovszkij szolgálatai nélkül, aki erőszakkal egy uzsoraszerződést kényszerített rá, miközben rászabadította a hitelezőket, és bebörtönzéssel fenyegette (úgy, hogy a segédje már negyedévente eljött hozzám a teljesítés érdekében"), meghiúsult: 1865. július 1-jén aláírták a rendkívül előnytelen szerződést, amelyet július 2-án egy magánalkusszal hitelesítettek. Azért a háromezer rubelért, amelyet Krajevszkij nem volt hajlandó kifizetni a *Részegesek*ért (a részegségről és annak „mindenféle elágazásáról" szóló regényét még el se kezdte), Dosztojevszkij eladta a háromkötetes *Összes műve* kiadásának jogát, amelyhez hozzá kellett tennie egy legalább tíz ív terjedelmű, teljesen új alkotást is, és legkésőbb 1866. november 1-jéig le kellett adnia. Abban az esetben, ha nem teljesíti a szerződést, Sztyellovszkijt illeti Dosztojevszkij minden jövőben megírandó alkotásának kiadási joga, amelyekért munkabért sem kell fizetnie.

…Az Epoha bukását, minden drámai története ellenére, Sztrahov később az irodalom szempontjából szerencsés eseménynek nevezi: F. M., aki az írást és nem a folyóirattal való foglalkozást tartotta feltétlenül szükségesnek, borzasztó erőfeszítések árán a legmagasabb csúcsaira tudott jutni. „Ha az Epoha létezett volna, ezeket az erőit erre fecsérelte volna."

De Dosztojevszkijben – már egy évvel a folyóirat bezárása előtt – a személyes boldogságát illetően új remények ébredtek. A kiváló matematikus, Sz. V. Kovalevszkaja (született Korvin-Krukovszkaja) arról fog mesélni a visszaemlékezéseiben, hogy 1865-ben, kamaszként, szerelmes volt Dosztojevszkijbe, arról, hogy Dosztojevszkij hogyan olvasta és dicsőítette az ő gyermekded verseit, arról, hogy ő maga mennyire istenítette ezt a „zseniális embert, akivel a saját útján találkozott"; arról, hogy Dosztojevszkij szinte észre se vette őt, a tizenöt éves leányt, lévén, hogy a nővéréhez, Annához vonzódott, aki – a szülei előtt mindezt titkolva – majdnem egy évig levelezett az íróval.

A húszéves A. V. Korvin-Krukovszkaja elbeszélései – amelyeket az Epohának a szülei birtokáról, a Vityebszki Kormányzóságban található Palibinóból küldött, és amelyeket 1864-ben közöltek – Dosztojevszkijt az őszinteségük bájával és az érzelmeik hőfokával nyűgözték le. „Önnek nemcsak lehet, hanem feltétlenül komolyan *kell* vennie a képességeit. Maga költő – írta F. M. a lánynak, akinek az apja, a régi vágású tábornok, V. V. Korvin-Krukovszkij a nőírókat „mindenféle förtelmes dolog megtestesülésének" tartotta. – Ez már önmagában sokat ér, de ha emellé még *tehetség* és *vélemény* is társul, akkor semmiképp se szabad alábecsülnie önmagát." A családfő, miközben kioktatta a feleségét és a lányait, és megengedte nekik, hogy találkozzanak az íróval, figyelmeztetett: „Dosztojevszkij nem a mi körünkbe tartozó ember. Mit tudunk róla? Csak azt, hogy újságíró, és egykori kényszermunkás. Kiváló ajánlólevél! Erre nincs mit mondani! Nagyon óvatosnak kell lennünk vele!"

1865 tavaszán Anna, amikor az anyjával és a húgával Pétervárott, a nagyapja, F. F. Schubert Vasziljevszkij-szigeti házában találta magát, meghívta az írót vendégségbe. Ugyan nem az első találkozástól, de a nővérek igen hamar értékelni kezdték F. M. tüzes őszinteségét és ihletett elbeszélői tehetségét, Dosztojevszkij viszont a magas, csinos, zöld szemű,

Massza, digitális fotó, 2009

középkori lovagokról és színpadi dicsőségekről ábrándozó Anyjuta poétikus szépségétől volt teljesen megbabonázva, így bevallotta a lánynak az érzéseit, és feleségül kérte. Anna Vasziljevna azonban, az író iránti minden tisztelete ellenére, ilyen szerepbe nem tudta beleképzelni magát. „Egyáltalán nem ilyen feleségre van szüksége, mint amilyen én vagyok – magyarázta Anna ugyanezen az estén a húgának. – Az ő felesége szinte teljesen neki kell, hogy szentelje magát, az egész életét rá kell áldoznia, csak rá kell gondolnia. Én viszont erre képtelen vagyok, én magam akarok élni!"

Tehát, az Epoha bukását nemcsak a hitelezőkkel folytatott lármás veszekedés, hanem egy romantikus lánykérés is kísérte, amely, habár nem végződött házassággal, de tanulságos volt: a negyvennégy éves író szíve, amelyet a súlyos veszteségek és a szegénység nyomasztott, egyáltalán nem dermedt még meg, és ugyanúgy, mint korábban, most is mohón vágyott a szerelemre. „És mindezek mellett is az az érzésem, mintha még csak most akarnék élni! Nevetséges, nem? Macskaszívósság" – írta Vrangelnek szerencsétlen kimenetelű vőlegénysége tetőfokán.

Egyébként A. G. Dosztojevszkaja, miközben Anna Korvin-Krukovszkaját magabiztosan F. M. menyasszonyának nevezte, mindig megemlítette, hogy Dosztojevszkij mennyire el volt ragadtatva ettől a nagyszerű lánytól. „Arra a kérdésemre, hogy miért hiúsult meg az esküvőjük, Fjodor Mihajlovics ezt válaszolta: »Anna Vasziljevna az egyik legkiválóbb nő, akivel az életemben találkoztam. Rendkívül okos, művelt, az irodalomban jártas, és csodálatos, jó szíve van. Ennek a lánynak fejlett az erkölcsi érzéke, de a meggyőződései szöges ellentétben állnak az enyémekkel, és ezekből nem enged, ahhoz ő túlságosan egyenes. Ezért a házasságunk aligha lehetett volna boldog. Visszavontam a neki adott szavamat, és tiszta szívemből kívánom, hogy találkozzék egy, vele egyforma elveket valló fiatalemberrel, és legyen vele boldog!« Fjodor Mihajlovics az élete végéig a legjobb viszonyban maradt Anna Vasziljevnával, és igaz barátjának tartotta. Amikor a házasságkötésünk után hat évvel összeismerkedtem Anna Vasziljevnával, összebarátkoztunk és őszintén megszerettük egymást. Fjodor Mihajlovics Anna kiváló eszéről, jó szívéről és fejlett erkölcsi érzékéről mondott szavai teljesen igaznak bizonyultak, és nem kevésbé volt igaz Dosztojevszkij abbéli meggyőződése sem, hogy aligha lehettek volna együtt boldogok. Anna Vasziljevnában nem volt meg az az engedékenység, amely minden boldog házasság esetén elengedhetetlen, főleg egy olyan beteg és ingerlékeny emberrel való házasság esetén, mint amilyen a betegsége következtében gyakran Fjodor Mihajlovics volt…"

…Amikor megkapta a pénzt Sztyellovszkijtól, Dosztojevszkij külföldre utazott, „hogy egy csöppet javítson az egészségi állapotán, és hogy írjon valamit". Azonban Wiesbaden, ahová július 29-én (augusztus 10-én) érkezett meg, ugyanúgy, mint korábban, most sem a gyógyvizei miatt érdekelte. Öt nappal később, már a játék csapdájában, arról írt a Berlinben tartózkodó Turgenyevnek, hogy nemrég Pétervárott milyen nehézségekkel küzdött, hogy hogyan adta el az alkotásait, azért, mert börtönbe akarták ültetni a folyóirattal kapcsolatos adósságai miatt, amelyeket ostoba módon magára vállalt; hogy a háromezerből mindössze százhetvenöt rubelje maradt, a többit felélte. „Bár mostanság egyálta-

lán nem gondoltam arra, hogy játékkal javítsak a helyzetemen, de egy ezer frank körüli összeget tényleg szeretnék nyerni, hogy ezalatt a három hónap alatt legyen miből élnem. Már öt napja vagyok Wiesbadenben, és mindenemet eljátszottam, teljesen, még az órámat is, ráadásul hotelben vagyok kénytelen lakni."

Dosztojevszkij egy két évvel korábbi körülményre hivatkozva mentegetőzött Turgenyev előtt a játékban elszenvedett veresége miatt: akkor egyetlen óra alatt Wiesbadenben körülbelül tizenkétezer frankot nyert, és ez volt a játékszenvedélye kiindulópontja.

Dosztojevszkij fiatalságának drámai körülményei, illetve az orosz birodalom törvényei, ahol a játéktermek be voltak tiltva, nem tették lehetővé azt a nagyon is valószínű szerencsétlenséget, hogy Dosztojevszkijt még az írói útja legelején magával ragadja a játék. S itt kell feltennünk a kérdést: hogy a mindenki számára elérhető biliárd után (titkos asztalok nemcsak Dominiknél és Izlernél, hanem sok más pétervári étteremben is voltak, ahol Dosztojevszkij „kipróbálta a biliárdot"), a nagyon is demokratikus dominó után, a kártya után (az ösztönös erők, P. A. Vjazemszkij szerint, „vitathatatlanok és elkerülhetetlenek") – amelyek Alekszej Mihajlovics cár idején az egész birodalomban uralkodtak, például a szemipalatyinszki bíró, Pesehonov házában[2] és a vidéki Kuznyeck szállodáiban is, és Dosztojevszkij húga, Vera Mihajlovna Ivanova házában is virágoztak –, az összes ilyen szerencsejáték-próbálkozása után Dosztojevszkij miért választotta mégis a rulettet?

Az első, kaszinóbéli játéktapasztalatok után a válasz adott volt. A biliárdnak nincs értelme jó szemmérték, pontos mozdulatok és erős kezek, hajlékony test és egészséges ízületek nélkül, illetve a kinematikával kapcsolatos világos elképzelések nélkül. A dominó pedig, ahogy a kártya is, lehetetlen kombinatorikus emlékezet, a blöffölés képessége és a partner figyelembevétele nélkül: azaz a partner pszichológiája, játékszenvedélye és játékstílusa figyelembevétele nélkül. A biliárd és a perferansz, a dominó és a stosz hozzáértést igényel, és a játékos képzettségétől függ, azaz ezekkel a játékokkal kapcsolatban lehet taktikáról, stratégiáról, sikerlatolgatásokról beszélni.

Más a helyzet a rulettel, ahol nyilvánvaló, hogy az, hogy a vágyott *zéró* kijöjjön, illuzórikus, és ahol semmilyen játékstratégia nem lehet nyerő. Vak, megjósolhatatlan szerencse, amely egy szempillantás alatt szomorúságot tud

[2] Fjodor Mihajlovics egyszer… látott egy rendkívüli játékot. Ez a játék óriási hatással volt rá: amikor erről beszélt, gyorsan mászkált a szobában, és izgatottan ezzel fejezte be a mondandóját: „Ó, hogy játszottak… hévvel! Az a rossz, hogy nincs pénzem… Micsoda ördögi játék: ez örvény… Látom és felfogom ennek a szörnyű szenvedélynek minden osobaságát… de hisz hív, valósággal magába szív!" (A. V. Szkandin: *Dosztojevszkij Szemipaltyinszkban*. In *F. M. Dosztojevszkij a kortársai feledésbe merült és ismeretlen visszaemlékezéseiben*. 104–105.) „Amikor kártyázni készültek, Fjodor Mihajlovics nem utasította vissza, hogy részt vegyen benne, és mint másokkal, vele is az történt, hogy nyert és vesztett. Maga Okorokov (Dosztojevszkij kuznyecki ismerőse, az író esküvői tanúja – Ljudmila Szaraszkina megjegyzése) nem egyszer játszott vele" (V. F. Bulgakov: *F. M. Dosztojevszkij Kuznyeckben*. Uo.: 160.). Lásd még: „Este Ivanovékhoz mentünk. Pénteken volt a fogadónapjuk, és sok vendég volt náluk. A társaság megoszlott: az idősek a kártya mellett, a vendégszobában és a dolgozószobában ültek, a fiatalság, engem is beleértve, a teremben maradt. Az akkor divatos sztukolkát játszottuk… Fjodor Mihajlovics, aki preferanszot játszott a dolgozószobában, gyakran átjött, hogy minket nézzen" (A. G. Dosztojevszkaja).

előidézni. A rulett nem igényel a játékostól tapasztalatokat és speciális ismereteket, ő pedig, a játékos, gyógyíthatatlan elmebeteg, részeg is lehet, és tolókocsiban is oda tud gördülni az asztalhoz. Az egyetlen módja, hogy valaki ne veszítsen a kaszinóban, az, ha *nem játszik,* mert a rulett számai – olyan „matematika", amelyre nem léteznek matematikai módszerek és újonnan feltalált szisztémák.

De a mániákus rulettezők, akik elveszítették a kontrollt a saját életük felett, újra és újra a „szerencsekerékhez" járulnak, rabul ejti őket a játékszenvedély gonosz szelleme, és a könnyű, a csodálatos és a legkisebb munka nélkül történő meggazdagodásról ábrándoznak. A kerék egyetlen fordulata, a golyó egyetlen, nem is érzékelhető mozdulata, és minden csodálatos módon megváltozik: annyira, hogy a tegnapi erkölcscsőszök maguk szaladnak gratulálni az aznapi szerencsésnek. A rulett a szerencse misztikája, a siker ezoterikája, a véletlen művészete, a sors legtisztább formájú kihívása, az elkeseredettek és megszállottak kockázata, akik mernek fittyet hányni az életükre, vagy mernek nyelvet ölteni rá.

„Az Isten szerelmére, ne játssz többet. Hogy is játszhatsz a boldogságunkkal? Nem fér a fejembe, ilyen szerencse nekünk nem adatik meg" – írta Dosztojevszkijnek a bátyja, Mihail 1862 júniusában Pétervárról. Ezen az első külföldi útján Dosztojevszkij egy napot töltött játékkal a „wiesbadeni vizek" társalgójában, és két hónappal később, Bécsből visszafelé jövet, egy napra beugrott Hamburgba, és a teljes napot a kaszinóban töltötte. Iszonyatosan vonzódott a játékhoz, és Mihail bátyja szemrehányón jegyezte meg: „A wiesbadeni sorsfordulatod után a leveleid egyfajta hivatalos hangnemet ütöttek meg. Az utazásaidról, az élményeidről egy árva szót se szólsz."

Wiesbadennel vette kezdetét Dosztojevszkij játékos évtizede. A következő évben, Pétervárról Párizsba menet, ahol Szuszlova várta, Dosztojevszkij eltért az útvonalától, és rulettezni indult az előző évben megismert gyógyfürdő társalgójába. Épp azon a napon, augusztus 7-én/19-én, amikor Dosztojevszkij Berlint elhagyva Drezdán és Frankfurton át a kaszinóvárosba érkezett, küldte el neki Apollinarija a szerencsétlen sorokat: „Kissé elkéstél az utazással…"

A szerencsétlensége a Wiesbadenben töltött négy nap alatt szerencsévé változott. „De hát hová gondol? – írta Párizsból a sógornőjének. – Hiszen nyertem, nem pedig vesztettem: bár nem annyit, amennyit szerettem volna, nem százezret, de mégis nyertem egy keveset."

Dosztojevszkijnek egy percig se voltak kételyei azzal kapcsolatban, hogy a játék átkozott örvény. Azt kérte Varvara Dmitrijevnától, hogy semmi esetre se beszéljen a „sikeréről" a mostohafiának: „hisz annyira ostoba még, bizonyára a fejébe venné, hogy karriert lehet csinálni a játékkal, és ebben fog reménykedni… No és persze azt se kell tudnia, hogy a papácskája a rulett-termet látogatja. Ezért kérem, egy szót se." Úgy beszélt a játékkarrier veszélyeiről, mintha ő be lett volna biztosítva ehhez hasonló „ostoba" gondolatok ellen…

De az izgalom és a játékszenvedély erősebb volt a józan megfontolásoknál. „Ez alatt a négy nap alatt, Varvara Dmitrijevna, tanulmányoztam a játékosokat. Ott néhány száz ember tesz tétet, és becsületszavamra, két emberen kívül nem találtam olyat, aki tudott volna játszani. Játszott ott egy francia hölgy és egy angol úr: ez a két ember volt, aki tudott

játszani, és nem veszítettek, ellenkezőleg, majdnem bankot robbantottak. Kérem, ne gondolja, hogy pöffeszkedem örömömben, hogy nem veszítettem, mondván, tudom a titkot, hogy hogyan ne veszítsek, hanem nyerjek. A titkot valóban tudom, ami borzasztóan egyszerű: abból áll, hogy minden pillanatban uralkodni kell magunkon, akármilyen fázisban is van a játék, és nem szabad heveskedni. Ez minden, és akkor egyszerűen lehetetlen veszteni, a nyerés viszont kétségtelen."

És csoda történt. A bank könnyedén „robbant", a rulett aljas módon tizenegyezer frank nyereménnyel ajándékozta meg. Ez négyszer magasabb összeg annál, mint amit a kamattal együtt az Irodalmi Alap kölcsönzött neki. A V. D. Konstanthoz írott levelében Dosztojevszkij nyeréssel kapcsolatos monológja mintha „kétféle hangon" szólalt volna meg. Az első hang higgadt volt és óvatos, tudott a veszélyről, amely a sikert hajhászó embereket fenyegette. „Miután megfejtette a titkot, vajon képes-e, van-e olyan állapotban az ember, hogy alkalmazza? Légy a legbölcsebb ember, a legkeményebb jellem, és mégis itt jajveszékelsz. A filozófus Sztrahov is ott lyukadt ki. Ezért boldogok azok, akik nem játszanak, és undorral tekintenek a rulettre, illetve úgy, mint a legnagyobb ostobaságra." A második hang, a lelkes és izgatott, megpróbálta még a „kis" nehézséget is eltussolni. „Galambom, Varva Dmitrijevna, ötezer frankot nyertem, azaz először nyertem tízezer négyszáz frankot, amit akkor hazavittem, erszénybe zártam, és úgy gondoltam, hogy másnap úgy utazom el Wiesbadenből, hogy a rulett közelébe se megyek; de mégis ott lyukadtam ki, és a fél nyereményemet elherdáltam. Ily módon csak ötezer frankom maradt."

Mégis volt annyi óvatosság benne, hogy a nyeremény egy részét elküldje a bátyjának, hogy őrizze meg, és a sógornőjének, hogy adja át a húgának.

De egy hét múlva, amikor Szuszlovával megérkezett a kíméletlen Baden-Badenbe, négy nap alatt mindent elvesztett. „Itt, Badenben a ruletten mindent elvesztettem, tényleg mindent. Több mint háromezer frankot vesztettem. Most csak kétszázötven frank van a zsebemben" – írta a sógornőjének, vagyis a totális vereség az izgalmat keltő nyereségen keresztül érte utol. „Megérkeztem Badenbe, odamentem az asztalhoz és *negyedóra alatt* nyertem hatszáz frankot. Ez felizgatott. Hirtelen kezdtem veszíteni, nem tudtam uralkodni magamon, és tényleg mindent elvesztettem."

Ekkor F. M. kénytelen megalázkodva arra kérni a rokonait, hogy adják vissza neki annak a pénznek egy részét, amit már korábban elküldött nekik. De még az ilyen suta, szerencsétlen levelek után se tudta visszafogni magát: „fogtam *az utolsó* pénzemet, és indultam játszani: négy napóleonaranyból harmincötöt nyertem fél óra alatt. A nem mindennapi szerencse fellelkesített, kockára tettem mind a harmincötöt, és mind a *harmincötöt* elvesztettem."

Baden-Badenben nem volt miért és nem volt miből tovább tartózkodnia: a maradék pénzből Dosztojevszkij és Szuszlova Torinóba utazott, és várta Pétervárról a pénzátutalást. Szuszlova közömbösen szemlélte a szerencsétlen játékost. „Fjodor Mihajlovics vesztett, és kicsit aggódik, hogy kevés a pénz az utazásunkhoz. Sajnálom őt, és részben azt sajnálom, hogy sehogy se tudom pénzzel kiváltani ezeket az aggályait, de mit tegyek, nem tudom. Vajon ez az én kötelességem lenne – nem, ez ostobaság."

Torino felé megálltak Genovában: Dosztojevszkijnek zálogba kellett tennie az óráját, a barátnője a gyűrűjét adta be, és nem volt rá semmi remény, hogy valamikor ki tudják majd váltani ezeket. („A jólelkű" uzsorás „még kamatot se számolt fel, hogy lekötelezze a külföldit, de jelentéktelen összeget adott"). Az a tíz nap, amit Torinóban töltöttek, rendkívül szomorú és nyomasztó volt: „Minden pillanatban amiatt idegeskedtünk, hogy megkapjuk a hotelszámlát, nálunk pedig egyetlen kopejka sincsen – botrány, rendőrség… gyalázat!"

Az 1863 nyarán megtapasztalt játék után Dosztojevszkij nem érezte, hogy a szakadék szélén állna – ez a kedves szórakozás csak egy könnyed kommentárt érdemelt: „Különféle kalandok vannak itt; ha ezek nem volnának, az élet is unalmas volna." Az 1863-as szezon, bár anyagi veszteséggel zárult, fontos stratégiai vívmányokkal szolgált.

Először is, F. M. arról győzte meg magát, hogy megalkotta a vereségmentes játék szisztémáját, amely minden kiadását fedezni fogja. Mich-Mich finoman utal rá: „Nem értem, hogy vagy képes játszani, amikor azzal a nővel utazol, akit szeretsz." Dosztojevszkij ezt ezzel védte ki: „Ezt írod: hogy lehet játszani, amikor azzal utazol, akit szeretsz. Misa barátom! Wiesbadenben megalkottam a játék szisztémáját, amit most a gyakorlatban alkalmazok, és azonnal nyertem is tízezer frankot. Reggelre változtattam ezen a szisztémán, felhevültem, és azonnal vesztettem. Este ismét ehhez a szisztémához tértem vissza, teljes szigorral, és minden erőfeszítés nélkül gyorsan ismét háromezer frankot nyertem. Mondd meg nekem: ezek után hogy ne lelkesedjek, hogy ne higgyek benne, hogy ha szigorúan ezt a szisztémámat követem, a szerencse a kezemben van."

Másodszor, morális mentséget talált: a rulett nem a tétlen utazó szórakozása, hanem nemes küldetés. „Hiszen amiatt utazom, hogy mindenkit megmentsek és magamat is kihúzzam a bajból. És itt van még, ráadásul, a szisztémámba vetett hitem… Pénzre van szükségem, nekem, neked, a feleségednek és a regény megírásához."

Harmadszor, az új élmények (a gyógyfürdő társalgója Wiesbadenben és a kaszinó Baden-Badenben) mint szüzsék kellettek, és már a munkát hozták működésbe, ha számításba vesszük annak a külföldön tartózkodó orosz emberről szóló elbeszélésnek a tervét, aki harmadik éve játszik a kaszinókban. A rulettjáték nem más, mint anyaggyűjtés egy későbbiekben megírandó műhöz: az író kaszinóba járása a munkája része.

Mind mostanáig az író-játékos kalandjai nem léptek túl az irodalmi kategóriákon (a nős ember utazása a titokzatos barátnővel az európai fürdőhelyeken, kóválygás egyik olcsó szállodából a másikba, vesztés a kaszinóban és pénztelenség). De a szüzsé továbbfejlődött, és a játékosról szóló mű terve autonóm fázisba lépett. Miközben folytatták az olaszországi utazásukat, és egyik városból a másikba költöztek, Dosztojevszkij abban reménykedett, hogy már a következő állomáshelyén fog kapni pénzt, amelyet postán küld neki valaki Oroszországból, hogy folytathassa az útját, vagy hogy hazatérhessen. A szóba jöhető hitelezők listája az út kellős közepén valóban kimerült. Így támadt az az ötlete, hogy kölcsönt vegyen fel egy még meg nem írt műre, a terve ellenében. Nem volt ebben semmi szokatlan: Dosztojevszkij mindig kitartott az előlegre való joga mellett. „Én

egy proletár író vagyok, és ha valakinek szüksége van a munkámra, akkor előbb biztosítsa arra az időre az életemet. Ezt a felállást én magam is átkozom. De így honosodott meg, és, úgy tűnik, sose fog kihalni" – írta Sztrahovnak Rómából.

Tisztességgel beismerte, hogy nincs semmilyen kész műve. Volt viszont egy elképzelése: „Összeállítottam egy elbeszélés eléggé szerencsés (legalábbis én annak ítélem) tervét. A nagy részét már darabokban megírtam. És már el is kezdtem volna írni, csak itt ez lehetetlen… Megérkeztem egy ilyen helyre, mint amilyen Róma, *egy hétre:* hát vajon ezen a héten, *Róma mellett,* lehet írni?"

F. M. úgy fejtegette Sztrahovnak a szüzsét, mint ami még csak egy légből kapott rögtönzés. „Vettem egy közvetlen természettel megáldott embert, aki sokoldalú, mégis minden szempontból kiforratlan, elvesztette a hitét, de *nem mer nem hinni,* lázad a tekintélyek ellen, de fél is tőlük. Amiatt nyugtalankodik, mert *nincs mit csinálnia* Oroszországban, és ezért kíméletlen kritikával illeti azokat az embereket, akiket Oroszországból a mi külföldi oroszainknak neveznek. De az egészet nem fogom elmesélni. Ez egy létező alak (olyan, mintha itt állna előttünk) – el kell olvasnod, amikor megírtam. Az egészben az a legviccesebb, hogy az összes éltető nedvét, erejét, vadságát és bátorságát a *rulettre* fordította. Ő játékos, de nem egyszerűen játékos, ugyanúgy, ahogy Puskin fukar lovagja se egyszerűen egy fukar ember. Ezzel egyáltalán nem hasonlítom magam Puskinhoz. Csak a világosság kedvéért mondom. Ő a maga nemében költő, de arról van szó, hogy szégyelli ezt a poézist, hiszen mélyen átérzi az aljasságát, noha a *kockáztatás* szükséglete a szemében ezt megnemesíti. Az egész elbeszélés arról szól, hogy hogyan játszik harmadik éve a kaszinóvárosokban, a ruletten."

Dosztojevszkij azt kéri Sztrahovtól, hogy szerezzen neki előleget a Bibliotyeka Dlja Cstenyijától, Boborkintól, aki, miután a Vremját betiltották, Sztrahovot munkatársául hívta. Legkésőbb 1863. november 10-éig, azaz másfél hónap múlva – tesz rá ígéretet Dosztojevszkij – a játékosról szóló elbeszélést másfél nyomtatott ív terjedelemben (százötven-kétszáz rubel ívenkénti fizetés mellett) át fogja adni a Bibliotyeka Dlja Cstenyijának.

Miközben a kiadót a pontos terve illúziójával csalja tőrbe, az író azt ígéri, hogy a „rulettjáték szemléletes és minél részletesebb ábrázolását fogja nyújtani." Miközben azt gondolja, hogy az alkotást határidőre feltétlenül megírja, a meggondolatlanul adott becsületszavát kockáztatja. „Biztos vagyok benne, hogy a becsületszavamban még senkinek sem volt oka kételkedni."

Hogy tovább fokozza az ajánlat hatását, a reklámozása érdekében az élénk színektől sem riad vissza. „A mű lehet, hogy nagyon jó lesz. Hisz a *Holtak háza* is érdekes volt. De ez egy sajátos pokol, egy sajátos katorgai »gőzfürdő« ábrázolása. Akarok és igyekszem képet adni róla." Sztrahovnak két-három napot ad, és arra kéri, hogy abban az esetben, ha Boborkin visszautasítaná, ne késlekedjen, hanem menjen más folyóiratokhoz. „Végem van, szó szerint végem van, hogyha nem kerítek Torinóban pénzt." Boborkin, akit Sztrahor agitált, igen hálás Dosztojevszkijnek a beígért elbeszélésért, szoros együttműködést ajánl a szerzőnek, és késedelem nélkül elküldi neki azt a háromszáz rubel előleget, amelyet Dosztojevszkij Torinóban fog megkapni, ahová egyedül utazik, miután Szuszlovával Livornóban szét-

váltak az útjaik. Azonban Dosztojevszkij ahelyett, hogy gyorsan visszatérne Pétervárra, és leülne dolgozni, Hamburgba utazik, ahol – ahogy azt minden ruletthez értő ember tudja – a legigazibb játék folyik.

Hamburg, a végzetes Roulettenburg… Dosztojevszkij itt egy hetet játszik, min-

Elment, digitális fotó, 2014

dent elveszít, és ez ekkor már nem az a könnyed kaland, ami nélkül az orosz utazó elunná az életét. A hitel kimerült, és Szuszlován kívül, aki akkor már vagy öt napja Párizsban tartózkodik, nincs kihez fordulnia. Abból a háromszázötven frankból, amit Apollinarija küldött, viszont csak Drezdáig lehetett eljutni, és Drezdában Dosztojevszkij újra és újra kölcsönkér (A. K. Tolsztoj gróf és a barátai húzták ki a bajból).

Így *A játékos* megalkotásának történetébe a pénz misztikája is bekapcsolódott: az előleget, amelyet a játékosról szóló műve tervéért kapott, a szerző az első osztályú létesítmények játékasztalainál fogja elszórni, és „az egészet" elveszíti.

De a munkájához így nem is fog hozzá. Az a háromezer ezüstrubel, amely Kumanyin nagybácsi végrendelete alapján neki jár, lehetővé teszi számára, hogy kifizesse a hitelezőit, és hogy megszabaduljon az előleg sürgős ledolgozásának szükségességétől. Háromszáz rubelt visszaadott Boborkinnak, mert a játékosról szóló tervét félretette, de az a narkotikus meggyőződése, hogy a Wiesbadenben kikalkulált szisztémája biztosan nyerő, megmaradt. Ez vált Dosztojevszkij további játékos magatartásának Achillessarkává.

Eközben Mich-Mich nem hiába jósolta meg: „Így, öcsém (ahogy te játszol), örökké veszíteni fogsz: kell egy bizonyos szisztéma a játékban. Nyertél tíz tallért egy bizonyos idő alatt. Ebből hét tallért a következő napon el kell küldj nekem, hogy tegyem azt be a nevedre a bankba, de a maradékkal folytasd csak a játékot, és elhiheted: ezzel jóval könnyebben fogsz játszani, mint amikor a zsebedben tíz tallér lapult. Hogyha már lehetetlen veled megértetni, hogy ne játssz, akkor legalább játssz ilyen számítások szerint. Úgy, mintha még hasznát vehetnéd ennek a hét tallérnak."

De még ha abban a számításban, amit a bátyja ajánlott, volt is egy nyilvánvaló hiba – hisz Mihail a hatalmas nyeremények, és nem a hatalmas veszteségek lehetőségéből indult ki – egyvalamiben Mich-Michnek igaza volt: a játék semmilyen szisztémájáról se lehet beszélni, hisz a rulettben ilyen elvileg nem létezik. Olyan stratégiát keresni, ami a győzelmet célozza meg, értelmetlen. Egy hidegvéren alapuló számítást, amely a veszteségtől visszatart, ki lehetne ugyan dolgozni, hogyha a krupiék nem segítenének a „saját" játékosaiknak, akikkel később meg kell osztani zsákmányt. De a profi krupiék tudják úgy gurítani a golyót, hogy a kincstár érdekeit védik, és nem hiába vannak róla meggyőződve, hogy a játékteremben lehetetlen nyerni.

És lám, itt van *A játékos* című regény előtörténetének központi epizódja. 1865 júliusában, miután Wiesbadenben vesztett, Dosztojevszkij Turgenyevhez fordult, és kért tőle száz tallért. „Aztán várok még Oroszországból, az egyik folyóirattól (a Bibliotyeka Dlja Cstyenyijától), egy kevéske pénzt – ahonnan az elutazásom előtt az az ígéret érkezett, hogy küldik –, és még egy úrtól is, akinek kötelessége segíteni rajtam. Magamtól lehet, hogy *három hétnél* hamarabb nem tudom megadni Önnek. Egyébként az is lehet, hogy hamarabb megadom." F. M. tökéletesen tisztában volt vele, hogy a külföldi utazásához szüksége van egy bizonyos összegre, háromszor akkorára, mint amennyivel útnak indult. Így most a kaszinóba már nem a nyereményét, hanem a honoráriumát hordta – és ettől kezdve fog a kaszinóra úgy tekinteni, mint az egyetlen bevételi forrására.

Dosztojevszkijnek *A játékos* megírása előtt keletkező veszteségeivel kapcsolatos végzetes függőségére lehet úgy tekinteni, hogy az abból a pénzből eredt, amellyel játszott. Hogyha 1863-ban Hamburgban elvesztette azt az *előleget,* amelyet egy elbeszéléséért kapott (amelyet nem is írt meg), akkor 1865-ben Wiesbadenben, a rulettezése néhány napja alatt a Sztyellovszkijtól származó *honoráriuma maradékát* áldozta fel, amelybe beletartozott a még meg nem írt regényért járó *teljes fizetése* is.

Ez a veszteség bizony nem marad következmények nélkül, és számos kellemetlenséget fog okozni. A legfájdalmasabb az volt, hogy F. M. egyszerűen elfeledkezett a Turgenyevtől kért kölcsönről, Turgenyev pedig egyszerűen azt felejtette el, hogy mindössze ötven tallért adott Dosztojevszkijnek, nem pedig százat, amennyit az kért tőle. („Hálás vagyok Önnek, drága jó Ivan Szergejevics – írta a hitelezőjének Dosztojevszkij öt nappal azután, hogy megkapta a pénzt – az ötven talléros küldeményéért. Ez ugyan radikális segítséget nem jelent, de mégis nagyon sokat segít. Remélem, hogy hamarosan vissza tudom adni Önnek.") Dosztojevszkij feledékenysége, amely egy teljes évtizedig tartott, (Turgenyevnek csak 1876-ban adta vissza a tartozását), a hitelezőjének – a parodisztikus Karmazinovval kapcsolatban – erőteljes szemrehányásokra ad alkalmat. „Mindez nagyszerű – mondja Turgenyev az *Ördögök* szerzőjének címezve – de nekem úgy tűnik, hogy előbb meg kellett volna adnia azt a pénzt, amit kölcsönkért tőlem, és csak aztán, hogy megszabadult a kötelezettsége terhétől, engem ostorozni. De láthatóan ez a teher nem volt nehéz neki."

A Turegenyevtől érkezett ötven tallér csak részben segített, és Dosztojevszkij néhány napos különbséggel Herzennek Genovába, Szuszlovának Párizsba, Milkujkovnak Pétervárra és Vrangelnek Koppenhágába is írt a szerencsétlen helyzetéről. Herzen egyhetes késéssel közölte, hogy amennyiben F. M. nem kér többet tőle négyszáz Lajos-aranynál, akkor feltétlenül segít. „Nem küldte el a pénzt – panaszkodott Dosztojevszkij Szuszlovának azt követően, hogy egy kis időre Wiesbadenben találkozott vele, ahová Szuszlova Dosztojevszkij hívására érkezett. „Épp csak elutaztál, már másnap, korán reggel, a hotelben közölték velem, hogy nem kötelesek nekem sem ebédet, sem teát, sem pedig kávét adni. Magyarázkodni kezdtem, mire a kövér német tulajdonos közölte, hogy nem »érdemlem meg« az ebédet, és hogy csak teát fog küldeni. Így a tegnapi naptól fogva nem ebédelek, és csak teával táplálkozom. De a teát is annyira rondán szolgálják fel… a ruhámat és a csizmámat nem tisztítják, ha hívom őket, nem jönnek, és minden szolga a németekre jellemző hihetetlen megvetéssel viszonyul hozzám. A németek szemében nincs nagyobb bűn annál, mint ha nincs pénzed, és nem fizetsz határidőre."

„Németként" viselkedett Herzen is: Dosztojevszkij, aki már „a szerencsétlenség és aljasság másik korszakát" várta, agyonhajszoltan ezt írta Szuszlovának: „Furcsa, de mégis, vajon miért nem küldte el végül a százötven guldent, ha ő maga mondta, hogy tud küldeni. Küldte volna el azt a százötvenet, és mondta volna azt, hogy többet nem tud küldeni. Hát így állunk. De az egyértelmű, hogy vagy nagyon szűkölködik, azaz vagy nincs,

vagy borzasztó kevés pénze van. Holott abban nem kételkedhet, hogy nem adom meg neki: a levelem nála van. Nincs nálam elveszettebb ember."

Szuszlova Dosztojevszkij panaszára („Továbbra sem ebédelek, hanem a reggeli és esti teán élek… Sanyargatnak és időnként még az esti gyertyát is visszautasítják, olyankor, ha tegnapról akár csak egy apró gyertyacsonk is megmaradt… Minden nap háromkor távozom a hotelből, és hatkor érkezem, hogy ne tűnjön fel, hogy egyáltalán nem ebédelek") semmit se válaszolt; a naplójában a Dosztojevszkijjel történt wiesbadeni találkozásukról egy szót sem ejtett, pedig F. M. levele egyenesen ezt kiabálta: „Polja, drágám, segíts ki engem, ments meg! Keríts valahonnan százötven Lajos-aranyat, mindössze ennyire volna szükségem." Miljukov – akit Dosztojevszkij arra kért, hogy „adja el előre a kisregényt bárhová, de csak a megállapodással együtt küldjön sürgősen háromszáz rubelt" – három szerkesztőségben is járt (a Szovremennyikben, az Otyecsesztvennije Zapiszkiban és a Bibliotyeka Dlja Cstenyijában), de ezekben végleg elutasították. Vrangel, aki Dosztojevszkij két levele közül az elsőt késve kapta meg, a megismételt kérésre („Itt már a rendőrséggel fenyegetőznek") ezzel a jellemző kommentárral küldött pénzt: „A szerencsétlenség, amely Önt utolérte, nem ritka Wiesbadenben, én is, amikor egy évig ott éltem, annyira megrettentem az ilyen példák láttán, hogy azóta is úgy menekülök a rulettől, mint ördög a tömjénfüsttől."

A Vrangelhez írott második levele és Vrangel válasza között – amely válaszban akkor már nem is reménykedett –, F. M., Katkov rokonának, Ny. P. Salikovának a tanácsára (a hercegnővel a wiesbadeni orosz templom papjának, I. L. Janisevnek a házában ismerkedett össze), elhatározta, hogy a Russzkij Vesztnyikhez fordul. Egy héttel később, amikor Vrangeltől mégiscsak jött pénz, Dosztojevszkij közölte a barátjával a Russzkij Vesztnyikkel való manőverre vonatkozó aggályait. „Hat évvel ezelőtt (mielőtt Szibériát elhagytam volna) Katkov küldött nekem Szibériába ötszáz rubelt előre, azért a kisregényért, amit azóta se küldtem el neki… Azután rögtön írásban összekaptunk a feltételeken, és elváltak útjaink. A pénzt visszaküldtem Katkovnak, de azt a kisregényt, amit eközben sikerült elküldenem neki, visszavonta. Addig, amíg tartott a Vremja kiadása, a folyóirataink között civakodás folyt. De Katkov van annyira önérzetes, hiú és bosszúvágyó ember, hogy most tartok tőle, hogy amennyiben emlékszik a múltra, nem fogja-e gőgösen visszautasítani az általam ajánlott kisregényt, és nem fog-e faképnél hagyni. Annál is inkább, mert amikor ajánlom neki ezt a kisregényt, ezt az ajánlatomat nem tudom másképp, csak magabiztos hangnemben és mindenféle megalázkodás nélkül megtenni."

A Katkovhoz írott levél valóban egyenesen az ajánlattal kezdődött: arról a kisregényről volt szó, amelyet a szerző állítólag már befejezett, és azt ígérte, hogy egy hónap múlva beviszi a szerkesztőségbe. A szerkesztő akármit is gondolt ezzel kapcsolatban, a szerzőnek világosan kifejtett elképzelése („egy bűn pszichológiai okfejtése"), illetve szüzséje volt, amelyet itt szintén részletesen ismertetett. Az egyetemről elbocsátott és borzasztó szegénységben élő fiatalemberről szóló történet, aki elhatározta, hogy megöli azt az öregasz-

szonyt, aki kamatra pénzt adott neki, de aztán a lelki gyötrelmei miatt kénytelen magát feladni,[3] semmiképp sem mondhatott ellent a folyóirat irányvonalának. Mert bár a hősnek „teljesen véletlenül", „gyorsan és sikeresen" sikerült elkövetnie a bűnt, egyáltalán nem örült ennek a sikerének – és a szerző a gyilkos elkerülhetetlen bűnbánatának szellemében fejlesztette tovább a szüzsét. „Majdnem egy hónap telik el a végzetes katasztrófa óta. Nem merült fel vele kapcsolatban semmilyen gyanú, és nem is merülhetett fel. Épp ekkor bontakozik ki a bűn egész pszichológiai folyamata. Megoldhatatlan problémák fognak tornyosulni a gyilkos előtt, előre nem sejtett és nem várt érzések mardossák a lelkét. Az isteni igazság, a földi törvény a hatalmába keríti, ő pedig úgy végzi, hogy *kénytelen* magát feladni. Kénytelen, mert bár a katorgán fog senyvedni, de itt ismét érintkezésbe lép az emberekkel: az emberektől való elszigeteltségnek, a közülük való kirekesztődésnek az érzése, amelyet épp a gyilkosság elkövetésének pillanatában érzett, gyötrelmet okozott neki. Az igazság és az emberi természet törvénye követelte a magáét… A bűnös maga dönt amellett, hogy vállalja a szenvedéseket, hogy ezzel tegye jóvá a tettét."

A szerző alázatosan kérte a szerkesztőt, hogy ne hozza fel a múlt ostobaságait, magát vádolta a szeszélyeiért és a pökhendiségéért, a munkabére egy részét teljes egészében a szerkesztőség megítélésre bízta, és csak azt a reményét fejezte ki, hogy „nem kap kevesebbet annál a minimális fizetésnél", mint amit eddig ajánlottak neki, azaz az ívenkénti százhuszonöt rubelnél. Szorult helyzete kellemetlen témáját csak felületesen érintette, és hangsúlyozta, hogy a háromszáz rubeles előlegre vonatkozó kérése csak akkor érvényes, ha a Russzkij Vesztnyik elfogadja a munkáját. F. M. természetesen nem írt a rulettről, az utálatos veszteségről, és arról, hogy ebéd és esti gyertya nélkül él. Valószínűleg ez jelentette a „magabiztos hangnemben és mindenféle megalázkodás nélküli ajánlattételt".

A Russzkij Vesztnyik az ötödik kiadó volt a sorban, amelyiknek Dosztojevszkij 1865 nyarán közlésre ajánlotta a művét. Katkov pedig a tizedik olyan irodalmár, akihez Dosztojevszkij személyesen fordult. A pénz Moszkvából két héttel később megérkezett Wiesbadenbe, de ekkor Dosztojevszkijt már nem találta a helyén

[3] A levélben a szüzsé részletesen ki volt fejtve: „A cselekmény mai, ebben az évben játszódik. Egy fiatalember, akit kicsaptak az egyetemről, kispolgári származású, és borzasztó szegény körülmények között él, könnyelműen, a fogalmak között ingadozva aláveti magát egy bizonyos furcsa, »be nem fejezett« eszmének, amely akkoriban benne van a levegőben, és elhatározza, hogy egy csapásra kitör undorító helyzetéből. Elhatározza, hogy megöl egy öregasszonyt, egy címzetes tanácsosnét, aki kamatra ad kölcsönt. Az öregasszony ostoba, süket, beteg, mohó, zsidó kamatokkal dolgozik, gonosz és más életét rágja, gyötri a nála dolgozó húgát. »Semmirevaló«, »minek él az ilyen ember?«, »Hasznos-e bárki számára is?« stb. Ezek a kérdések járnak a fiatalember fejében. Eldönti, hogy megöli, kirabolja, azért, hogy valami örömet szerezzen az anyjának, aki egy kisvárosban él, azért, hogy megmentse a társalkodónőként egy földesúri családnál lakó húgát a családfő vele szemben tanúsított kéjsóvár igényeitől – az igényektől, amelyek pusztulással fenyegetik, hogy befejezze a tanulmányait, hogy külföldre utazzon, és egész életében becsületes, szilárd és hajlíthatatlan legyen »az emberiségért folytatott humánus tevékenysége« végzése közben, és így már természetes, hogy »gondolkodik a bűntényen« – ha egyáltalán bűnnek lehet nevezni a süket, ostoba, gonosz és beteg öregasszony elleni tettet, aki maga se tudja, minek is él a világon…"

(bár Katkov három napnál többet nem gondolkodott): a gőgös visszautasítástól tartva, F. M. még csak nem is feltételezte, hogy a Russzkij Vesztnyik szerkesztője válik számára hosszú időre az egyetlen anyagi támasszá, és hogy „hitelre" négy nagyregényét is ki fogja adni. De azt se feltételezte, hogy kiadója jellemének veszélyes vonásai, amelyek egyáltalán nem fenyegették az előleg rendszeres fizetését, más formában adnak hírt magukról: az „önérzetes, hiú és bosszúvágyó" Katkov, amint az később világossá válik, emlékezni fog arra a múltra, amelyről a Vrangelhez írt levelében Dosztojevszkij érintőlegesen úgy beszélt, mint „folyóiratok közötti civakodásról."

Miután Vrangelnek és Janisevnek köszönhetően kiszabadult innen (a wiesbadeni főtisztelendő volt olyan kedves, és kezességet vállalt az adósért a szállodában), Dosztojevszkij egy régi barátja meghívására Koppenhágába utazott. „Október 1-jén érkezett meg hozzám, egy hetet töltött nálam, elnyerte a feleségem tetszését, és sokat hancúrozott a két gyerekemmel. Soványnak találtam, megöregedettnek. Nagyon örült a találkozásunknak: természetesen feljöttek a Szibériáról, a »Kazak kertről« és a szerelmi vonzalmainkról szóló emlékeink… Sokat beszélgettünk az elhunyt Marja Dmitrijevnáról… Az őszinte baráti beszélgetésben óhatatlanul Dosztojevszkij családi élete is szóba került, valamint a házaspár furcsa, számomra mind a mai napig érthetetlen egymáshoz fűződő kölcsönös viszonya." Vrangel nem pontosította ennek a furcsaságnak a természetét, csak arra utalt, hogy már az elejétől fogva látni lehetett, hogy nem lesz boldog ez a házasság, és hogy ő minden erejével igyekezett F. M-et, aki Marja Dmitrijevnát csak „valamiféle ragyogó fénykoszorúban" volt képes látni, kijózanítani ebből a „szerelmi pszichózisból".

Dosztojevszkij egykori szerelmére vonatkozó nézőpontja Vrangel számára váratlanul most máshogy alakult: „Legyünk mindig nagyon hálásak a boldogság és gyöngédség azon napjaiért és óráiért, amelyeket az olyannyira szeretett hölgy adott nekünk. Nem követelhetjük tőle azt, hogy örökké éljen és hogy csak ránk gondoljon, ez méltatlan egoizmus, amelyet le kell tudni győzni." Ráadásul Dosztojevszkijt ebben az időben (1865 őszén) egyáltalán nem az egoizmus fűtötte, hanem a megfázásos hideglelés és a láz, és erős epilepsziás rohamok kínozták (Pétervárra érkezte után azonnal, másfél hónap alatt négy). A bátyja családja „teljes zűrzavarban" volt, és a szerző minden egyes lépését – a váltókkal kapcsolatos követeléseikkel – uzsorások lesték. „Ahogy kívánja – írta 1865 novemberében az egyikük –, hogyha nem óhajt legalább valamennyit fizetni… ezzel arra kényszerít engem, hogy akaratom ellenére azt tegyem, amire a törvények feljogosítanak…"

Ezekben a novemberi napokban F. M. gyakran megfordult Apollinarijánál. A nő kénytelen volt otthagyni Európát (legutoljára Montpellier-ben és Zürichben élt). Az apja kegyvesztetté vált, elbocsátották a munkájából, és szinte teljesen tönkrement. Apollinarijának Oroszországban kellett állást vállalnia, mint vidéki tanítónő. Dosztojevszkij, aki „régen" „Szuszlihát" feleségül kérte, most csak „bosszantotta", amiről a nő ingerülten írt a naplójában.

Dosztojevszkij ebben a bódulatban is dolgozott – „lankadatlanul". Beköszöntött a *Bűn és bűnhődés* ideje.

Gyürky Katalin fordítása

Grendel Lajos

Néhány gondolat…

Tormay Cécile *Emberek a kövek között* és Wass Albert *A funtineli boszorkány* című regényéről

I.

Kosztolányival kell kezdenem. Persze nem azért, mert most újra divatos szerző, hanem mert e nélkül az önvallomásszerű nyilatkozata nélkül egyszerűen lehetetlen Tormay Cécile-t megközelítenem. „Az elefántcsonttorony még mindig emberibb és tisztább hely, mint egy pártiroda" – mondja Kosztolányi a XX. század első felében. Nem sokat változott a helyzet mostanság sem, Kosztolányi szavai éppúgy érvényesek, mint nyolcvan évvel ezelőtt. Magyarán: egy kicsit sznob az irodalmi élet, és az is fog maradni. Vajon Tormay Cécile esetében többről van szó, mint sznobizmusról? A pesszimista változat ez: most is minden a pártirodák szempontjaihoz igazodik, s ha Tormay Cécile-ről nem veszünk tudomást az egyik oldalon, vagy tudomást veszünk róla, de ledorongoljuk, akkor a túloldalon Tormay Cécile-t a legnagyobb magyar írónak tartjuk. Tényleg legjobb lenne elefántcsonttoronyban élni, és nem törődni az irodalmi közvéleménnyel. Még mindig jobb, mint lármázni a jobb- és baloldalon.

Holott Tormay Cécile – legalábbis az első két műve után – a XX. századi magyar irodalom tehetséges írója, tudomást sem venni róla annyit jelent, hogy még mindig a marxista dogmatizmust részesítjük előnyben. Az *Emberek a kövek között* semmivel sem rosszabb a *Színek és évek*nél vagy az *Isten háta mögött*nél, hogy csak a legjelesebb korabeli műveket említsem. Naturalizmus, impresszionizmus, szecesszió – a XX. század első két évtizedének legmodernebb irányzatai a magyar irodalomban. Egy századdal később már mosolyogtatóak, annyira elszállt felettük az idő. Még a korabeli Krúdy felett is: *A vörös postakocsi* jóval alatta marad az *Asszonyságok dijá*nak, a *Hét bagoly*nak vagy a *Boldogult úrfikorom*nak. De ezek már nem annyira szecessziós művek. Az *Isten háta mögött* vagy a *Színek és évek* éppen szakítás a naturalizmussal és többékevésbé – a *Színek és évek*re hivatkozom – az impresszionizmussal is.

Nos, Tormay Cécile regénye, az *Emberek a kövek között*, dacára annak, hogy a szerző első regénye, ugyancsak szakítás a korszak legdivatosabb irányzataival. De nem valamiféle konzervatív fordulatot jelez, hanem éppen ellenkezőleg: a modernitás újabb, még ismeretlen irányába törekszik. Nem mesélős próza ez, az anekdotikus hagyománnyal is szakít, igaz, a balladisztikus történethez nem is illik a humor. Főhősei szerencsétlen emberek, a dalmát tengerparton szolgáló magyar vasutas, aki messzire került a szülőföldjétől, és Jella, a kitagadott horvát lány, aki szerelmes lesz a magyar fi-

úba. Vajon a horvát lány és a magyar fiú szerelme tartós marad? Az írónő szerint csak illúzió és káprázat ez a szerelem – legalábbis a szerelem látszata, de az ügy végső soron nem komoly. De nem a horvát–magyar feszültség miatt (erről a feszültségről szó sincs a regényben, sőt, alkalmas pillanatokban András és Jella nagyon is jól megértik egymást), hanem, mert kiközösítve érzik magukat, elveszettnek az idegenségben. Egyedül vannak. A fiú is egyedül, a lány is egyedül. Ez a motívum hozza össze őket, és végső soron ez a motívum választja el őket egymástól, amikor a fiú közelebb kerül a szülőföldjéhez. A lány szerelme kitartónak bizonyul, a fiú szerelme viszont csupán az önbecsapásnak egy módja. A hihetetlent hihetővé teszi egy pillanatra, de ez a pillanat elmúlik, mihelyt a fiú elhagyja Dalmáciát. Jella viszont nem felejtette el, számára az egyetlen szerelme volt. Hosszabb idő után a fiú a magyar feleségével újra Dalmáciába utazik, de Jellával mégsem találkoznak, a lány ugyanis a viszonzatlan szerelem miatt éppen abban a pillanatban lesz öngyilkos, amikor újra találkozhatnának.

Ezt a történetet sokféleképpen meg lehetett írni, a melodramatikus, szívfacsaró álromantikától a nyegle, a „mindenkivel megtörtént, megtörténhet veled is" álobjektív és egy kissé cinikus szenvtelenségig. Az írónő valóban csak a cselekményt mozgatja, a lélektani magyarázatot rábízza az olvasóra. De téved az, aki lélektanilag semlegesnek nevezi e művet. Inkább, hogy úgy mondjam, lélektani hálót épít az író, vagyis úgy pszichologizál, hogy a pszichológiai mondanivalót elrejti a helyzetekben, tehát nem mondja ki, csupán sejteti. Talán Freud előtt? Vagy Freud után? Lehetséges, hogy egyáltalán nincs köze Freudhoz, de részben mégis a freudi minta szerint íródott az *Emberek a kövek között*? A lélektani háló afféle pókháló, a figyelmetlen ember lehet, hogy észre sem veszi, csak a mű elolvasása után tapasztalja, hogy Jella ürügyén kitűnő lélekrajzot adott az író – szinte észrevétlenül. Mert a ballada is lélektanilag erős, mondhatni, a versben lélektani többlet van, ami a lírában egyedülálló, de a prózai változatban is, hogyan is mondjam – ütős. Az elhallgatások, a kihagyások, a sejtetések mindmind a balladához hasonló alaprétegét adják történetnek. Ez a balladisztikus hang egyedülálló a modern magyar prózában, talán csak Petelei István a kivétel a XIX. század legvégén.

A horvát lány és a magyar fiú szerelmében alig-alig esik szó a hősök nemzeti hovatartozásáról, inkább az idegenség az, ami bántja őket, bár megfogalmazni nem tudják. De ez az idegenség is csupa áttétel, s úgy folyik keresztül a kisregényen, mint a búvópatak. Másfelől éppen Tormay Cécile „ridegsége" az, ami kiemeli a prózáját a középszerből, Kosáryné Réz Lola, Erdős Renée és a náluk is gyöngébb, de a korukban feltétlenül divatosabb írók és írónők garmadájából. Divatos, szecesszsiós vagy éppen naturalista prózájukon elég hamar megjelentek a rozsdafoltok. Tormay éppen az ellenkezőjét műveli. Kopogós és rideg a stílusa, de rögtön az elején megüti azt a hangot, amely pontos és ugyanakkor sejtelmes is. Íme az első mondatok: „Megindult a lába alatt egy kő. Eleinte lassan gördült, aztán egyre sebesebben nyargalt le a láthatatlanba. Jella belekapaszkodott egy gallyba, és lihegve hajolt a mélység fölé. Mosolygott. Szerette a fékevesztetten rohanó követ. Szerette eliramló dörejét."

A kommunista diktatúra irracionális voltára a szerző *A régi ház* című nagyre-

génye hívja fel a figyelmet. Egyszerűen hihetetlen, hogy a politikailag ártalmatlan, de annál jóval inkább figyelemre méltó mű cenzúra alatt volt 1990-ig. Én is csak Rákos Péter 1968-as, a könyvet dicsérő megjegyzéséből vettem tudomást arról, hogy létezik egy Tormay Cécile nevű írónő, aki *A régi ház* című családregényével osztatlan sikert aratott. Pedig akkor már jól ismertem a XX. századi magyar irodalmat. Leleplező erejű, hogy ez csak a kommunista diktatúra idején történhetett meg, egy kegyelmi pillanatban, 1968-ban.

Mi hát a helyzet most Tormay Cécile körül? Az antikommunizmusa, az antiszemitizmusa vagy a Mussolini-imádata olyan erős, hogy hetedíziglen is ezt dörgölik az orra alá? Vagy egyszerűen szembement a magyar irodalom fő áramával, a Nyugattal? Jó, szembement, és a Nyugathoz képest jóval konzervatívabb volt a Napkelet. De hát mégis! Schöpflin Aladár és Szerb Antal is nagyra becsülték, pedig nyugatosok voltak. Persze számos nem szimpatikus vonása volt. Például a *Bujdosó könyv*ben olyan leírást kapunk Károlyi Mihályról, mintha az ellensége lett volna mindennek, ami magyar, sőt, mintha a Sátán kisöccse lett volna, mondjuk egy kicsi Belzebub, ami nem igaz, sőt tragikus. A *Bujdosó könyv*ben olyan szarkasztikus állítások vannak Károlyi Mihályról, amelyek szembemennek nemcsak a tényekkel, hanem a józan ésszel is. Trianon volt az oka? Vagy a Tanácsköztársaság? Vagy mind a kettő? Tormay Cécile romantikus indulattal utasítja el mindkettőt, fehéren-feketén lát, az igaz és igaztalan ítéletek átfedik egymást, sőt olyan groteszk jelenetnek is a tanúi vagyunk, amikor az őt halálra kereső vörösök elől menekülve kínjában a csehszlovák hadseregben bízik, tehát épp a megszállókban, holott, szíve szerint, a pokolba kívánná őket. Az efféle skizofrén helyzetekből akad néhány, mert maga a történelem is skizofrén volt (sőt az is maradt, sajnos, de ez már mai történet). A vörösöket Tormay Cécile is a pokolba kívánta.

1918 után, mint annyi magyar író, Tormay Cécile is megváltozik, mégpedig radikálisabban, mint bármelyik jelentős író. Igaz, nem tartozott a Nyugat köréhez, és a legközelebbi barátai arisztokraták voltak. Mint nyugatos műveltséggel megáldott modern és konzervatív író, meglehetősen egyedülálló a magyar irodalomban, hiszen az arisztokrata írók zöme (most itt nem Bánffy Miklósra gondolok) írástudó volt, de általában dilettáns, s nem irodalmár. Ugyanakkor természetesen nem vetekedhet sem Krúdyval, sem Füst Milánnal, sem Móriczcal, sem Kosztolányival, sem Tersánszkyval. A jobboldal erős túlzása a legnagyobb magyar írónak nevezni. (Mégis, kicsoda a legnagyobb író? Nincs egy kicsit bulvárszaga ennek?) Viszont a baloldal is képtelen az önkritikára, foggal-körömmel húzza a régi nótát, és legszívesebben elfeledkezne Tormay Cécile-ről. Pedig az első két regénye semmivel sem alábbvaló egy Kaffka Margitnál, Török Gyulánál, Szomory Dezsőnél vagy éppen a prózaíró Babits Mihálynál. Márpedig ők, legjobb műveikben, kiváló írók. És itt visszatérnék Kosztolányihoz. A pártirodák továbbra is diktálják a ritmust, és a baloldalnál nincs helye Tormay Cécilenek. Már évek óta dúl a harc jobboldal és baloldal között, és az irodalomtól egyet várnak a „harcosok": fölsorakozni a jobb- vagy a baloldal mögé. Aki ezt elmulasztja, azt reszkírozza, hogy kihullik az irodalomból. Kosztolányinak igaza van. És az is igaz, hogy megírni egy

(viszonylag) előítélet-mentes irodalomtörténetet meglehetősen nehéz, de nem lehetetlen feladat. Tormay Cécile munkássága elengedhetetlen része a magyar modernizmusnak.

II.

Wass Albert jó példája annak, hogy az ideológiai alapú kritika torz irodalomfelfogást szül, jobban mondva, az ideológiai alapú kritikáknak csupán a „szolgálója" az irodalmi mű – afféle görbe tükör. Az egészséges ember arcára mosolyt csal, semmi többet. Szándékosan hamisan játszani Beethovent? Hát úgy is lehet, de végső soron minek? A szerző Wass Albertnek a wassalbertizmust kicsúfoló kritikákhoz semmi köze – legföljebb a kritikus járatja le magát. A magyar irodalomban persze ma már minden megtörténhet, ergo: úgy szidalmazzák Wass Albertet, hogy nem is olvastak tőle egyetlen sort sem. Jó. Megengedem. Gyöngébb műveket olvasott, de a fő művének tartott *A funtineli boszorkány*t nem olvasta. Ha mégis olvasta, és elutasítót mond róla, akkor nem irodalomkritikus, csak ideológus.

Ideológusokkal viszont Dunát lehet rekeszteni. Hol van Schöpflin Aladár, hol van Béládi Miklós, hol van Lengyel Balázs? Irodalomtörténészekből van néhány igazi, irodalomkritikusokból viszont egy sincs. Az irodalomkritikát szőröstül-bőröstül felfalta az ideológia, mint egy cápa a kis halat. Tegyünk ezért különbséget az író politikai és művészi szabadsága között. Céline és Pound lehet, hogy politikailag a szélsőjobbhoz tartoztak, művészi hitelességük azonban felülírja szélsőséges politikai álláspontjukat. Villon gyilkos volt, megérdemelte az akasztófát. Ugyanakkor maradandó verseket is írt. Az ideológia csak fekete-fehérben gondolkozik, a művészet viszont teli van paradoxonokkal. Ha a művészetek paradoxonát nem érti meg a kritikus, akkor menjen asztalosnak vagy szerszámgép-lakatosnak. Lehet, hogy több sikerrel jár.

Wass Albert regénye több izgalmas kérdést is fölvet. Vajon az 1959-ben megjelent regény mesebeli és romantikus túlzásaival nem avult el már megjelenése pillanatában? Tényleg el kell olvasni a regényt, hogy meggyőződjünk róla: nem. Hogy a mesebeliség és romantikusság tulajdonképpen csak máz az edényen. Sokkal jelentősebb a nem-romantikus szál. Az életben maradásé, amely legalább olyan nehéz, mint az alföldön szegény embernek lenni, sőt, talán kicsit nehezebb, mert itt a természet is nagyobb kihívásokkal áll elő. Az író nem hiába hangsúlyozza, hogy ember és természet itt különválaszthatatlanul egymásba folyik – az ember még nem teljesen ura a természetnek. Nem szembenállás ez ember és természet között, mint a modern világban, hanem sokkal ősibb: a természet ad, de ugyanakkor el is vesz. Ősibb, mert az ember és a természet *A funtineli boszorkány*ban még egyenrangú.

Jókai-hatás? Meglehet, de Jókai olyan hatása, amely továbbvisz, és egy eredendően új regényt eredményez *A funtineli boszorkány*ban. Minden egyéb romantikus gőztől mentesít az író, hiszen nemcsak XIX. századi, hanem modern regényt is ír. Nem Krúdy, még ha Jókaiból indult ki Krúdy is. Wass regényében a cselekménynek jóval nagyobb szerepe van. Mondhatni márquezi szerepe, ha több lenne benne a fantasztikum, a groteszk és az önfeledt humor. Úgyhogy Márquezt sem emlegethetjük, legföljebb nagyon távoli rokonként. Szó sincs róla, hogy afféle meseregényként aposztro-

fáljuk *A funtineli boszorkány*t, ahhoz túlságosan komoly és komor a regény, és Nuca földöntúli képessége, hogy meghal az a legény, akit az ágyába fogad, szépen harmonizál az írástudatlan románok babonáival. Akár balladai homálynak is nevezhetnénk a regénynek ezt a részét. Ennek ellenére sosem szállnak el a figurák – az erdő, a természet, a szegénység, a gyötrő munka nem ereszti őket. Wass Albertet elsőrangú íróvá az teszi, hogy ebből a nehéz műből is kicsikar valami lírát, megmutatja ennek a történetnek a lírai szépségét is.

Aztán a következő kérdés, amit fölvet, az erdélyiség, pontosabban a románság kérdése. Tréfásan mondhatnánk úgy, hogy *A funtineli boszorkány* az egyik legnagyobb román regény, kár, hogy ezt a román regényt egy magyar írta magyarul. Óhatatlanul eszembe jut Mikszáth Kálmán, hiszen egy csomó novellája és regénye szlovák környezetben játszódik, és a szereplőik szlovák emberek. Csakhogy Mikszáth is magyar író, akárcsak a jóval fiatalabb Wass. És persze óhatatlanul eszünkbe jut a történelmi Magyarország, ahol nemcsak magyarok laktak, hanem szlávok, románok, zsidók, cigányok – összekeveredve vagy éppen külön. Mikszáth is, Wass is magától értetődőnek tartotta, hogy éppen a szlovákság vagy a románság életében keressen a saját művészi kifejezéséhez alkalmas területet. Ez a XX. század elején még érvényes volt. Petelei, Gozsdu, a Cholnokyak, Krúdy, Kosztolányi, Móricz még az egész történelmi Magyarországot bejárták. Trianon következtében egyre inkább Budapest a helyszíne a regények és elbeszélések cselekményének. A nagyváros. Gazdagabbak lettünk (polgáriabbak?), de egyben szegényebbek is. Egyszer talán majd el kell gondolkodnunk róla, hogy mekkora áldozatok árán lettük gazdagabbak. Wass regénye, a maga erdélyiségével, egyszerre XIX. és XX. századi. Vagy nincs idő, ami mérhető? *A funtineli boszorkány*ban adva van ez a lehetőség is. Ugyanis Wass nem is annyira regényt írt, mint mítoszt – legalábbis ami az idő olykori felfüggesztését és Nuca földöntúli képességeit illeti.

A harmadik kérdés, amely fölvetődik, a regény terjedelme, illetve terjedelmessége. Manapság, illetve a 80-as évektől, egyre jobban divatba jött az ún. nagyregény. Én nem vagyok a nagyregény híve, 200–300 oldalon meg lehet írni mindent. Persze vannak kivételek, mint *A befejezetlen mondat* Déry Tibortól vagy a *Feleségem története* Füst Milántól vagy Nádas Pétertől az *Emlékiratok könyve* és a *Párhuzamos történetek*. De a többi nagyregény? A legjobb esetben is inkább csak kísérletek. Nos, Wass Albertnél a nagyregénnyi terjedelem nem zavar, éppen azért, mert mítoszalkotásra törekszik, s nem csak regényt ír. Egyedülálló alkotás ez a magyar irodalomban, mítosz és regény furcsa, de időt álló elegye, mivel a magyar irodalom abszolút többsége (persze csak a legjobbakra gondolok) éppen hogy demisztifikál. Ebben a tekintetben is szembemegy Wass Albert a magyar irodalom túlnyomó részével. *A funtineli boszorkány* bizonyos értelemben egyedülálló mű, és külföldön született. Wass Albert első regénye, a *Farkasverem* figyelemre méltó alkotás, de azonkívül, hogy bántóan sok benne a „lírikus" (a szó nem véletlenül van idézőjelbe téve) természetábrázolás, nem sok köze van *A funtineli boszorkány*hoz. (A Wass Albert-verseknek pedig még kevésbé egy Szabó Lőrinchez vagy József Attilához.)

Nos, mit tegyünk *A funtineli boszorkánny*al? A magyar irodalom sok különféle műből áll össze. Esterházyval szólva: többféle legjobb magyar irodalom létezik,

és a művészet több, mint ideológia. Tagadjuk meg, mint a baloldali érzelműek teszik? Lehetetlen, hiszen egyike minden idők legjobb magyar regényeinek. És ezekből nincs túl sok. Vagy pedig Célin, Pound, Hamsun módján tudomásul vehetjük, hogy irodalmi életmű és személyes magatartás nem feltétlenül azonos, ahogy Tormay Cécile esetében sem volt az. De ne menjünk messzire, a szlovák Jozef Cíger-Hronský ugyanilyen cipőben jár. Illetve járt még nemrég, a szlovák irodalomtudomány már a helyére tette: a legjobb szlovák írók egyikeként tárgyalja, bár politikailag elhatárolódott tőle. Nincs semmiféle hiszti. A jelenlegi magyar kritika képtelen erre a különbségtevésre.

Úton a nagyival, Barcelona, altípia-saját technika, 2011

AYHAN GÖKHAN

KELET-EURÓPAI KÉPEK A TRAGÉDIA LÁTHATÁRÁN

GRENDEL LAJOS *UTAZÁS A SEMMI FELÉ* CÍMŰ KÖTETÉRŐL

Sötét, friss levegőhöz alig juttató szöveg Grendel Lajos legújabb, *Utazás a semmi felé* című regénye. Nem véletlen hiányoljuk ezt a friss levegőt. A huszadik századi közép-kelet-európai történelem minden szuszt kiszorított annak elszenvedőiből, élettelen, félhalott tárgyakként hagyta maga mögött a „barakkokban" nevelkedett nemzedékeket a '68-asoktól a rendszerváltókig bezárólag. A könyv a rendszerváltás óta eltelt időszakról nyilvánvalóvá vált összes kiábrándultság, a kijózanodott felismerés és a mások megteremtette sorsba való beletörődés összefoglalása és komoly kritikája annak a nem túl barátságos helyzetnek, hogy az új alternatívák aligha teremtették meg a megoldást a továbblépéshez, s ezzel a hamis nosztalgia és az esetleges múltidézés fáradhatatlanul fennmaradt.

Grendel könyve messziről rokonítható a kortárs lengyel író, Andrzej Stasiuk *Kilenc* című regényével. Stasiuk könyvében Grendel művéhez hasonlóan a rendszerváltás bukott, túlélésre berendezkedett, élethelyzetükkel nem túl jó kapcsolatot ápoló figurái vetnek számot a sorsukkal, és testi-lelki valójukban kiszolgáltatottan tengődnek a mindennapok kihívásainak terhe alatt. Ugyanakkor a százharminc oldalt alig meghaladó könyv tömörsége, sűrítettsége és építkezése páratlanságáról és egyediségéről biztosítja az olvasót, s válik számára feledhetetlenné Grendel remekléseinek és szövegvezetésének, magába szippantó stílusának hála.

Betegség, baleset, tisztázatlan körülmények között bekövetkezett halál szabdalja a regényt és a regényben megjelenő szereplők eleve nem könnyű életét, hogy aztán a végső kiábrándultság és lemondás tegyen pontot a történet, a történtek végére. Grendel könyvének olvasása közben többször Ferdinandy György *Egy másik élet* című elbeszélése jutott eszembe viszonyítási pontként. Az elbeszélés narrátora röviden elmeséli, mennyire tragikus, szomorú élete lett volna, ha egy sorsdöntő pillanatban nem az emigrációt választja. Emiatt vetődik fel bennem és nem hagy nyugton, hogy Grendel Lajos könyve a sejtés szintjén érezteti, furfangosan elénk idézi azt a nem túl barátságos elképzelést, miszerint a tragédiák rég túlnőttek a személyre szabottság keretein, s ez a tragédia eleve nem eredeztethető másból, mint a közép-kelet-európaiságunkból. Mintha a közép-kelet-európai életnek a tragédiák

mentén, a semmi körüli létezés irányában lenne megszokott, nem túl kedvező, természetellenességében természetes irányt felvett közege.

Grendel Lajos vázlatosan, az odavetettség szintjén megjelenített figurái nem hús-vér, valódi személyiségjegyekkel felruházott emberek, arcuk elmosódott, s karakterük sokkalta erőteljesebben rajzolódik ki abban az álláspontban, amit képviselnek, abban a formulában, típusban, amit megjelenítenek. Egyikük, Zoltán szerelme fiatalon meghal egy súlyos betegségben, később Zoltánt nyeli el a viharos Balaton. A másiknak a gyermekét üti el egy autó, míg a szerencsésebb politikusi pályát választ. Tragédiák és túlélési stratégiák fonódnak egymásba; távolabbról és a képzeletünkre hagyatkozva ebből az egybefonódásból Közép-Kelet-Európa térképének vonalai tűnnek fel. Ebben a regényben a humornak nem jutott hely, s a könyv a kemény problémafelvetések, a kelet-közép-európai értelmiségi kérdéseinek, tragédiáinak súlypontjára helyeződik.

A regény nem a változás és az újrakezdés könyve. A történelmi, rendszerbeli átalakulás nem várt, zsigerig ható következménye a változások meddősége, az újrakezdésért folytatott küzdelem hovatovább sehova nem vezető állapota. Hol lenne változás ott, ahol a múlt megszüntette az időt, s ahol a személyek élete ezen a múlton keresztül látható, ebben a múltban bukkan fel. Ironikusan azt mondhatnám, hogy lenne képes az a személy a változásra, akinek a hangjában, a jelen idejű mondatában is a múlt idő mélysége visszhangzik?

Grendel szikár, visszafogott, kevés jelzőt használó nyelven adja elő a történelemmé szélesített epizódokban sodródó szereplők életét, az életről alkotott vélemények megközelítőleg szenvtelen, objektív nézőpontból idéznek fel és idéznek meg letűnt gesztusokat és eseményeket. A múlt és a jelen vonala a visszaemlékezések terében néhol annyira összeér, hogy többször nem értjük, ki mondja el a történetet, s hihetünk-e neki, nem felültetni akar-e, a saját visszaemlékezése önkényének alávetni az olvasót?

Igazi közép-kelet-európai regényt írt Grendel Lajos, s ez olyannyira jól sikerült, hogy a nála megszokott ironikus humor regénybeli hiányától kivételesen nyugodtan eltekintünk, s nem rójuk fel semmiképp a szerzőnek. „Az ő számukra már megszűnt az idő, egy perc, egy óra, egy nap teljesen egyre megy."

(*Grendel Lajos: Utazás a semmi felé. Kalligram, Pozsony, 2014, 136 oldal, 8,30 €/2500 Ft)*

Soóky László

A KÖZÖNSÉGESSÉGEK MEGHITT BÁJAI*

SPIRÓ GYÖRGY *CSIRKEFEJ* CÍMŰ TRAGÉDIÁJA A KOMÁROMI JÓKAI SZÍNHÁZBAN

A budapesti V. kerületben minyont majszoló kritikusok Spiró György *Csirkefej* című drámája kapcsán előszeretettel emlegetik a tükröt, amelyet a szerző tart elénk, amely tükörben (szerintük) egy lepusztult környezetben vegetáló, lepusztult lelkületű roncs emberfalka látszódik valami külvárosi rezervátumban. A tükröt, ha elém tartják, magamat látom benne. Ha eléd tartják, magadat látod benne. A foncsor nélküli üveg nem tükör, talán ablak, amelyen át ki- vagy benézhetünk. A színházba járó ember a színpadon lejátszódó történet megismerése végett öltözködik ünneplőbe, s nem azért, mert kínzó vágyat érez a szereplők létével való azonosuláshoz. A külvárosi rezervátum lepusztult környezetében létező lepusztult lelkületű roncs emberfalka pedig ritkán látogat a színházba, elébe csak az Isten tart tükröt.

A *Csirkefej* szereplői egy, a szerző által felállított veszélyes egyenlet részelemei: hitehagyott Vénasszony + alkoholista Apa + elkurvult Anya + bűnöző Srác + kábítószeres pszichopata Haver + lecsúszott Tanár + meghasonlott Nő + bürokrata Előadó + újgazdag/cél nélküli Csitri + életképtelen ütődött Bakfis + korrupt és mélybuta rendőrség mint Közeg és Törzs = Magyarország, a tudatosan manipulált magyar társadalom.

Azt gondolom, kézenfekvő, ha Spiró tragédiáját stilizált illusztrációnak fogadjuk el, olyan anamnézisnek, amelyet a beteg halála után rögzítettek.

A dráma szövege mind dramaturgiai, mind pedig irodalmi szempontból rendben van, hiszen a szerző kitűnően lát a színpadon, a helyzeteket addig élezi, míg beretvásan nem vágnak, a jelenetből jelenetbe való átmenetei dürrenmatti precizitásúak, nyugodtan leszögezhetjük: Spiró a *Csirkefej*ben dramaturgiailag pazar művet alkotott.

Mondták s leírták, hogy a *Csirkefej* szövege szabad vers, erre a véleményre hajlik a szerző is. Persze nem az. Minden szereplő teljes szövegében felfedezhető egyfajta lírai ív: az aluljáró- vagy wc-költészet kaleidoszkópja; az én esztétikai és lírai megfogalmazásomban a szabad vers egy másik irodalmi forma.

Ami izgalmasan bizarrá teszi ezt a tragédiát, az nem más, mint hogy nincs lecsévézhető története: szanaszét ágazó emberi sorsok fonódnak össze kényszerűségből egy adott közegben, tételesen

* Az előadás bemutatóját 2015. január 9-én tartották a Komáromi Jókai Színházban. – *A szerk.*

a világ perifériáján. Minden szereplő tudja – ha nem is tudatosítja –, hogy mélyebbre már nem süllyedhet. Önérzetükből annyira futja csupán, hogy vágyaikat, mint titkos üzenetet, vérmérsékletük szerint világgá suttogják.

Ismeretes, hogy az ősbemutatón a szépemlékű Gobbi Hida játszotta a Vénasszony szerepét, Spiró hozzá alakította a karaktert; lenyűgöző játék volt, ragyogó teljesítményű partnerekkel. Gobbi Hilda halála után Töröcsik Mari vette át a szerepet, más a lelkülete, más az identitása, nem szerette a szerepet, s a szerep sem őt.

A komáromi vállalkozáshoz a rendező (Forgács Péter m. v.) Vencel Verát szorgalmazta, végül mégis Cs. Tóth Erzsébet kapta meg a Vénasszony szerepét, Istennek legyen hála.

Minden várakozásunknak ellenszegülve a színpadi nyitókép nem a lepusztulást sugallja, hiszen ami díszlet, az vadonatúj: a frissen mázolt olajzöld bejárati ajtók sora, a monumentális szőnyegporoló, a ki-begördülő garázsajtó, csak a porolón csüngő kócos kitömött macskatetem kortalan. Ez a díszlet (Gadus Erika m. v. munkája), amennyiben tudatosan vállalja a drámai szövegben vázolt szanálásra ítélt helyszín ellenpontozását, rendezői következetességet igényel. Különösen akkor, ha hamarosan kiderül, hogy a díszletelemek a szőnyegporolót kivéve kerekeken gördülnek ide-oda. Ez a lehetőség feltűnő módon magával ragadta a rendező fantáziáját, az ajtók tangózó kavalkádjában borult a koncepció, s követhetetlenné vált, hogy éppen ki, honnan, hova, kihez megy, jön. Egy későbbi időpontban, amikor a forgószínpad is mozgásba lendül, a színhelyi és helyszíni káosz kinyomozhatatlanná válik. A látvány persze izgalmas, de esetleges és öncélú.

Szereplőinket a jelmeztervező (Gadus Erika) fekete-fehér egyenruhába bújtatta: fehér ing, sötét nadrág, mintegy az uniformizálódást jelezve, egyéni értelmezést adva a spirói karakterek sokszínűségének. Merész ötlet, különösen akkor, ha elemezzük a szereplők egyéniségét, s kiderül, hogy ők az uniformizáló társadalmi rendet már rég felülírták. Igaz, olykor tiszteletét teszi náluk a társadalom, hol mint rendőri közeg, hol mint a tanács hivatalnoka, de úgy, ahogy a leprásokat szokás vizitelni. Ezt az egyöntetűséget helyenként a rendező is vállalja, a szereplők mozgatásánál segítségül hívja az ismert Jancsó-nyolcas koreográfiáját, ami ebben a közegben álságos és természetellenes. Vélhetően annak érdekében, hogy az ilyen tetten érhető következetlenségek kiküszöbölődjenek, korábban, s egyes színházakban manapság is, az előadások építkezésének idejére koreográfust és dramaturgot alkalmaznak. A komáromi *Csirkefej*-előadásból mindkét szakember feltűnően hiányzott, s az előadás idején rendszeresen felbukkant a kézenfekvő rendezői instrukció: „csináljatok már valamit, gyerekek!”, ami ugyan elegendő a szervezett lézengéshez, de kevés ahhoz a feszességhez, amit a Spiró-szöveg igényel. Két jelenetben ez egészen a műkedvelő szintig süllyed, tételesen a Tanár (Olasz István) nagymonológjánál, amikor rendezői elképzelés híján a nézők közé küldi, majd a proszcéniumra ülteti a színészt. Ez különösen azért bosszantó, mert Olasz megrendítő őszinteséggel és ráhangolódással alakítja a szerepét; nem csupán itt, de minden jelenésében vállalja a sebzett, megalázott entellektüel jegyeit.

A másik hosszúra nyújtott s rendezőileg elvetélt pillanat a Csitri (Bárdos Judit) és a Bakfis (Gardenö Klaudia m. v.) együttes jelenléte: értelmezhetet-

len szereposztási tévedés. Bárdos Judit ugyanis színésznő, Gardenö Klaudia pedig zongoraleckéket vesz. Ahelyett, hogy szerepükből adódóan egymás ellenpólusai lennének, a helyüket keresik; Bakfis valami sajátságos burleszkfigurába kapaszkodna, Csitri pedig támasz híján két megszólalás között kétségbeesetten könyörög partnerért. Pedig a Bakfis és a Csitri is szerep, nem is akármilyen, csak két színésznő s egy következetes rendezői elképzelés szükséges hozzá. Esetünkben egy színésznő maradt: Bárdos Judit.

Az Előadónő (Tar Renáta) szerepe a hatalom megtestesítője. A tanácsi hatalomé! A rendező által időszerűsített önkormányzatiság épp azt a megközelíthetetlenséget oldja, amit Spiró nagyon tudatosan felépített: a közigazgatásilag már nem is létező, tanácsilag mégis gyarapításra ítélt negyvennégyes számú háztömb lakóinak a semmibe való kapaszkodási kísérletét. A komáromi előadás itt veszítette el a lüktetését, a tempóját, amit nem tekinthetünk Tar Renáta hibájának.

A Nő (Bandor Éva) világa a spirói látomásban egyszerre számító és esendő, behódoló és öntudatos, érzékeny és rideg. Többre tartja magát az ajtószomszédainál, de a sorsával való szembeszegülést csupán egy-egy szexuális kaland s a belülről zárt ajtó jelenti. Bandor varázslatosat alakít. A két évaddal ezelőtti szakmai mélyrepülése után a *Magyar zombi*tól datálhatón minőségi változáson esett át, szerepformálása érzékeny és árnyalt, visszafogottságában is sugárzó.

Két egymás után bemutatott színműben kerül egymás mellé Tóth Károly e. h. (Srác) és Szabó Viktor (Haver). Érdekes módon, míg a *Különös házasság*ban egymással feltűnően vetélkedtek, a *Csirkefej*ben egymást erősítették. Különböző a személyiségük, a lelkületük, csak az esendőségük azonos. Most Tóth Károly volt az erősebb, kiválóan oldotta meg az érzelmi hullámzások magasságait és mélységeit, s megrendítőn élte meg a szeretetre való vágyakozás szívszorító pillanatait. Szabó Viktor színpadi viselkedése és mozgása egy darabig izgalmas volt, de az idő múlásával sablonossá szürkült. Emlékezetes a pillanat, amikor, mint a hányást, kiöklendezi a szót: „csókolom". Közös tettük, az értelmetlen gyilkosság mind dramaturgiailag, mind koreográfiájában, mind rendezőileg, s ebből fakadóan színészileg is, silányra sikeredett: a rendezői felszínesség okán ez a tragédia mint etűd, közjátékká devalválódott, ami szarvashiba.

Az Apa (Fabó Tibor) fizikailag is szinte mindvégig jelen van a tragédiában, míg az Anya (Holocsy Krisztina) csak a Srác és az Apa beszélgetései kapcsán mint madonna s mint trampli. Az apa szerepbéli faragatlansága tipikusan a spirói rétegdiagnózis részeredménye: egy emberi lényre hasonlító, emberi nyelvhez hasonló hangokat kiadó, gondolatsilány, korlátolt értelmű, érzelemszegény, ám öntudatos lény: ez a magyar proli. Fabó nem törődik bele a szerzői sugallatba, felülírja azt érzelmi rezdüléseivel, belső zokogásával. Az anya egy gondolattöredékekből összetákolt monológgal és két tőmondattal járul hozzá a drámai kiteljesüléshez, ezzel is csak a legvégén, mégis, visszafelé ívelőn jelen van már a kezdet kezdetétől.

A külvárosi rezervátum (a magyarországi szellemi proletariátus) veleszületett kelléke a mélyprimitív rendőrség, esetünkben a Törzs (Bernáth Tamás) és a Közeg (Majorfalvi Bálint). A Törzs a bennfentes dörzsölt, a Közeg a mélypont. A Törzs szerep, a Közeg talán lehetőség. Forgács megfogalmazásában jelenlétük egy megszakításokkal is hosszú

geg, amelyből színészileg inkább Bernáth Tamás profitál.

Cs. Tóth Erzsébet alakítását nem hasonlítom össze a *Csirkefej* általam látott magyar vagy más nyelven megszólaló Vénasszonyaival. Azért nem, mert az ő Vénasszony-megformálása nem alakítás; fizikai és lelki valóságában ő volt a Vénasszony. A madzagon csüngő felakasztott macska levágása pillanatától kezdve, a káromkodástól az áhítatig, a gyűlölet időtlenségétől Isten megtalálásáig. Sokkal több volt, mint amit Spiró ebbe a szerepbe fiskális indíttatással belekonstruált: Cs. Tóth Erzsébet Vénasszonya a játék ideje alatt megtisztult. Ennél többet egy színész nem tehet.

A felhánytorgatottak ellenére egészen az utolsó képig szerettem ezt az előadást, különösen a színészeket. Azt is elfogadtam, hogy ebben a közegben váratlanul Leonard Cohen dala szólalt meg, ez a szerző szíve joga. Ugyanakkor az, amit Forgács Péter a dal ürügyén vizionál, elképesztő. Íme a kép a gyilkosság után: fent az égi messzeségben tizenegy kisiskolás korú angyalka énekli Leonard Cohen *Who by fire* című dalának magyar nyelvű változatát. Lent, a proszcénium vonalánál áll Anya és Apa, kéz a kézben, a korabeli szovjet filmek nyitókockáján látható komszomolista fiú és lány hasonmásaként, s messzire néznek.

Ez előtt a kép előtt volt egy nézhető előadás, a címe: *Csirkefej*.

Ideírom még az angyalkák nevét: Bödök Bernadett, Bödök Levente, Fekete Lujza, Gál Eszter Veronika, Hauslaiter Mercédesz, Juhász Luca, Méhes Gergely, Méhes Mihály, Molnár Sára Ágnes, Pálinkás Dorottya, Varga Viktória. Ők még tiszták, nem tehetnek semmiről.

Út a nagyival, Mostar, altípia–saját technika, 2011

SZERZŐINK

Ayhan Gökhan (1986): költő, kritikus (Budapest, Magyarország); **Bodnár Gyula** (1948): költő, publicista (Nagymegyer); **Csanda Máté** (1986): művészeti író (Pozsony); **Grendel Lajos** (1948): író (Pozsony); **Gyürky Katalin** (1976): kritikus, irodalomtörténész, műfordító (Debrecen, Magyarország); **Koncsol László** (1936): költő, író, műfordító, szerkesztő, helytörténész (Pozsony); **Kovács Flóra** (1982): irodalomtörténész (Hódmezővásárhely, Magyarország); **Liszka József** (1956): etnográfus, író (Keszegfalva); **Marno Hanna** (1979): pszichológus (Budapest/Magyarország/Trieszt, Olaszország); **Marno János** (1949): író, költő, műfordító (Budapest, Magyarország); **Merva Attila** (1978): kritikus, műfordító (Pozsony); **Soltész Márton** (1987): kritikus, irodalomtörténész (Budapest, Magyarország); **Soóky László** (1952): költő, író, kritikus (Marcelháza); **Szaraszkina, Ljudmila** (1947): orosz irodalomtörténész; **Villányi László** (1953): költő, szerkesztő (Győr, Magyarország)

AZ IRODALMI SZEMLE MEGVÁSÁROLHATÓ

SZLOVÁKIÁBAN

Dunaszerdahely – Molnár-Könyv (Galántai út [Hypernova])
Komárom – Madách-könyvesbolt (Jókai utca / Jókaiho)
Érsekújvár – Kultúra Könyvesbolt (Mihály bástya 4. / Michalská bašta 4.)
Galánta – Molnár-Könyv (Fő utca 918/2. / Hlavná 918/2. [Univerzál])
Királyhelmec – Gerenyi Könyvesbolt (Fő utca 49. / Hlavná 49.)
Nagykapos – Magyar Könyvesbolt (Fő utca 21. / Hlavná 21.)
Nyitra – Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék – Közép-európai Tanulmányok Kara. Konstantin Filozófus Egyetem (Drážovská 4.)
Pozsony – A Pozsonyi Magyar Intézet könyvtára (Védcölöp út 54. / Palisády 54.)
Somorja – Molnár-Könyv (Fő út 62. / Hlavná 62. [VÚB mellett])
Tornalja – Tompa Mihály Könyvesbolt (Béke utca 17. / Mierová 17.)

MAGYARORSZÁGON

Budapest – Írók Boltja (Andrássy út 45., 1061)

Első emlékek II., 2014

KÖVETKEZŐ SZÁMUNKBAN

„De mindez alig pár másodperc alatt zajlott le,
szinte követhetetlenül, a test kiszolgáltatott reflexeiből
következő reakcióként egy idegen létezésre.
S akkor aztán el is ájultam rögtön, mély,
öntudatlan állapotban siklottam befelé
saját hányásom szánkóján.
Mint később kiderült, ez volt a szerencsém.
Hogy még testem rejtett zugaiból is
előkerült valami, ami számon jöhetett ki –
a csupasz turkálók kolóniájának éles fogakkal
felfegyverzett legnagyobb példányai ugyanis
csak úgy tudtak hozzáférni testemhez, hogy
felfalták a hányást, meghempergőztek benne,
s ezáltal, mire hozzám értek volna,
már rokon voltam, boldog ős és ismerős.”

Németh Zoltán:
Állati férj. Vakondpatkány – csupasz turkáló – földikutya
(Heterocephalus glaber)

E SZÁMUNKBAN

„Közbevetem: engem is roppantul érdekelne, mi mindent gondolhatnak a CERN kiválasztottjai a mindenségről és rólunk, akik firtatjuk a mindenség részleteit, és természetesen elveszünk bennük, ám ahogy TD mondja még az első két kötete egyikében: Aki elveszti egészét, megnyeri részeit; mondja, gondolom, az evangéliumi szöveg parafrázisa gyanánt is: Aki elveszíti az ő életét énérettem, az elnyeri azt. Ó, és TD-nek még az a poénos késeibb könyvcíme is: A megnyerhető veszteség. *Persze, ezek amolyan poétikai kalkulációk, az én olvasatomban játékok a semmisülés közepette, és igazán azokat az elméket tartom szerencsésnek, akiknek sikerül végig belefeledkezniük ezekbe a játékokba. Nekem ritkán sikerül, ritkán tudok mentesülni magamtól, az énemtől, amely, újabb intuícióm szerint, a semmi vízjele bennünk."*

Marno János: *Az Apa, a Halál és a Lányka*

9 771336 508003 03